

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В.Г. Лукашевич, В.М. Стратонов

Відтворення обстановки і обставин
події як метод пізнання
під час розслідування злочинів

Херсон-2002

Лукашевич В.Г., Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Навчальний посібник. – Херсон: ХЮІ НУВС, 2002. – 192 с.

Затверджено до друку Вченою радою Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ (протокол № 1 від 27.06.02)

У навчальному посібнику комплексно на основі власного методологічного підходу досліджуються деякі сучасні проблеми теорії та практики криміналістичної тактики. Узагальнено вітчизняний та зарубіжний позитивний досвід провадження окремих слідчих дій та розроблені рекомендації щодо подальшого вдосконалення їх пізнавальних, організаційних й тактичних засад.

Розраховано на наукових співробітників, викладачів, курсантів і студентів вищих юридичних закладів освіти практичних працівників.

Посібник підготували:

Лукашевич В.Г., доктор юридичних наук, професор
Стратонов В.М., кандидат юридичних наук

Під загальною редакцією кандидата педагогічних наук,
доктора філософії в галузі права, професора **Дідика М.М.**

Рецензенти:

Салтевський М.В., доктор юридичних наук, професор
Гаснюк В.І. кандидат юридичних наук, доцент

© Лукашевич В.Г.,
Стратонов В.М., 2002
© ХЮІ, 2002

Здано до набору 16.08.02. Підписано до друку 22.08.02. Формат 60x84 /16.

Папір ксероксний. Гарнітура Таймс.

Ум. друк. арк. 11,13. Тираж 30 прим. Вид №88.

ПЕРЕДМОВА

За сучасних умов реалізації судово-правової реформи особливої актуальності набувають питання вдосконалення процедури розкриття та розслідування злочинів з боку забезпечення реалізації основного принципу правової держави: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод – обов'язком держави.

Розкриття злочинів та розслідування кримінальних справ – складний процес пізнання, детально регламентований кримінально-процесуальним законом. Будь-який відступ від його приписів є неприпустимий і розцінюється як порушення закону. Процесуальною формою діяльності слідчих під час проведення попереднього розслідування є слідчі дії, що одночасно є і способом доказування. В юридичній літературі та правозастосовчій практиці виникає закономірний інтерес до розширення їх пізнавальних можливостей, розробки та вдосконалення тактики провадження, відбувається пошук нових форм організації пізнавальної діяльності слідчого.

Перелік слідчих дій подано в кримінально-процесуальному кодексі і розширенню він не підлягає. Але якщо такі слідчі дії, як допит, виїмка, пред'явлення для впізнання отримали загальне визнання (теоретично і практично), то стосовно слідчої дії, передбаченої ст.194 КПК України “Відтворення обстановки і обставин події”, єдності в поглядах немає.

Традиційно ця слідча дія розглядається як об'єднання (сполучення) двох окремих слідчих дій – слідчого експерименту та перевірки показань на місці, в яких пізнавальні можливості, способи отримання інформації, процесуальне положення учасників є різними. Через це виникають проблеми вибору тактики проведення відтворення обстановки і обставин події; оцінювання отриманих під час проведення результатів; визначення ролі цієї слідчої дії в процесі доказування.

Зазначені проблеми тією чи іншою мірою висвітлювалися в роботах таких вчених, як: О. Авсюк, В. Бахін, Р. Белкін, І. Биховський, О. Васильєв, В. Весельський, В. Гаєнко, Н. Гуковська, Ф. Глазирін, А. Дулов, В. Колмаков, В. Коновалова, М. Корнієнко, В. Кузьмичов, Є. Лук'янчиков, В. Лисиченко, І. Лузгін, М. Михєєнко, П. Нєстерєнко, А. Ратінов, М. Салтєвський, С. Стєпичєв, В. Уваров, М. Хлинцов, В. Шибіко, В. Шєпїтько, С. Шєйфєр та інші.

Протє єдності в поглядах нє було досягнуто, залишились питаннє, які потребують подальших наукових дослїдженнь.

Враховуючи змїни, які вїдбуваються в суспїльних вїдносинах, кримїнальній полїтиці держави, нєобхїдно бїльш детально розглянути права та обов'язки всїх учасникїв вїдтворєння обставинки і обставин подїї та привєсти їх у вїдповїдність до вимог Конституції України та кримїнально-процєсуального законодавства України.

Сукупність наведєних обставин створила передумови для вїднесеннє нових наукових розробок зазначєної проблематики до актуальних і обумовила вїбїр напрямку нашого дослїдження, основна мета якого полягає в аналізі стану проблеми, комплексній розробці теорєтичних положєнь і концептуальних основ вдосконалення процедури отримання нової доказової їнформації та перевїрки наявних доказїв шляхом вїдтворєння обставинки і обставин подїї, що в кїнцевому результатї має забезпечити швидке, якїсне й ефективноє розслїдування кримїнальних справ.

Вїдповїдно до поставленої мети в роботї накрєслєно та вїрїшено такі завданнє:

□ здїйснено теорєтичне узагальненнє і новє вїрїшеннє наукового питаннє щодо теорєтичної розробки й обгрунтування концепції та нєобхїдності розгляду слїдчої дїї як окремого кримїналістичного методу пїзнання, в межах чого проведєно комплексне дослїдження вїдтворєння обставинки і обставин подїї як процесуальної форми дїяльності слїдчого, як слїдчої дїї з її органїзаційно-тактичним змїстом і, нарештї, як методу пїзнання. На цїй

підставі дістали подальший розвиток теоретичні засади розширення можливостей цієї слідчої дії; більш точного визначення її змістовної сутності і значення в процесі доказування, а також внесені пропозиції про зміни у чинному законодавстві; вдосконалення тактики її провадження на основі типових тактичних ситуацій, що в кінцевому результаті дозволяє розширити пізнавальні можливості попереднього розслідування;

- досліджено, визначено та науково обґрунтовано поняття, сутність та пізнавальні можливості відтворення обстановки і обставин події, визначені його види;

- обґрунтовано розширення пізнавальних можливостей слідчого експерименту та використання під час його проведення реконструкції та моделювання;

- досліджено сучасні можливості використання науково-технічних досягнень під час слідчого експерименту;

- здійснено науковий аналіз і узагальнено теоретичні джерела та положення зарубіжних законодавств з метою запозичення досвіду вирішення порушених проблем у державах з розвинутою правовою системою;

- узагальнено практичний досвід та розроблено комплекс рекомендацій щодо удосконалення тактики підготовки, провадження та фіксації результатів відтворення обстановки і обставин події з урахуванням типових тактичних ситуацій;

- обґрунтовано необхідність внесення змін до кримінально-процесуального законодавства з метою конкретизації пізнавальних можливостей окремих слідчих дій і розширення прав та обов'язків учасників відтворення обстановки і обставин події; сформульовано відповідні пропозиції.

Науково-практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні висновки і практичні рекомендації розвивають наукові засади криміналістичної тактики та сприяють вдосконаленню слідчої, прокурорської і судової практики. Рекомендації можуть бути реалізовані під час оновлення і розробки нових

нормативно-правових актів кримінально-процесуального законодавства України, а також можуть бути врахованими у подальшій науково-дослідній роботі, у навчальній роботі юридичних закладів освіти та під час застосування отриманих результатів практичними співробітниками правоохоронних органів у процесі доказування.

ВИХІДНІ НАУКОВІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОVKИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ

Слідча дія як криміналістичний метод отримання інформації

Протягом розвитку науки криміналістики не раз змінювалися погляди на сутність і зміст криміналістичної тактики. Так, ще на початку активних дискусій щодо становлення криміналістичної (слідчої) тактики як розділу науки криміналістики С. Мітричев, заперечуючи М. Строговичу, який вважав криміналістичну тактику конгломератом умовних, суто емпіричних узагальнень слідчого досвіду, далеких від теоретичного дослідження та обґрунтування [1], зокрема писав, що криміналістика розробляє наукові методи і прийоми розслідування злочинів не тільки у сфері техніки, але й слідчої тактики [2]. Пізніше цю конструктивну позицію розвинув О. Васильєв [3].

В. Коновалова криміналістичну тактику визначає через систему наукових прийомів і методів, заснованих на вимогах кримінально-процесуального закону, що застосовується під час провадження слідчих дій і оперативно-пошукових заходів з метою попередження і розслідування злочинів [4].

На сьогодні більшість науковців схильні вважати криміналістичну тактику складною системою положень, прийомів і рекомендацій, що стосуються не тільки провадження окремих процесуальних дій, але й організації та планування попереднього і судового слідства у цілому, прийняття мір з превенції злочинів, здійснення різних заходів організаційного і технічного характеру [5].

В юридичній літературі, зокрема криміналістичній, слідчі дії частіше розглядають як суто процесуальну форму діяльності слідчого зі збору фактичних даних (доказів), необхідних для розслідування злочинів, як спосіб реалізації

норм кримінально-процесуального законодавства. У цьому аспекті слідчі дії вивчаються в кримінально-процесуальному праві, де вони характеризуються низкою моментів – особливим процесуальним завданням; спеціальним порядком і межею виконання; визначеним колом учасників; відповідною процесуальною формою закріплення, – порушення яких позбавляє інформацію статусу доказу.

Але такий суто процесуальний підхід призвів до того, що і сьогодні в підручниках з криміналістики та навчальних посібниках з криміналістичної тактики майже не розглядаються тактичні прийоми, а лівова частка змісту присвячується тлумаченню процесуальних правил і організаційних процедур, що збіднює їх практичну цінність.

Історично так склалося, що розуміння та застосування терміну **слідча дія** як у науці, так і у практиці не однозначна. До цього часу немає такого її визначення, яке б відповідало поглядам усіх вчених. І в цьому немає нічого поганого. На нашу думку, безперспективно шукати, хто із дослідників більш правильно і точно сконструював відповідну дефініцію.

Слідча дія як певний елемент складної та багатогранної діяльності слідчого теж має непросту структуру, відповідно до якої припустимі різні аспекти наукового аналізу.

Так, С. Шейфер, досліджуючи пізнавальну сутність слідчих дій, визначає слідчу дію як установлену законом сукупність пізнавальних прийомів, застосовуваних з метою одержання доказової інформації [6]. О. Гусаков – як певний елемент діяльності слідчого – як процесуальні дії уповноваженої законом особи, зміст яких складає виявлення, закріплення і вилучення із застосуванням науково-технічних засобів і спеціальних прийомів, фактичних даних, їх попередня оцінка з метою одержання доказів у стадії попереднього розслідування [7]. І. Лузгін у слідчій дії підкреслював кримінально-процесуальний аспект – спосіб збирання, дослідження та оцінки доказів [8]. І. Биховський у слідчій дії виділяв три сторони: це вид діяльності слідчого, змістом якої є виявлення, дослідження, фіксація і вилучення

доказів, що регламентується кримінально-процесуальним законом [9].

Окремі науковці правильно звертали увагу на те, що слідча дія в гносеологічному та методологічному планах є засобом (способом, методом) пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження, тобто пізнавально-практичною діяльністю [10].

У рамках слідчої дії тактичні (пізнавальні) прийоми як засоби здійснення певних елементів діяльності об'єднані у відповідну систему (форму організації пізнавальних актів), яка формує стадії (етапи, фази, періоди) діяльності слідчого і по суті утворює тактику слідчої дії. Тому стосовно цієї системи з криміналістичної точки зору слідчу дію, на нашу думку, доцільно розглядати як форму реалізації спеціальних (окремо-наукових) методів, які використовує в своїй практичній діяльності слідчий для пізнання події злочину і встановлення істини по кримінальній справі.

Російською мовою цей рівень методів звично називають **частнонаучные методы**. Інколи неправильно їх перекладають українською як **приватні методи** або **частковонаукові методи**. Виходячи з семантичного тлумачення, термін **приватний** застосовується для позначення того, що відноситься до особи, властиве їй, **частковий** – для позначення того, що відділяється від цілого, а **окремий** – для позначення одного з ряду однорідних явищ [11]. Тому, на нашу думку, в цьому випадку точніше застосовувати термін **о к р е м і м е т о д и** або **окремонаукові методи**.

Концепція такого підходу свого часу була розроблена одним із авторів цієї праці разом з професором М. Салтевським [12]. Але цей, на нашу думку, дуже продуктивний підхід сприймається науковцями надто обережно, щоб стати теоретичним підґрунтям удосконалення криміналістичної тактики. При цьому опоненти не наводять яких-небудь аргументів проти позначеної концепції. Це спонукає нас ще раз звернутися до теоретичних витоків криміналістики, а саме – до її методології.

В юридичній літературі висловлювались в цілому слушні думки, що методологія є найзагальнішим науковим керівництвом до дії, яке становить концептуальну єдність ряду моментів – ідей, принципів, методів тощо, які складають базис (пізнавальний стрижень) певної системи знань, є найбільш загальним вираженням способу вирішення теоретичних або практичних задач [13].

У цьому аспекті професор М. Порубов цілком слушно зазначає, що методологія криміналістики не зводиться до простої сукупності ні окремих, ні загальних підходів, методів і прийомів дослідження, а визначає можливості та межі їх застосування під час розкриття і розслідування злочинів, становить собою певну світоглядну настанову [14].

Спираючись на об'єктивні закономірності органічної єдності діалектики, логіки та теорії пізнання (щоб там не казали сучасні ревізійністи), стосовно галузевих юридичних наук можна зробити важливий у методологічному плані висновок щодо певної єдності їх теорії та методів.

На це неодноразово зверталася увага у філософській літературі: "... теорія одночасно є методом і, навпаки, метод – сутність теорії. Це стосується будь-якої науки" [15]. Тому у найбільш загальному плані науковий метод є теорією, шляхом пізнання, що становить собою систему керівних принципів, правил наукового дослідження, вироблену на основі пізнання об'єктивних закономірностей [16].

Але це зовсім не означає тотожності цих понять. Зокрема, під теорією ми будемо розуміти систему узагальненого достовірного знання, яке віддзеркалює особливість об'єкта (фрагменту дійсності), що досліджується, описує, пояснює та передбачає його внутрішні зв'язки, закони функціонування та розвитку.

Метод при першому наближенні виконує регулятивну функцію, визначає, як саме має себе вести суб'єкт відносно до предмету, що пізнається, які операції та дії він повинен здійснити, аби досягнути визначеної мети.

Таким чином, теорія описує та репрезентує предмет дослідження, а метод приписує здійснення певних дій стосовно цього предмета.

Продовжуючи аналіз, ми поділяємо думку тих вчених (К. Петряєв, О. Шептулін та ін.), які методологію не зводять лише до сукупності методів або знань (вчень) стосовно них. У протилежному випадку відбувається змішування предмета дослідження з отриманими знаннями щодо нього, з теорією, яка розкриває його сутність. Субординаційний взаємозв'язок між методологією та методами полягає в тому, що методологію можна вивести як генеральний шлях пізнання, а методи визначають, як (яким чином) йти цим шляхом.

З метою зняття існуючої неоднозначності цих понять у науковій літературі було запропоновано методологію розглядати в широкому та вузькому значенні. Методологію у широкому значенні слова звично розуміють як систему ідей, поглядів, концепцій, які виконують роль керівних принципів пізнання. У вузькому значенні – як вчення про методи наукового пізнання. Наприклад, професор М. Порубов методологію криміналістики у вузькому значенні слова розуміє як вчення про методи криміналістики, як інструментарій, за допомогою якого пізнається предмет науки та встановлюється істина у кримінальній справі [17].

Але існує і більш перспективна, на нашу думку, точка зору, за якої методологію розуміють як багаторівневе поняття (так званий функціональний підхід) [18]. За цією концепцією виділяється три рівні методології: загальна методологія, окрема (або спеціальна) методологія та методологія як сукупність конкретних методичних засобів (прийомів).

Загальна методологія видається як загальний філософський підхід, зміст якого складають загальні принципи пізнання навколишньої дійсності.

Окрема (спеціальна) методологія – як сукупність принципів, які застосовуються відповідно до загальнометодологічних настанов до специфічного об'єкта дослідження в конкретній галузі знань.

Нарешті третій, більш низький рівень методології складає сукупність процедур і прийомів дослідження, котрі утворюють зміст конкретних методів (методик) пізнання.

Перспективність означеної концепції, яка, до речі, залишається досі непоміченою дослідниками в правничій сфері, на нашу думку, полягає в тому, що встановленням другого та третього рівня методології обумовлюється можливість і необхідність створення в галузевих науках власної методології.

Для нас цілком очевидно, що кожна конкретна наука, маючи свій особливий, притаманний тільки їй предмет дослідження, неминуче створює і свій окремий метод дослідження, який органічно входить до змісту цієї науки, виконуючи у ній відповідну методологічну функцію і розробляється представниками даної галузі знань.

Значення рівневого підходу до характеристики методології для правових наук, на нашу думку, полягає в тому, що, на жаль, і досі серед певного кола правників існує неконструктивна думка, за якої статус окремої методології для всіх юридичних наук надається лише теоретичним положенням, що розробляються в межах теорії держави і права. Це призводить до того, що галузеві юридичні науки не розроблюють середню ланку методології – окремонаукову методологію – намагаються у своїх конкретних дослідженнях безпосередньо, без відповідної теоретичної трансформації (адаптації) застосовувати загальнонаукові методи чи методи, розроблені у суміжних галузях знань. Наслідки такого стихійного застосування запозичених методів, на жаль, не завжди співпадають з метою, що планувалася [19].

Ці загальні міркування стосовно поняття метода ми продовжимо аналізом семантики термінів **метод**, **спосіб**, **прийом** і гносеологічної сутності відбитих ними в сфері розслідування злочинів понять.

Так, зокрема **метод** у перекладі з грецької буквально означає “шлях до чого-небудь” [20]. Звідси метод як певний підхід до дійсності в найбільш загальному вигляді

розглядається як засіб теоретичного або практичного дослідження чи здійснення чого-небудь [21].

Метод – евристичний, оскільки відбиває закономірності об'єктивного світу відповідно до того, що людина повинна робити, щоб досягнути нового в пізнанні [22]. При цьому головним, що характеризує сутність будь-якого методу, є вказівка на його реманентний характер, на виконання методом функції особливого засобу пізнання і перетворення дійсності. За образним визначенням Т. Павлова, сутність методу постає як “пересаджена” і “перекладена” в людській свідомості об'єктивна закономірність, що використовується свідомо і планомірно як знаряддя пояснення і зміни світу” [23].

У структурі методу крім знання про об'єкт, що підлягає пізнанню або перетворенню, міститься правило (припис, рекомендація) про порядок (процедуру) роботи з ним. Останнє формулює норми різних видів діяльності.

Поняття прийому звичайно пов'язується з реалізацією того або іншого методу [24]. Прийом – це відносно самостійна дія (або сукупність дій), за допомогою якої реалізуються настанови конкретного методу.

На емпіричному рівні кожний метод виступає як система правил і прийомів (методика), вироблених для пізнання практики, приписуючих, як належить діяти в конкретній обстановці (ситуації), які засоби і в якій послідовності треба використати для досягнення поставленої мети.

Не вдаючись в обговорення дискусійного питання про те, що потрібно розуміти під методикою, приєднаємося до точки зору В. Зеленецького, який під методикою розуміє сукупність взаємопов'язаних правил, технологічних прийомів і наукових положень, що вказують оптимальні шляхи і засоби реалізації методів пізнання і перетворення дійсності [25].

Таким чином, метод, з одного боку, – це інтелектуальна концепція, що координує певний тип (спосіб) дії, а з іншого – це засіб (спосіб) діяльності для досягнення мети, вирішення поставлених завдань, засіб пізнання навколишньої дійсності,

що включає в собі різноманітні операції і прийоми.

Доречним також буде зазначити, що сучасна лексика української мови, “збагачена” русизмами, має неабиякі синонімічні можливості. Нерідко для позначення і взаємного заміщення понять (“метод”, “методика”, “спосіб”, “прийом”) використовуються різні лексичні одиниці (слова). Вибір їх у конкретному мовному використанні пов'язується зі стилістикою і емоційним забарвленням, функціональною спрямованістю (сферою вживання), фразеологічною закріпленістю за певними оборотом мови, специфікою контекстного використання й іншими чинниками. Все це дозволяє деяким дослідникам вважати означені поняття синонімами, які в усіляких мовних контекстах розрізняються тільки за ступенем спільності. **Методами** переважно називають більш загальні і складні системи, а **прийомами** – більш прості операції, що входять у перші [26].

Торкаючись цієї проблеми, ми повної мірою усвідомлюємо, що позначені терміни пов'язані один з одним настільки складними і багатобічними зв'язками, що будь-яке групування їх за значенням у вигляді того чи іншого смислового ряду неминуче не є єдиним. Наприклад, терміни **спосіб** і **прийом** можуть використовуватися як для позначення етапів, частин, фрагментів більш складного методу, так і для найменування різновидів, варіантів одного і того ж методу. Певно тому висловлена свого часу В. Колмаковим пропозиція щодо жорсткого закріплення назв за деякими методиками не знайшла підтримки серед науковців [27]. Нам вважається більш поміркованою позиція О. Ейсмана, який гадав, що користуватися цими термінами слід виходячи із конкретного контексту, виділяючи додатковими словами різні рівні складності процедури, що розглядається [28].

Про поняття криміналістичних окремих (спеціальних) методів та їхню структуру до цього часу точаться дискусії на різних рівнях, хоча у криміналістиці метод за своєю гносеологічною сутністю нічим не відрізняється від його поняття, що використовується в інших науках. Так, деякі

науковці визначають криміналістичний метод, використовуючи зміст таких понять, як “спосіб”, “підхід”, “алгоритм”.

Зокрема під методом пізнання в розслідуванні злочинів розуміють спеціальні прийоми і засоби виявлення, дослідження та оцінки доказів, що розробляються відповідно до положень закону і даних науки з метою досягнення істини у кримінальній справі [29]. Інші ж розглядають його як окрему теорію, систему правил та рекомендацій. Наприклад, автори підручника за редакцією П. Біленчука представляють його “як часткову теорію, яка висвітлює об’єктивні закономірності, принципи й прийоми, що дозволяють визначити шляхи теоретичного та практичного дослідження джерел криміналістичної інформації” [30], підкреслюючи, що у структурному плані метод є не тільки системою науково-обґрунтованих прийомів та рекомендацій, але й як теорія відображає об’єктивні пізнані закономірності і містить засоби досліджень.

Таким чином, науковий метод відбиває єдність двох сторін – об’єктивної та суб’єктивної, він евристичний і відображає об’єктивні закономірності під кутом зору конкретного суб’єкта, який його застосовує в практичній діяльності.

Зараз стало загальноновизнаним поділяти криміналістичні засоби та методи боротьби зі злочинністю на технічні, тактичні та методичні – відповідно до систематики розділів криміналістичної науки. Наприклад, В. Лісиченко спеціальні криміналістичні методи поділяє на методи слідчої тактики, методи розслідування та попередження окремих видів злочинів, методи криміналістичної техніки [31]. Вони, за Р. Белкіним, є засобами і методами збирання (виявлення, фіксації, вилучення, збереження), дослідження, оцінки і використання доказової інформації [32].

М. Порубов, поділяючи спеціальні криміналістичні методи на техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні, до останніх відносить серед інших і методи провадження слідчих і судових дій, підкреслюючи, що за

допомогою цих методів забезпечуються управління розслідуванням і здобуття доказової інформації від учасників кримінального процесу, правильно зазначаючи їх яскраво виражений тактичний характер [33]. Проте далі він виявляє деяку непослідовність, спочатку стверджуючи, що вони (методи) "... приводять у дію технічні засоби " [34]. Тобто він вважає, що слідчий, застосовуючи певний метод, повинен намітити, коли, де і які технічні засоби йому слід застосувати, в якій послідовності, і кого залучити як спеціаліста [35] (виділено нами – *авт.*) Тому в цьому контексті нам не зовсім зрозуміло, яким тактичним змістом наповнює автор тактико-криміналістичні методи провадження слідчих і судових дій.

Далі, визначаючи структуру криміналістичної тактики, М. Порубов до її особливої частини цілком доречно відносить прийоми та методи провадження конкретних слідчих і судових дій [36]. Під час визначення змісту особливої частини криміналістичної тактики, виділяючи в ній процесуальну основу, що складається з переліку слідчих дій та окремих рекомендацій стосовно порядку їх проведення, правильно відзначає, що кримінальний процес не містить стрункої системи вказівок, за допомогою яких прийомів і методів їх проводити, яка форма організації найбільше доцільна.

У слідчого є сфера діяльності, що не регулюється законом, в якій лінію своєї поведінки він визначає самостійно. Основу цієї діяльності і складають тактичні прийоми, розроблені криміналістикою. Автор дуже слушно відзначає, що процесуальна норма може містити в собі тактичний прийом, може навіть бути криміналістичною за змістом. Тому спільний розгляд процесуальних правил і тактичних прийомів дозволяє глибше усвідомити сутність і значення слідчої дії, проаналізувати взаємопроникний зв'язок кримінального процесу та криміналістики [37].

Відзначена нами вище багатозначність термінів **метод**, **спосіб**, **прийом** очевидно позначилася на подальших міркуваннях автора, тому що далі, говорячи про тактику, він

з її змісту виключає метод і веде вже мову тільки про прийоми з виявлення, збирання, дослідження та використання доказів. А звідси тактичний прийом ним визначається як найбільш доцільний і оперативний спосіб дії слідчого у даній ситуації. В цілому це правильно. У цьому контексті спосіб відповідає засобам більш низького рівня узагальнення – прийомам. Проте далі автор стверджує, що тактичний прийом може стосуватися всієї слідчої дії у цілому або окремих її видів [38].

Думається, що до такого рівня узагальнений тактичний засіб все ж більш точно буде назвати методом. Тим більше, що далі, нарівні з тактичним прийомом, засобом тактики він називає тактико-криміналістичну рекомендацію, під якою розуміє науково обгрунтовану та відпрацьовану практикою пораду, що стосується вибору застосування під час проведення розслідування чи судового розгляду тактичних прийомів [39]. Самостійність цього тактичного засобу викликає сумніви, проте разом з тактичним прийомом він може скласти структуру спеціального методу певної слідчої дії.

Розглядаючи рівні організації роботи з доказами, Р. Белкін четвертий останній рівень організації розслідування називає тактичним і пов'язує його з організацією проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічними заходами в рамках конкретного акту розслідування [40].

Зміст цього рівня організації традиційно пов'язують з комплексом заходів, що забезпечують вибір і застосування у конкретній слідчій ситуації найбільше ефективних і доцільних техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів для досягнення мети цієї слідчої дії. Наприклад, С. Цветков визначає організацію слідчої дії “як процес розподілу, узгодження та контролю за реалізацією повноважень в його підготовці та забезпеченні з метою найбільш ефективного у конкретній слідчій ситуації застосування тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів” [41].

Як ми вже відзначали вище, в багаторівневій системі методології метод займає нижчий рівень і за семантикою збігається з методикою. Під таким кутом зору слідча дія репрезентується як процесуальна форма реалізації відповідних окремих (спеціальних) криміналістичних методів.

У такому ж плані, однак дещо своєрідно підходить до визначення сутності слідчих дій Е. Іщенко, розглядаючи їх як "... своєрідні процесуально-криміналістичні алгоритми, розроблені для вирішення конкретних слідчих завдань окремого характеру" [42]. На думку автора, законодавець в найменуванні слідчої дії позначає в загальному вигляді її завдання та дає блок-схему її вирішення у відповідній нормі кримінально-процесуального кодексу. А евристичні елементи ("эвристические вкрапления") вводяться в алгоритмічні блок-схеми слідчих дій за допомогою тактичних прийомів, що розробляються криміналістикою на базі передового слідчого досвіду, досягнень психології, логіки, наукової організації.

Загалом, розділяючи конструктивний підхід автора, нам вважається доцільним підняти рівень "евристичних елементів" з тактичного прийому до методу – слідчої дії.

У слідчих діях, як у впорядкованій кримінально-процесуальним законом діяльності слідчого, знаходять практичну реалізацію окремі теорії, пізнавальні прийоми та операції, за допомогою яких отримується необхідна інформація та передається адресатам доказування. Тому, розділяючи позицію М. Костицького, можна стверджувати, що і в нашому випадку метод трансформує логіко-гносеологічну функцію теорії (методології) криміналістики і конкретну форму практичного та теоретичного освоєння дійсності, спрямовану на оволодіння нею [43].

У такому розумінні слідчі дії характеризуються: джерелом (носієм) інформації (об'єктом пізнання), видом відомостей, на отримання яких спрямований даний метод; суттю прийомів та їх систем (тактичних комбінацій) зі збирання, дослідження, перевірки й оцінки доказів; місцем,

часом і послідовністю застосування цих прийомів і комбінацій (тобто процедурою або методикою) тощо.

Перераховані питання відносяться до змісту організаційно-пізнавального боку слідчих дій і не розглядаються в кримінально-процесуальному праві, проте є предметом вивчення криміналістичної тактики. Тут, зрозуміло, не треба випускати з уваги, що пізнавальна і засвідчувальна сторони слідчої дії органічно взаємопов'язані. Пізнавальні прийоми і операції підкріпляються і поєднуються з прийомами й операціями, а також організаційно-розпорядчими діями, спрямованими на забезпечення і посвідчення правильності одержаних відомостей, повноту і точність їх передачі, охорону прав і законних інтересів осіб, що виявилися в сфері дій зі збирання, дослідження і перевірки доказів.

Проте багато які завдання кримінально-процесуальної науки і криміналістики на перший погляд схожі, тому що стосуються тієї самої близької сфери відносин у кримінальному процесі. Однак ця схожість суто зовнішня, їх інтереси проходять в різних площинах цих відношень, і по суті одні й ті ж засоби збирання і дослідження доказів у криміналістичній тактиці розглядаються під іншим кутом зору та з іншим акцентом, ніж у кримінальному процесі.

Кримінально-процесуальна наука для криміналістики розкриває лише форму слідчої діяльності і не торкається характеру та виду засобів і прийомів, якими вона здійснюється. Так, законодавець не розкриває тактики дій слідчого під час провадження, наприклад, допиту – не приписує, як, в якій послідовності йому належить ставити запитання, які застосувати прийоми впливу і технічні засоби, щоб одержати і зафіксувати свідчення особи, що допитується. Цей змістовний аспект слідчої дії – допиту – розкриває наука криміналістика, зокрема її розділ – криміналістична тактика. Саме вона розробляє тактичні прийоми і технічні засоби діяльності слідчого під час провадження конкретної слідчої дії.

Ми цілком згодні із застереженням Р. Белкіна, що сама слідча дія не є одним із криміналістичних засобів або методів роботи з доказами [44].

Очевидно, що криміналістичний метод не підміняє собою слідчу дію. Певна річ, і це впливає з проведеного вище аналізу, що слідча дія як відповідний різновид або елемент діяльності слідчого має не тільки пізнавальний, але й організаційно-технічний характер, а її результати, оформлені у відповідності з установленим законом порядком, убрані в належну форму – засвідчувальний характер.

Слідча дія, як складний і багатобічний елемент регламентованої кримінально-процесуальним законом діяльності слідчого може мати декілька аспектів наукового аналізу. Зокрема, на наш погляд, доцільно слідчу дію розглядати, з одного боку, як певну форму (фрагмент, елемент, різновид) практичної діяльності слідчого, в ході якої він застосовує комплекс знань з кримінального процесу, криміналістики, юридичної психології, наукової організації праці тощо. З іншого боку, це наукова теорія тих галузей знань, які вивчають цю сторону практичної діяльності слідчого. Нарешті, це метод – як система наукових рекомендацій, розроблена відповідною галузевою теорією з метою озброєння слідчого відповідними засобами діяльності.

Отже, припустимо вважати, що кримінально-процесуальне право репрезентує для криміналістики слідчі дії у вигляді процесуальної форми, в якій має місце діяльність слідчого, а наука криміналістика визначає їх практичний (методичний) зміст – тобто якими засобами і прийомами реалізовується вирішення завдань, що стоять перед слідчим.

Таким чином, слідчу дію доцільно розглядати з трьох позицій: **процесуальної** – як нормовану кримінально-процесуальним законом форму діяльності слідчого і спосіб доказування у кримінальній справі, **криміналістичної** – як окремонауковий (криміналістичний) метод пізнання, **практичної** – як особливий вид діяльності слідчого.

Зрозуміло, що виділення для наукового аналізу будь-якого фрагменту дійсності певною мірою умовне і залежить

від мети дослідження. Не треба забувати, що кожна слідча дія завжди спрямована на збирання та перевірку доказів (а не будь-якої інформації), навіть якщо в її результаті докази не отримані. Тому нам здається припустимим у методичних цілях, в межах слідчої дії, окремо розглядати криміналістичні засоби (методи і прийоми), які слугують виконанню певних організаційно-технічних заходів і процесуальних (засвідчувальних) процедур, і є складовою частиною – пізнавальним змістом слідчої дії.

Тому знову, з певними застереженнями, засновану на закономірностях науки криміналістики і регламентовану нормами кримінально-процесуального закону діяльність слідчого з провадження окремих слідчих дій, на нашу думку, можна розглядати, з одного боку, як теоретичну концепцію (вчення), а з іншого – як засіб пізнання події злочину, і загалом – як спеціальний (окремий) криміналістичний метод [45].

Структуру такого окремого криміналістичного методу складають такі елементи:

- Знання щодо об'єкта (предмета), що підлягає пізнанню або перетворенню.
- Мета пізнання або перетворення об'єкта знання.
- Засоби знаряддя.
- Процедура (методика) – оптимальна система застосування відповідних правил, засобів, операцій та прийомів.
- Очікувана імовірна (припустима, можлива) межа досягнення запланованого результату. А також передбачення можливих побічних наслідків застосування метода.

Криміналістична класифікація слідчих дій

У теорії доказів під способами збирання і перевірки доказів розуміється система прийомів і операцій, призначених для пошуку, виявлення, одержання, закріплення

та дослідження фактичних даних певного виду, що реалізується у визначених процесуальним законом діях слідчого. Головний бік цієї процесуальної діяльності складають слідчі дії, які становлять систему процесуальних засобів доказування (ч.2 ст.65 КПК України), що використовуються для збирання фактичних даних під час розслідуванні злочинів [1].

У контексті попереднього розділу слідчі дії розглядалися нами з трьох боків (позицій): з процесуального – як засіб доказування, його форма; з криміналістичного – спеціальний (окремий) метод пізнання; з практичного – особливий вид діяльності слідчого.

Відповідно до цього проведемо їхню криміналістичну класифікацію, для якої методологічною основою є філософське підґрунтя обумовленості засобів пізнання характером відображень об'єкта пізнання, ознаки якого визначають форми і методи дослідження.

Відомо, що значну кількість доказової інформації стосовно події злочину і злочинця несуть матеріальні об'єкти (речі) на рівні елементарного відображення у вигляді матеріально-фіксованих слідів, а також люди – на рівні своєї свідомості (психічне відображення) у формі уявного (суб'єктивного) образу, предмета, події, явища, що сприймалися раніше.

Сліди, джерелом яких виступає людина, доцільно називати "ідеальними слідами" чи "слідами пам'яті". Термін "ідеальний" у філософії трактується як такий, що стосується ідей, діяльності мислення, іншими словами – духовний, психічний – на противагу фізичному, матеріальному. А ідеальне – це суб'єктивний образ об'єктивної реальності, що виникає в практичній діяльності людини [2].

Особливості цих слідів, їхня природа і типові властивості визначають систему тактичних (пізнавальних і засвідчувальних) прийомів, що повинна бути включена до змісту кожної слідчої дії як її окремий (спеціальний) криміналістичний метод.

Зрозуміло, що кожному виду слідів відповідає неповторна комбінація тактичних прийомів, яка забезпечує виявлення і фіксацію інформації, що міститься в них. Проте аналіз основних джерел інформації дозволяє з певною часткою умовності на його основі побудувати криміналістичну класифікацію способів збирання доказів, у якій слідчі дії будуть виступати як специфічні форми і методи пізнання події злочину, криміналістичну сутність яких складатимуть пізнавальні прийоми. При цьому варто враховувати і той факт, що окремі слідчі дії, спрямовані на дослідження відзначених видів слідів (матеріальних і ідеальних), нерівнозначні перед законом у плані правових умов їхнього провадження, досягнення цілей кримінального процесу, визначення прав, обов'язків і гарантій його учасників стосовно дотримання їхніх інтересів, що відповідають гарантіям законності застосування певних засобів і методів.

Певна річ, що вибір слідчих дій для одержання доказової інформації багато в чому залежить від характеру джерела інформації, тобто від виду відображення. Звідси неважко зробити висновок, що в разі, коли інформація стосовно події злочину відображена матеріальними об'єктами у вигляді зміни їх просторово-геометричних ознак (форми, розміру, розташування), то для дослідження таких слідів використовуються слідчі дії, мета яких полягає у виявленні, сприйнятті, значеннєвий розшифровці та описі (фіксації) необхідних для доказування фактів.

У кримінальному процесі такі слідчі дії називають **н о н в е р б а л ь н и м и** (огляд, обшук, виїмка, освідування), заснованими на прийомах безпосереднього почуттєвого, органолептичного пізнання об'єкта слідчим – таких, як спостереження (виявлення), пошук, порівняння, вимір, опис та інші.

Перераховані слідчі дії характеризуються низкою загальних ознак, а саме: сутністю і метою провадження; методами і технічними засобами, що використовуються для

їх здійснення; об'єктом дослідження (носієм інформації). Розглянемо ці ознаки.

Сутність огляду, обшуку і виїмки полягає у безпосередньому дослідженні матеріальних об'єктів (виділенні їх ознак), установленні їхнього інформаційного значення для розслідуваної події злочину.

Єдність сутності цих слідчих дій відбито в їх визначеннях. Так, майже у всіх підручниках з криміналістики **огляд** визначається як "безпосереднє сприйняття" об'єктів, їх дослідження і вилучення. Та ж мета наявна й у визначенні предмету **обшуку**, що проводиться "з метою відшукування і вилучення об'єктів, що мають значення для розслідуваної справи" [3].

Виїмку відрізняє менша активність пошукової роботи, оскільки місце перебування майна заздалегідь відомо. Однак мета – вилучення матеріальних джерел, якому завжди передуює виявлення, залишається домінантною.

Таким чином, слідчі дії цієї групи призначені головним чином для відшукування, закріплення і дослідження матеріальних (речових) носіїв інформації.

Відзначені речові (матеріальні) носії інформації доцільно поділяти на: а) об'єкти неживої природи – речову обстановку; б) об'єкти живої природи, серед яких людина як фізичне тіло, якому притаманна певна зовнішня форма і внутрішня структура (морфологія), є специфічним носієм психічних відображень.

Під *речовою обстановкою* слід розуміти неживі предмети неорганічного, синтетичного й органічного походження, присутні на місці злочину. Особливість відображення інформації даними об'єктами полягає в тому, що взаємодія (механічна, фізична, хімічна) відбувається на елементарному рівні. Тому здебільшого утворюються видимі (зримі) сліди – тиску, ковзання, свердління, розпилу, тертя, окислювання, опіку тощо. Для їхнього виявлення іноді достатньо прийомів почуттєвого пізнання – наприклад, спостереження, оскільки зв'язки виявляються "на поверхні" (є очевидними). І тільки невидимі сліди контакту або

мікрочастинок вимагають застосування спеціальних засобів і знань для їх виявлення.

Одержання інформації від речей, виявлених на місці події або вилучених у обвинувачуваного, не пов'язане з порушенням особистих прав громадян. Огляд і дослідження їх найчастіше проводиться у відсутності зацікавлених осіб – обвинувачуваного, потерпілого, підозрюваного. З процесуального боку огляд місця події може проводитися до порушення кримінальної справи, зібрані сліди слідчий може попередньо досліджувати сам або запросити фахівця, застосовуючи при цьому різні технічні засоби, що не спричиняють змін їхніх властивостей і ознак.

Матеріальні *об'єкти живої природи* – це тіло людини, тварини, яке розглядається як фізична субстанція, здатна відображати сліди різних взаємодій – наприклад, механічних (сліди розрізу і розриву тканини, забиті місця, синці тощо), хімічних і фізичних (сліди опіку, електрична мітка тощо). Добування інформації з таких об'єктів пов'язане з низкою обмежень. Тіло людини є специфічним носієм відображень не тільки з біофізичного боку, але, насамперед, із соціального, правового і морально-етичного. Робота з такими носіями слідів стосується особистісних інтересів людини навіть у випадку знаходження слідів на трупі. Так, огляд трупа проводиться з обов'язковою участю фахівця (судово-медичного експерта або лікаря) – ст.192 КПК України, а виявлення слідів злочину на тілі живої людини здійснюється в процесі освідування – ст.193 КПК України. Однак для одержання інформації в цих випадках не потрібне обов'язкове вільне волевиявлення особи, як це повинно бути під час отримання інформації (наприклад, під час допиту).

Таким чином, пізнавальна сутність розглянутих слідчих дій як спеціальних криміналістичних методів полягає у безпосередньому спостереженні, вимірі, описі і порівнянні ознак об'єкта, у результаті яких вирішується загальне завдання – відшукування, закріплення і дослідження матеріальних носіїв доказів. Тут взаємозв'язок слідчого з матеріальними об'єктами (речами) односторонній і здійснюється

у формі умисного почуттєвого (органолептичного), безпосереднього чи опосередкованого технічними засобами пізнання (впливу). Досягнення пізнавальних цілей цих слідчих дій прямо пов'язано з компетенцією і кваліфікацією слідчого. А у тактиці спілкуванні слідчого з учасниками розглянутих слідчих дій превалює функція організації (керування і координація).

Певну специфіку становить лише взаємодія слідчого з особою в процесі освідування. Тут почуттєвий вплив на об'єкт пізнання здійснюється у спілкуванні слідчого з особою.

Усе зазначене свідчить, що процесуальні засоби для одержання інформації від матеріальних (речових) і особистісних (ідеальних) джерел доказів розрізняються, мають свою специфіку, що дозволяє їх класифікувати за даними ознаками.

Неможливість безпосередньо спостерігати "сліди пам'яті" як психічне явище у разі, коли в процесі взаємодії, пов'язаної з подією злочину, відображення відбувається на рівні свідомості особи, яка спостерігала цю подію, тобто джерелом, матеріальним носієм "слідів пам'яті" про психічне відображення є жива людина, у пізнавальному плані ставить важливе питання про зовнішні форми їх прояву. Такою єдиною формою прояву цих слідів є словесна – у вигляді самозвіту (показань) особи, яка раніше сприймала певні події. Ці показання можуть бути в усному або письмовому вигляді.

Звідси припустимо виділяти другу групу слідчих дій – допит, очну ставку, пред'явлення для впізнання, які в літературі називають в е р б а л ь н и м и – від лат. *verbus* "слово", тому що інформація, яка отримується під час їх проведення, виражена в словах.

Загальними ознаками, що дозволяють віднести перелічені слідчі дії до однієї групи, є: а) особливий характер джерела інформації; б) спосіб одержання інформації, заснований на прийомах спілкування; в) умови одержання інформації – вільне волевиявлення й оціночне судження

джерела інформації про об'єкти і явища, що ним раніше сприймалися.

Людина як об'єкт дослідження і джерело інформації в сфері розслідування злочину – це насамперед громадянин, особиста недоторканність якого гарантується Законом. Це учасник кримінального процесу, наділений певними правами й обов'язками. Тому способи одержання інформації від обвинувачуваного, потерпілого, свідка є специфічним актом, що проводиться суворо визначеними процедурами в межах слідчих дій з дотриманням установлених процесуальних гарантій, що захищають законні права й інтереси особистості (ст.22 КПК України). Бути джерелом інформації для одних учасників процесу є обов'язком (наприклад, свідок за відмову від подання показань відповідає за законом), а для інших – правом і способом захисту. Обвинувачуваний не відповідає за дачу навмисно неправильної (неправдивої) інформації, тоді як потерпілий і слідчий несуть за це кримінальну відповідальність (ст.178 КПК України).

Поєднує цю групу слідчих дій також схожа структурно-логічна схема діяльності слідчого, що заснована на прийомах вербального спілкування – розпитуванні, розповіді, демонстрації, графічному відтворенні, міміці, жести, пантоміміці.

Інтереси джерела інформації не завжди збігаються з цілями розслідування, тому під час провадження перелічених слідчих дій нерідко виникають конфліктні ситуації, в яких кожна зі сторін вибирає власну лінію поведінки, – наприклад, допитуваний посилається на провал у пам'яті, а той, який пізнає, говорить, що пропонуванний предмет він бачить уперше, хоча в дійсності йому він відомий. Для розв'язання конфліктних ситуацій криміналістика розробила різні тактичні прийоми, застосування яких дозволяє змінити негативну установку особи – джерела інформації.

Одержання інформації тактичними прийомами під час провадження вербальних слідчих дій торкається особистісних інтересів, прав і свобод громадян. Тому вони (тактичні прийоми і технічні засоби) повинні відповідати

певним моральним вимогам. Крім того, слідчий широко використовує й інші прийоми пізнання – наприклад, спостереження, діагностику і прогнозування поведінки допитуваної особи, а також моделювання власної позиції. Разом з тим відзначені пізнавальні прийоми за умов безперешкодного (вільного) бажання суб'єкта відтворити сприйняте залишаються одними з головних ознак одержання інформації в ході слідчих дій розглянутої групи.

Структурно-логічна схема одержання інформації, джерелом якої є людина – носій психічного відображення ("сліду пам'яті"), передбачає спілкування слідчого, наприклад, з допитуваним, у ході якого слідчий здійснює (передає) керуючий вплив (ставить питання, завдання, роз'яснює права, переконує), що спонукає джерело інформації спочатку актуалізувати (пригадати) необхідний уявний образ, а потім відтворити і передати його слідчому.

У випадку пред'явлення для впізнання структурно-логічна схема одержання інформації дещо ускладнюється. Зокрема, після пригадування особа, що пізнає (взнає), ще повинна порівняти свій уявний образ із пред'явленими об'єктами в натурі і тільки після цього передати повідомлення у формі судження про тотожність або подібність уявного образу з реальним об'єктом слідчому. Тобто змістом такого повідомлення буде результат ототожнення реального об'єкта по "сліду пам'яті".

Таким чином, основна пізнавальна сутність названих слідчих дій як спеціальних криміналістичних методів полягає в одержанні усних і письмових повідомлень осіб, у свідомості яких відбиті певні відомості. Процес одержання основної інформації тут має опосередкований спілкуванням характер, пов'язаний з вільним волевиявленням особи розкрити зміст внутрішнього психічного відображення, що, зрозуміло, не виключає можливості і необхідності безпосереднього одержання слідчим діагностичної, оціночної та іншої допоміжної інформації.

Нарешті, існують матеріальні об'єкти, для отримання відображеної в яких інформації необхідне сполучення

названих прийомів. Такі джерела інформації називаються складними, а слідчі дії, що використовуються для їхнього пізнання, – *змішаними*. До них окремі науковці відносять: слідчий експеримент, перевірку показань на місці, призначення експертизи [4]. У перелічених слідчих діях матеріальні об'єкти (речі) і люди використовуються для одержання інформації одночасно. Проведення, наприклад, експертизи за наявності тільки одного речового доказу чи експерта принципово неможливе. У цьому випадку необхідна система джерел інформації, комплексне використання матеріальних відображень речей та психічних відображень (знань) людини. Ці елементи з'єднуються в систему "людина-рід", що функціонує як органічне ціле, утворюючи єдине джерело інформації. Отже, для його пізнання потрібна спеціальна система методів, придатних для виявлення і відображення інформації, не доступної кожному з розглянутих способів одержання доказів.

Таким чином, слідчі дії названої групи відрізняються від інших, перерахованих у ст.65 КПК України, низкою істотних ознак, а саме: комплексністю джерела інформації і прийомами її добування, умовами провадження слідчих дій і видом інформації, що здобувається. Розглянемо ці ознаки.

Складне (комплексне) джерело – це сукупність психічних ("слідів пам'яті") і матеріальних відображень, що у пізнавальному процесі провадження слідчої дії використовуються одночасно як єдина двоелементна система "людина-рід". У цій системі людина є джерелом психічних відображень двох видів (форм):

1) спеціальних знань, причинно незв'язаних з подією злочину. Тут людина у слідчій дії виступає в ролі фахівця (ст.75 КПК України);

2) звичайних "слідів пам'яті", що виникають унаслідок сприйняття особою події злочину. У цьому випадку джерелом інформації є свідок, потерпілий або обвинувачуваний.

Людина в цій системі відрізняється своїми функціями від тієї ролі, що вона відіграє, наприклад, під час допиту та

пред'явлення для впізнання. В останніх вона лише сповіщає слідчого про відому їй інформацію, тобто є відносно пасивним джерелом.

Під час провадження судової експертизи або перевірки показань на місці (слідчому експерименті) особа виступає як активне джерело, що не тільки повідомляє певну інформацію слідчому, але і своїми діями створює умови для її перевірки або застосовує свої спеціальні знання, що не пов'язані з подією злочину, але використовуються для його пізнання шляхом експертного дослідження матеріальних слідів (речей) і одержання нових доказів. У цих випадках однієї розповіді про факти, що перевіряються, недостатньо, тому що ця розповідь не породжує нової інформації. Остання виникає в процесі додатка (прикладання) даних про певні факти до матеріального джерела. Речі – це всілякі матеріальні сліди – рук, ніг, знарядь злому, транспортних засобів, так чи інакше пов'язаних з подією злочину.

Особливість системного (комплексного) джерела полягає в тому, що кожен його елемент, будучи простим джерелом чи носієм інформації, існує самостійно і може використовуватися окремо, оскільки він несе в основному один вид відображення.

Відзначена система виникає тоді, коли слідчий планує встановити внутрішні зв'язки, властивості та закономірності, що існують між матеріальними й психічними відображеннями. Логічна структура та криміналістична сутність такої діяльності зводиться до формування і передачі джерелу інформації керуючого впливу, завдання. Останнє формулюється в постанові про провадження експертизи, усної постановки завдання фахівцю або іншому учаснику в стадії підготовки до слідчої дії (перевірки показань на місці або слідчого експерименту) та у процесі його провадження. Одночасно джерелу психічних відображень передається річ – матеріальне відображення (наприклад, певний слід, знаряддя здійснення злочину тощо).

Людина (фахівець, свідок, потерпілий, обвинувачуваний) як елемент системного джерела "людина-

річ" у рамках керуючого впливу слідчого проектує своє психічне відображення ("слід пам'яті") на матеріальний об'єкт, тобто пояснює матеріальне відображення з позицій своїх знань або суб'єктивних образів події, яка запам'яталася (наприклад, спеціальних знань експерта або суб'єктивного образу, сприйнятого потерпілим події у момент здійснення злочину). Отримана на емпіричному рівні інформація обробляється раціональними прийомами на теоретичному рівні, в результаті чого пізнаються внутрішні зв'язки і сторони явищ, слідів, устанавлюється їхня сутність, закономірності утворення і відносини між відображеннями. Звідси формується нова інформація, що фіксується у висновку експерта, протоколі відповідної слідчої дії або усній рекомендації фахівця, який брав участь у провадженні відповідної слідчої дії.

Таким чином, розглянута група слідчих дій має ряд загальних ознак. По-перше, це комплексне використання прийомів почуттєвого і раціонального пізнання. Так, під час проведення судової експертизи використовуються органолептичне і приладове спостереження, раціональні методи – екстраполяція, індукція, дедукція, аналогія, пояснення тощо. Під час провадження слідчого експерименту поряд з демонстрацією, дослідом використовуються опитування, розповідь та інші вербальні прийоми пізнання.

По-друге, одержання інформації слідчими діями даної групи не вимагає безпосереднього почуттєвого пізнання матеріального джерела слідчим. Слідчий сам не проводить досліди з речовими джерелами під час слідчого експерименту або судової експертизи. Безпосереднє добування інформації з матеріального носія здійснюється не слідчим, а людиною – джерелом психічних відображень. Тому проведення дослідних дій доручається особі, чії показання перевіряються, або сторонньому суб'єкту. Діяльність слідчого зводиться, головним чином, до організації слідчої дії (дослідження) та оцінки її результатів, вона перебуває на теоретичному рівні й для неї використовуються раціональні прийоми пізнання.

Дещо інший характер має взаємодія слідчого із системою "людина-річ" під час провадження перевірки й уточнення показань на місці. Ця слідча дія була закріплена в кримінально-процесуальних кодексах ряду держав – Литви (ст.205), Латвії (ст.185), Узбекистану (ст.142) і деяких інших. Вона має складну структуру, що забезпечує одержання уточнених повідомлень та їх зіставлення з даними, втіленими в особливостях матеріальної обстановки місцевості. Тут психічне відображення є наслідком сприйняття особою (свідком, потерпілим) події злочину. Тому форми проєкції їх на матеріальне відображення інші, і зводяться вони до демонстрації ("відтворення") цією особою суб'єктивного образу події, яку вона запам'ятала.

Слідчий, спираючись на отриману раніше під час допиту інформацію, формулює завдання особі, чії показання планується перевірити, – продемонструвати, відтворити, змоделювати суб'єктивний образ таким чином, щоб отримане внаслідок цього уточнене повідомлення можна було зіставити з матеріальною обстановкою ділянки місцевості, на якій відбувалася певна подія. У рамках цього керуючого впливу особа відтворює необхідну (що потребує уточнення) частину "ідеального сліду", який відобразився в її пам'яті, та у вигляді повідомлення передає слідчому. Однак на цьому її пізнавальна функція не закінчується. Інформацію, закладену в повідомленні, особа повинна самостійно співвіднести з наявною матеріальною обстановкою, виявити закономірні зв'язки і вказати на них слідчому.

Слідчий у свою чергу досліджує за допомогою органів почуття зазначену матеріальну обстановку місцевості, зіставляє її з показаннями особи і в результаті робить висновок стосовно наявності чи відсутності зв'язку, що перевіряється. Тобто почуттєве пізнання слідчого у цьому випадку спрямовано на виявлення об'єктивно існуючих відносин між матеріальними слідами і повідомленнями відповідної особи. Іншими словами, джерело психічних відображень, використовуючи інформацію про свій "суб'єктивний образ", проєктує його на матеріальне

середовище (відображення) й у такий спосіб виводить (показує зовнішньо) факт можливості або неможливості існування цього уявного образу події. Інформація, яку отримує в результаті слідчий, є стосовно її джерела новою. Вона фіксується в протоколі перевірки показань на місці (відтворення обстановки і обставин події – ст.194 КПК України), який використовується як джерело доказів.

Таким чином, в криміналістичній тактиці припустимо поділити всі слідчі дії на три групи: 1) вербальні, 2) невербальні і 3) змішані [5].

Незважаючи на певну дискусійність деяких моментів, запропонованій класифікації способів збирання доказів, у якій окремі слідчі дії об'єднані у відповідні блоки і розглядаються нами як певні системи тактичних (пізнавальних) прийомів – спеціальних (окремих) криміналістичних методів, притаманні визначальні системоутворюючі ознаки, і в першу чергу – універсальність стосовно методів дослідження. Крім того, вона дозволяє розмежувати різні, за криміналістичною (пізнавальною) сутністю, шляхи (способи) одержання інформації, створює передумову до конструювання криміналістичної тактики, що відповідає сучасному рівню розвитку науки.

Порівняльно-правовий аналіз відтворення обстановки і обставин події: історіографія проблеми

Загальнонаукові методи пізнання, зокрема експеримент, почали використовуватися слідчою практикою на початку 50-х років. На той час вони застосовувались стихійно – під час огляду місця події чи безпосередньо після його проведення – в межах існуючих слідчих дій, що обмежувало їх пізнавальні можливості [1].

Науковці того часу застосування експериментального методу пов'язували з перевіркою показань. Так, С. Митричев наголошував, що слідчий експеримент є тільки засобом

перевірки наявних доказів, а саме показань обвинувачених чи свідків, і не може бути одночасно формою отримання нових доказів [2]. Хоча деякі автори (наприклад, С. Степичев) вже тоді розглядали “виїзд на місце” як окрему слідчу дію, що хоча і має окремі елементи огляду, допиту на місці події та слідчого експерименту, але не може бути поєднаною або віднесеною до жодної з цих дій [3].

Пізніше О. Васильєв та С. Степичев, враховуючи потребу слідчої практики, розробили теоретичні засади та практичні рекомендації щодо відтворення події на місці як окремої слідчої дії, в основу чого було покладено перевірку показань на місці [4].

Щодо природи та сутності слідчого експерименту на той час існувало два погляди. Представники одного вважали, що слідчий експеримент є не окремою слідчою дією, а різновидом слідчого огляду або навіть тактичним прийомом перевірки доказів під час проведення огляду чи впізнання. Цю думку поділяли М. Строгович, Р. Рахунов, І. Якимов, П. Тарасов-Радіонов та ін. [5]. Зокрема М. Строгович зазначав, що слідчий експеримент за своєю юридичною природою є особливим видом огляду в динамічній стадії. І. Якимов відзначав, що слідчий експеримент – не що інше, як штучне відтворення чи інсценування фактів або подій з метою перевірки доказів, встановлених через показання свідків чи обвинувачених.

Разом з тим існував і інший погляд, прибічники якого вважали слідчий експеримент окремою слідчою дією, що суттєво відрізняється від інших тактикою проведення та оцінкою отриманих результатів. Такий погляд поділяли Н. Гуковська, В. Колмаков, Л. Ароцкер, Ф. Діденко, Р. Белкін та ін. Наприклад, В. Колмаков говорив про слідчий експеримент як про самостійну слідчу дію, що повинна проводитись для отримання і перевірки доказів у штучно створеній обстановці, в якій відбувалися певні події [6]. Н. Гуковська визначила види слідчих експериментів і тактику їх проведення [7]. Р. Белкін вважав реконструкцію обстановки події одним із видів слідчого експерименту [8].

Вищенаведені погляди на проблему слідчого експерименту та перевірки показань були прогресивними, розширювали пізнавальні можливості криміналістичної тактики. Але слідча практика була обмежена існуючою на той час процесуальною формою.

Прийняття нового кримінально-процесуального законодавства у 1958-1960 рр. стало новим етапом розвитку даних слідчих дій. Кримінально-процесуальним законодавством союзних республік були регламентовані нові способи отримання доказів – такі, як слідчий експеримент, перевірка показань на місці, впізнання. Але якщо впізнання отримало “загальносоюзне” визначення, то перевірка показань і слідчий експеримент у системі слідчих дій колишніх союзних республік розглядалися по-різному. Зокрема в кримінально-процесуальних кодексах України (ст. 194) та Киргизії (ст. 174) – як “Відтворення обстановки і обставин події”; Латвії (ст. 185), Литви (ст. 205), Казахстану (ст. 130-1), Узбекистану (ст. 142-1) та Туркменії (ст. 173) – як “Перевірка показань”; Росії (ст. 183), Білорусі (ст. 182), Казахстану (ст. 131), Молдови (ст. 162), Грузії (ст. 183) та Туркменії (ст. 172) – як “Слідчий експеримент”.

У Таджикистані існувала одна слідча дія, яка об’єднувала слідчий експеримент і перевірку показань на місці. Точне визначення наводилося в ст. 183 КПК Таджикицької РСР, яка мала назву “Слідчий експеримент і перевірка показань на місці”. В цій статті зазначалося, що з метою перевірки й уточнення даних слідчий має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки або інших обставин певної події, в якому можуть взяти участь потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, свідок. В іншій частині цієї статті зазначалося, що слідчий може перевірити показання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка в їх присутності шляхом співставлення показань з обстановкою на місці [9].

Кримінально-процесуальне законодавство Росії (ст. 183) [10], Білорусі (ст. 182) [11], Азербайджану (ст. 208) [12], Молдові (ст. 162) [13], передбачає слідчий експеримент як

окрему слідчу дію, яка проводиться з метою перевірки й уточнення даних, доказів, які мають значення для справи, шляхом відтворення дій, обстановки або інших обставин певної події.

В кримінально-процесуальному законодавстві окремих республік передбачено дві слідчі дії – перевірку показань і слідчий експеримент (Казахстан (ст. 130-1; ст. 131), Туркменія (ст.ст. 172, 173) [14].

У кримінально-процесуальному кодексі Латвії передбачено самостійну слідчу дію – перевірку показань. У ст. 185 КПК Латвії та ст. 173 КПК Туркменії зазначається, що слідчий може перевірити показання обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка в їх присутності – шляхом співставлення показань з обстановкою на місці [15].

Порівнюючи визначення відтворення обстановки і обставин події у ст. 174 КПК Киргизії та в ст. 194 КПК України, можна констатувати наявність певних розбіжностей у визначенні мети слідчої дії. Зокрема в ст. 174 КПК Киргизії метою слідчої дії визначається перевірка та уточнення даних, які були отримані під час огляду, освідування, пред'явлення для впізнання [16], у той час як в Україні (ст. 194 КПК) передбачається перевірка та уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, обвинуваченого, підозрюваного або даних, які були отримані під час проведення огляду та інших слідчих дій [17].

Таким чином, можна дійти висновку про дещо обмежені пізнавальні можливості вищезазначених слідчих дій. Практично вони зводяться до перевірки показань (Литва, Казахстан, Україна), перевірки даних, які отримані в процесі проведення інших слідчих дій – огляду, освідування, допиту, пред'явлення для впізнання (Киргизія, Казахстан); перевірки даних, які мають значення для справи (Молдова, Білорусь, Росія). Виняток становить азербайджанське законодавство, де за мету висувається перевірка наявних доказів (ст. 208 КПК), що дещо розширює пізнавальні можливості даної слідчої дії.

Отже, у кримінально-процесуальному законодавстві колишніх союзних республік не існувало єдиного погляду на назву, мету й сутність розглянутих слідчих дій. До того ж не було вироблено загального підходу до визначення пізнавальних можливостей цих слідчих дій, процесуального положення їх учасників, методики оцінки та використання отриманих результатів.

Якщо говорити про місце відтворення обстановки та обставин події в структурі КПК України (як і аналогічних дій в КПК інших держав), то розміщення даної дії у розділі “Слідчі огляди” дещо знижує рівень процесуальної самостійності відтворення обстановки та обставин події, призводить до певної плутанини, оскільки ст. 195 КПК України передбачає однакові вимоги до складання протоколу як огляду, так і відтворення (хоча ці дві слідчі дії є різними за своєю процесуальною формою).

Або, наприклад, у п. 3 коментарю до ст. 182 КПК Білорусі припускається, що слідчий експеримент може бути як самостійною дією, так і частиною інших дій – наприклад, огляду місця події.

Своєрідно та цілком обґрунтовано вирішено цю проблему в кримінально-процесуальному законодавстві Казахстану. Слідчий експеримент виділено в окремий розділ (XII), де ст. 131 КПК передбачає підстави для його проведення: “у випадку необхідності перевірки й уточнення даних, які отримані в результаті огляду, допиту”. Ст. 132 КПК передбачає умови його проведення: “Слідчий експеримент проводиться за мотивованою постановою, в присутності понятих та умовах, наближених до події, що відбувалась. Для участі в ньому можуть залучатися свідки, потерпілі, обвинувачені, спеціаліст і експерт”. Стаття 133 КПК містить вимоги до протоколу слідчого експерименту.

Виділення слідчого експерименту в окремий розділ надає йому більшої самостійності.

Питання щодо осіб, які будуть брати участь у проведенні слідчих експериментів, повинне бути прерогативою слідчого і потребує більш глибокої теоретичної розробки та більш

детальної регламентації. Інколи про це зазначається у законі та коментарях до кримінально-процесуальних кодексів. Необхідно зазначити, що серед учасників слідчого експерименту КПК Казахстану не згадується підозрюваний, але це єдина редакція, в якій прямо передбачена участь експерта поряд зі спеціалістом.

У п. 2 коментарю до ст. 182 КПК Білорусі зазначено, що в разі необхідності в проведенні слідчого експерименту можуть взяти участь підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки. В п. 4 рекомендується присутність осіб, показання яких у процесі проведення слідчого експерименту будуть спростовуватися. У п. 7 коментарю до ст. 183 КПК Російської Федерації в свою чергу зазначається про неприпустимість проведення слідчого експерименту з кількома обвинуваченими – у тому випадку, якщо в їх показаннях наявні протиріччя. В коментарі зазначається, що закон не передбачає відповідальності обвинуваченого, підозрюваного або інших осіб щодо їх відмови від участі в слідчому експерименті. Але ця участь обов'язкова в тих випадках, коли є можливість чи неможливість прямої залежності від суб'єктивних факторів. Звичайно, згідно з процесуальним законодавством ні підозрюваний, ні обвинувачений не можуть залучатися до проведення слідчих дій в примусовому порядку. Що ж стосується потерпілого та свідка, то питання їх обов'язкової участі необхідно детально розглянути, виходячи з виду відтворення.

Після прийняття Основ кримінального судочинства та відповідних кримінально-процесуальних кодексів союзних республік слідча практика набула певного досвіду проведення даних слідчих дій. Виникла потреба у теоретичному узагальненні.

На сторінках юридичних видань почали публікуватися праці вчених, спрямовані на вдосконалення існуючої практики. Так, Р. Белкін дещо розширив поняття слідчого експерименту, розглянувши його не лише як слідчу дію, а як метод пізнання; відмежував слідчий експеримент від експертного та судового, більш глибоко виклавши їх

теоретичні засади. Провідною думкою в його роботах є те, що відтворення – це складова експерименту. Тобто експеримент передбачає не просто відтворення певної події чи факту, а проведення дій у штучно створених (відтворених) умовах – близьких до досліджуваних. Наскільки реальними будуть відтворені (штучно створені) умови, настільки точнішим буде результат¹⁸.

Згодом Р. Белкін висловився за розширення пізнавальних можливостей експерименту. На його думку, слідчий експеримент є спеціальним дослідом (експериментом), який має на меті перевірити наявні та нові докази, оцінити слідчі версії щодо можливості чи неможливості існування відповідних фактів, що мають значення для справи [19].

А. Ратінов розробив психологічні основи експерименту – перш за все в плані аналізу та синтезу об'єктивних і суб'єктивних його умов [20].

М. Хилобок визначив слідчий експеримент як спосіб збирання і перевірки доказів, змістом яких є постановка дослідів із застосуванням науково-обґрунтованих прийомів для перевірки доказової інформації, версій у справах та отримання нових доказів [21].

Існували й інші думки щодо зазначених слідчих дій. Головним чином вони стосуються позиції М. Строговича, який вважав дану дію певною, особливою частиною огляду. Його підтримували М. Селиванов та В. Тербилов [22].

Поряд із дослідженнями в нашій країні здійснювалася розробка та застосування експериментального методу пізнання за кордоном. Так, наприкінці 70-х років німецький криміналіст Х. Штельцер деталізував застосування експерименту для перевірки версій і включив його до загальної теорії та методології [23].

Інший німецький криміналіст А. Форкер у статті “Кібернетичні моделі і криміналістична практика” розвиває думку про побудову мислених моделей, сконструйованих на основі даних огляду місця подій, реконструкції місця подій

та інших дій, в результаті чого можна отримати “знання про хід злочину, про певний стан у певний час” [24].

Пізніше до проблем слідчого експерименту зверталися Ф. Глазирін та А. Кругликов. Ці вчені визначають експериментальний метод, який використовувався в процесі розслідування, і як окремий прийом, і як етап дослідження, і як самостійну слідчу дію, передбачену кримінально-процесуальним законодавством. Вони дійшли висновку, що мету слідчого експерименту звужено і зведено лише до перевірки (повної чи часткової) відповідних даних, що мають значення для певної справи [25].

Поряд з експериментом приділялася увага і перевірці показань. Л. Соє-Серко характеризував перевірку показань як самостійну слідчу дію, а це передбачає в свою чергу, що особа, яка була раніше допитана про місце та об’єкти, пов’язані з розслідуваною подією, демонструє на зазначеному нею місці окремі дії. Під час цієї слідчої дії вивчається фактична обстановка даного місця і з нею співставляються отримані показання з метою перевірки наявних та встановлення нових фактичних даних. Таким чином, пізнавальна функція перевірки показань на місці визначається сполученням двох інформаційних потоків – пояснень особи і фактичної обстановки на місці події [26].

З часом було запропоновано змінити назву слідчої дії “Перевірка показань” на “Співставлення показань з обстановкою на місці”. Однак, як зауважив пізніше В. Уваров, термін “співставлення” не повністю відображає зміст даної дії. На його думку, більш точна назва даної дії – “Перевірка показань”. Вона є самостійною слідчою дією, а назва чітко вказує на мету та дозволяє відокремити її від інших слідчих дій.

Перевіркою показань встановлюється відповідність показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка до обстановки місця події і результатів раніше проведеного огляду, що може свідчити про обізнаність чи необізнаність допитаної особи чи учасника події [27].

М. Хлинцов зазначав, що перевірка показань включає елементи інших слідчих дій, але не є відокремленою. Ці елементи органічно пов'язані між собою. На його думку, кількісне переважання елементів однієї дії над елементами іншої не змінює якості самої слідчої дії [28].

М. Селиванов під перевіркою показань на місці розумів слідчу дію, суть якої полягає у відтворенні раніше допитаною особою показань на місці, де відбувалась відповідна подія, в деяких випадках – у демонстрації дій, які виконуються у зв'язку з розслідуванням злочинів та при співставленні аналізованих показань із фактичною обстановкою на місці [29].

С. Шейфер влучно зауважував, що під перевіркою показань треба розуміти не механічне поєднання допиту й огляду, а складний процес, де методи спостереження і опитування поєднані та органічно доповнюють одне одного [30].

Проблемою перевірки показань займався О. Авсюк. Він вважав, що перевірка показань повинна бути закріплена у КПК всіх союзних республік, і звернув увагу на складну пізнавальну структуру перевірки показань. В її основу покладено методи опитування та спостереження, які дозволяють водночас поєднувати вербальну інформацію з матеріальними слідами. Головною пізнавальною метою перевірки показань на місці є виявлення збігу або розходження між показаннями окремої особи та ознаками конкретної місцевості [31].

Відтворення обстановки і обставин події як самостійна дія в кримінальному кодексі України (ст. 194) традиційно розглядається як об'єднання двох окремих за своїми пізнавальними можливостями слідчих дій. Зокрема в п. 1 коментарю до ст. 194 зазначено, що ця слідча дія більш об'ємна за слідчий експеримент, оскільки охоплює і перевірку показань.

Думки окремих вчених щодо відтворення обстановки і обставин події відрізняються одна від одної. В. Колмаков, наприклад, вважає дану дію самостійною, що полягає у

проведенні спеціальних дослідів із метою перевірити й уточнити докази, оцінити слідчі версії та одержати новий доказовий матеріал. Що ж стосується перевірки показань на місці, то автор зазначає: хоча дана дія і не передбачена кримінально-процесуальним кодексом, але проводиться, тому що вона не порушує кримінально-процесуального положення учасників процесу [32].

М. Міхесенко розглядає відтворення обстановки та обставин події як перевірку показань попередньо допитаної особи на місці, коли особа повторює свої показання у визначеному нею місці, що в свою чергу дає змогу зіставити показання з реальною обстановкою [33].

М. Салтевський зазначає, що сутність відтворення обстановки й обставин події припускає проведення як дослідницьких, так і перевірочних прийомів в одній дії. Через це зміст даної слідчої дії охоплює слідчий експеримент і перевірку показань на місці. Таким чином об'єднуються завдання двох окремих слідчих дій [34].

Цю позицію підтримують В. Молдаван та А. Молдаван, які вважають, що відтворення обстановки й обставин події може відбуватися у двох формах – слідчого експерименту та перевірки показань на місці [35].

Отже, і теорія, і практика не виробили єдиної точки зору на процесуальну природу відтворення обстановки та обставин події. Як показує аналіз законодавства країн близького зарубіжжя та теоретичних поглядів на проблему відтворення (аналогічних слідчих дій), єдності в підходах немає.

Причина розбіжностей полягає у тому, що:

- законодавець під час формулювання норми закону чітко не визначив його пізнавальної сутності;

- відтворення обстановки і обставин події поєднує в собі дві окремі слідчі дії, що мають різні пізнавальні можливості та відрізняються метою і тактикою проведення.

У подальшому ми розглянемо відтворення обстановки і обставин події з боку її процесуальної форми, як окремих криміналістичний метод пізнання та як окрему слідчу дію,

визначившись з її поняттям, видами та пізнавальними можливостями.

Сучасні погляди на поняття, сутність та види відтворення обстановки і обставин події

Юридичний аналіз ст. 194 КПК України “Відтворення обстановки і обставин події” свідчить, що головним змістом цієї слідчої дії є виконання дій, спрямованих на відтворення обстановки й умов, у яких ті чи інші події могли відбуватися в дійсності.

У лінгвістичному плані термінологічне словосполучення *відтворення обстановки і обставин події* викликає певні зауваження, зокрема щодо компоненту *обстановка*. Аналізуючи цей термін, варто насамперед наголосити, що з граматичного боку така конструкція українській мові не властива. Лексема утворена від дієслівної форми *становити* (похідні – *стан*, *становище*, *становлення* тощо). Суфікс *-к-* більш характерний для російської мови, а українські лексеми *підготовка*, *затримка*, *доставка*, які калькують російську граматичну форму, вимагають корекції у напрямку до похідних форм *готування*, *затримування*, *доставлення* тощо.

На жаль, перекладні словники, які базуються на словнику Ганича – Олійника, автоматично декларують ці форми як літературну норму, а бібліографічні здобутки спеціальних термінологічних комісій 20-х років ХХ ст. і результати сучасних дисертаційних досліджень не враховуються.

Отже, слід шукати інший відповідник. Найуживаніші словники поряд із калькованим *обстановка* подають термін *умови*. У словнику 1927 р. В. Підмогильного та Є. Плужника подається ще й варіант *обстанова* – дещо незвичний, але цілком логічний компромісний [1].

У кримінально-процесуальному кодексі вжито термін *умови взамін обставини*, хоча цією лексемою можна замінити саме термін *обстановка*.

На нашу думку, замість двох термінів *обстановка* та *обставини* варто вживати один – *обставини*, семантика якого охоплює всі значення – “все, що стосується певної дії чи явища”. Це водночас і спростить термінологічне сполучення *відтворення обстановки і обставин події* від зайвого семантичного нагромадження (що, на жаль, є характерним для юридичного стилю мовлення), і сприятиме припиненню всіляких наукових дискусій з приводу поділу цієї слідчої дії на дві тощо.

Отже, цілком доцільним був би вираз *відтворення обставин події* (або синонімічні його варіанти *реконструкція обставин події, відтворення умов події* тощо). Слід зазначити при тому, що і сполучник *і* вжито неправильно: відповідно до законів української орфоєпії на цьому місці вживається *й* або *та*.

Поняття *відтворення* має синоніми *репродукування, реконструювання*. Таким чином, *відтворення обстановки і обставин події* вказує на повторення показань на місці в умовах, наближених до досліджуваної події. *Відтворення* або його синонім *реконструкція* не має характеру дослідницьких дій і не може бути тотожним до визначення слідчого експерименту, а тим більше ширшим за дану слідчу дію. На цю особливість звертав увагу Р. Белкін, який зазначав, що *відтворення* не має дійового експериментального характеру [2].

У законі зазначено, що “з метою перевірки результатів допиту слідчий може відтворити обстановку та умови, в яких ті чи інші події могли реально відбуватися”. Таким чином, можна відтворити *обстановку* та *умови*, за яких відбувалася подія, при цьому не визначаючи характеру дослідницьких дій.

Звичайно, поняття “*відтворення*” є ширшим за поняття “*перевірка показань*” і, на нашу думку, більш повніше відображає сутність перевірки показань та даних, які

перевіряються. Тому насамперед необхідно визначити значення терміну *дослідні дії*.

У попередньому підрозділі роботи було зазначено, що поняття “відтворення обстановки і обставин події” з’явилося в кримінальному судочинстві як елемент експериментального методу пізнання. Р. Белкін вважав, що не можна відтворити обстановку та дії, які мали місце під час злочину. Ми завжди в таких випадках маємо справу з новою подією, новими ознаками та явищами. Через це слідчий експеримент зводиться до проведення дослідів у відтворених умовах. В. Колмаков підкреслював: відтворюється не сама подія злочину, а обстановка й умови, в яких він міг бути вчинений.

Таким чином, для того щоб провести слідчий експеримент (дослідні дії), необхідно відтворити (реконструювати) обставини події.

Оскільки в ст. 194 КПК України прямо зазначена мета (“з метою перевірки показань...”) та шлях її реалізації, який передбачає наявність елемента експериментального методу пізнання (“... відтворення обстановки і умов...”), то склалася хибна думка про те, що дана слідча дія охоплює як перевірку показань, так і слідчий експеримент.

Для підтвердження того, що в основі ст. 194 КПК України закріплено перевірку показань, розглянемо її співвідношення зі слідчим експериментом та порівняємо його з редакцією ст. 194 КПК України.

Відмінності між ними відповідно до змісту слідчої дії такі:

- у процесі перевірки показань необхідною є участь особи, з якою проводиться дана перевірка (при цьому особа має бути вже допитана). Під час слідчого експерименту це не завжди обов’язково;
- у процесі проведенні слідчого експерименту слідчий у відтворених обставинах проводить досліді, неодноразово повторюючи їх і змінюючи обстановку (умови). В ході перевірки показань на місці може бути

проведена лише проста демонстрація учасником своїх дій під час вчинення злочину;

- умови проведення слідчого експерименту можуть суттєво вплинути на його результати, тоді як для перевірки показань вони не мають значення;
- місцем проведення перевірки показань буде лише те, щодо якого особу було допитано, в той час як слідчий експеримент може проводитись у будь-якому місці – залежно від його мети та змісту дослідницьких дій;
- перевірка показань проводиться тільки з однією особою (підозрюваним, обвинуваченим), у той час як слідчий експеримент проводять інколи за участю інших осіб – залежно від виду та поставленої мети даного експерименту.

Мету перевірки показань чітко визначено ст. 194 КПК України. Тактична сторона її всебічно обґрунтована – на відміну від дослідних дій – і не потребує деталізації.

Таким чином, слідча дія, передбачена ст. 194 КПК України, поєднує два самостійних напрямки пізнання в кримінальному судочинстві – перевірку показань і слідчий експеримент.

Вирішити цю проблему, на нашу думку, можна двома шляхами.

Перший передбачає деталізацію дослідних дій в редакції ст. 194 КПК України (при цьому розширюються пізнавальні можливості перевірки показань та деталізуються дослідні дії). За це свідчить той факт, що порівнюючи мету слідчого експерименту та перевірки показань на місці, можна побачити, що вони майже співпадають:

- головна загальна мета – перевірити та уточнити дані, що мають значення для справи;
- виявити нові докази;
- перевірити версії.

Логічно виникає питання про те, що слідчий експеримент не слід зводити лише до дослідних дій, а перевірку показань – до простого повторення на місці раніше отриманих свідчень. Закономірно, що слідча дія повинна

складатися не з відтворення дій, обстановки або дослідних дій, а поєднувати ці два компоненти, вчасно та професійно використовувати їх комплексно. В цьому випадку проведення експерименту та перевірки показань не потребує окремого процесуального закріплення. При майже тотожній меті цих двох слідчих дій перевірка може запроваджуватися в межах слідчого експерименту як один з його видів, де не проводяться дослідницькі дії, а співставляються раніше отримані та фактичні обставини справи. Наприклад, ст. 183 КПК Росії не передбачає перевірки показань, проте ця дія проводиться в межах слідчого експерименту. Оформлення зазначених дій залишатиметься у вигляді протоколу відтворення обстановки і обставин події із вказівкою на відсутність проведених дослідів.

Другий шлях полягає у поділі відтворення обстановки і обставин події на дві окремі слідчі дії – “перевірку показань” і “слідчий експеримент”.

Один із авторів свого часу, розглядаючи проблеми класифікації слідчих дій, зазначав, що відтворення обстановки і обставин події використовується для отримання інформації зі складних джерел. А складне джерело – це сукупність ідеальних і матеріальних відображень, які в пізнавальному процесі слідчої дії використовуються одночасно. При проведенні відтворення ідеальне відображення є наслідком сприйнятої події злочину. Через це форми проекції їх на матеріальне відображення зводяться до демонстрації “суб’єктивного образу” або дослідного його відтворення.

Дане визначення є доцільним, воно ще раз підкреслює, що відтворення обстановки і обставин події має більш складний структурно-логічний характер, ніж перевірка показань або слідчий експеримент.

Як було вже зазначено, вираз *відтворення показань на місці* синонімічний *реконструкції обставин події*. Аналізуючи дане поняття, ми зробимо спробу розширити та деталізувати його.

Для проведення дослідних дій потрібно реконструювати обставини на місці події, обстановку злочину. Здійснюється ця робота на основі фактичних даних, які фіксуються насамперед у протоколі огляду місця події та показаннях свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних. Обставини, суттєві для результатів слідчої дії, повинні відтворюватися відповідно до тих, які дійсно мали місце. Реконструкцію (відтворення) можна здійснювати на місці події або в іншому місці за допомогою об'єктів-оригіналів чи їх аналогів.

Реконструкція є тактичним прийомом під час проведення слідчого експерименту. Але слід відрізнити елементарну реконструкцію (на рівні тактичного прийому) від її комплексної, складної форми.

Складна форма реконструкції визначається як комплекс пізнавальних засобів і методів, які містять багато різноманітних прийомів та операцій – залежно від мети, характеру об'єкта, який повинен реконструюватися. Під таким кутом зору реконструкція має всі необхідні риси самостійної слідчої дії.

Аналізуючи наукові погляди на дану проблему, можна відзначити, що в такому аспекті це питання вже розглядалося. Зокрема Р. Белкін та ряд інших авторів вважали реконструкцію одним із видів слідчого експерименту. Пізніше цей же вчений висловив зовсім протилежну думку. Він вважав, що реконструкція не може бути ні окремою слідчою дією, ні видом слідчого експерименту, а є лише його тактичним прийомом. Але сьогодні можна говорити про реконструкцію як про відтворення обставин події. Адже під реконструкцією слід розуміти відтворення або імітацію предмету, певного стану чи задане повторювання визначеної події з метою встановлення доказових факторів і перевірки наявних доказів.

Під час проведення реконструкції можна виділити такі етапи, що перетворюють інформацію:

- 1) отримання інформації (її аналіз, прийняття рішення про використання);
- 2) вплив на обстановку (зміна об'єктів, вибір чи створення аналогів);
- 3) вивчення результатів впливу, оцінювання нової інформації.

Перший та третій етапи можуть бути умовно названі “вхід” та “вихід”, другий – “перетворення інформації”. На першому етапі (“вхід”) можуть бути об'єднаними декілька потоків інформації (усна, письмова, мовна). На “виході” майже завжди має місце один головний потік – чуттєво сприйнята інформація, отримана в результаті вивчення та оцінки моделі. Відокремлення декількох потоків інформації та сам процес реконструкції передбачає комплекс операцій.

Інформаційний потік на “вході” та “виході” може не відокремлюватися від інформації, яка має цільове призначення та інші методи перетворення. Наприклад, під час пред'явлення для впізнання свідок може впізнати автомобіль з боку задніх фар за деякими індивідуальними ознаками навіть уночі. Ця інформація повністю збігається зі свідченнями особи, яка впізнає, та не утворює самостійного потоку, хоч і є основною підставою для проведення елементарної реконструкції – відтворення цією особою деяких дій, які запам'ятав свідок. Інформація на “вході” також не має самостійного значення – вона повністю збігається зі свідченнями свідка про те, впізнав він авто, чи ні. У такому випадку не виникає необхідності в складному комплексі операцій для проведення реконструкції. Вона вже поглинулась прийомами пред'явлення для впізнання та не утворює самостійного доказу.

Зовсім інакше все відбувається у випадках, коли інформація, перетворившись на “виході”, набуває значення самостійного доказу. Наприклад:

- необхідно реконструювати обставини події, ситуацію за участю обвинуваченого (підозрюваного, потерпілого);
- відтворюються певні об'єкти, предмети;

- виникає необхідність в реконструкції обстановки на місці події, для чого треба підібрати, виготовити певні об'єкти, визначити їх ознаки та взаєморозташування, вирішити інші питання;
- запроваджується моделювання зовнішнього образу розшукуваного із застосуванням технічних засобів криміналістики чи за допомогою спеціаліста-художника.

Ми підтримуємо точку зору А. Ратінова, що дослідну слідчу дію – відтворення обстановки та обставин події, тобто відтворення певної ситуації (обставини події) за участю обвинуваченого, – можна назвати реконструкцією, точніше ситуаційною реконструкцією. У чому вона буде полягати – питання факту та мети, яку при цьому ставить слідчий: відтворення обвинуваченим шляху пересування до місця злочину, розповідь на місці про свої дії, їх демонстрація тощо.

В будь-якому варіанті відтворюється (реконструюється) окремий елемент події. Важливо те, що подібна реконструкція не виключає, а навпаки – припускає вирішення інших завдань, наприклад, пошук місця події, слідів чи інших речових доказів, встановлення потерпілих та свідків, уточнення обставин події. Проілюструємо зазначене на конкретних прикладах.

Так, у Полтавській області тракторист Ш., проїжджаючи на тракторному навантажувачі тимчасовою польовою дорогою в нічний час, відволікся від керування розмовою з Н., який перебував у кабіні, і скоїв наїзд на М., який лежав на дорозі. Проїхавши кілька метрів після наїзду, Н. повідомив Ш., що на дорозі лежала людина і трактор її переїхав.

Зупинившись, вони побачили закривавлений труп М. і, не повідомивши про подію, заховали його у лісі, засипавши снігом. Місце наїзду зі слідами крові Ш. замаскував, проїхавши по ньому. Однак через деякий час Ш. було затримано, і невдовзі він зізнався у скоєному.

Під час відтворення обстановки і обставин події на місці він продемонстрував, як їхав дорогою, де скоїв наїзд, як

підходив до трупа, як він та Н. поклали труп у ківш автотранспорту, як замаскували сліди наїзду. Для реконструкції цієї ситуації було виготовлено муляж трупа, за допомогою якого Ш. відтворював свої дії. В суді Ш. відмовився від свідчень, які давав раніше, заявивши, що перед наїздом потерпілий нібито лежав у сніговій канаві, а тому він не міг його побачити та запобігти наїзду. За вимогою судді була продемонстрована кінострічка, відрізана під час проведення слідчої дії. Суд переконався, що ніякої заглибини на місці наїзду не було. Ш. міг та повинен був бачити лежачу на дорозі людину.

У наведеному прикладі за допомогою методу ситуаційної реконструкції вирішувалось кілька завдань: перевірялося знання обвинуваченим місця події, уточнювались свідчення, але головним, домінуючим моментом було відтворення – реконструкція обстановки, обставин наїзду та приховування слідів злочину.

У структурі цього відтворення (реконструкції) можна відокремити вихідні елементи події (обвинувачений – тракторист Ш.; ділянка місцевості, де був скоєний наїзд; тракторний навантажувач) і моделі (відтворення самої ситуації, муляж трупа М.)

Звісно, що така реконструкція як окремий прийом тактики слідчого розглядатися не може. Тут наявні всі ознаки самостійної слідчої дії, де був присутній цілий ряд тактичних прийомів, а одержана в результаті їх застосування інформація є фактично продуктом реконструкції.

Характер самостійної слідчої дії мають і багато інших видів відтворення обстановки і обставин події – наприклад, реконструкція окремих предметів.

Так, на одному з об'єктів сталася пожежа, згоріло цінне обладнання, яке перебувало у контейнері. Під час тушіння пожежі контейнер було розбито. У процесі огляду місця події знайшли сліди гасу. Виникло припущення, що пожежа виникла в результаті підпалу. Щоб перевірити цю версію, провели реконструкцію предмета – контейнера. Для цієї мети було зібрано всі дошки з території об'єкту та вивчено

належну документацію. На основі цих даних було реконструйовано контейнер. Потім було проведено огляд, в результаті якого встановлено, що причиною пожежі був підпал: на одній із внутрішніх вертикальних стінок контейнера та дні зафіксовано сліди підпалу, що нагадували розливу рідину. Крім того, на одній з дощок контейнера знайшли невеличкий отвір від гілки. Біля нього також фіксувались сліди прогару. Не виключалося, що гас було влито у контейнер власне через цей отвір.

У наведеному прикладі інформація на “вході” складалася з кількох потоків, кожен з яких чітко визначався: протокол огляду місця події, документація про упакування обладнання, результати огляду дощок, з яких складався контейнер. Перетворення цієї інформації було досягнуто завдяки реконструкції первісного стану контейнера, в результаті чого був отриманий досить самостійний потік на “вході”. Огляд контейнера та з’ясування слідів прогару відносно реконструкції – це вже інша слідча дія. Якщо реконструкція контейнера забезпечила відтворення джерела інформації, то огляд – отримання нової інформації. У подальшому реконструйований контейнер було подано на пожежно-технічну експертизу, яка зробила висновок про причини загоряння. Отже, прийоми огляду повністю залежали від результатів реконструкції, яка не може розглядатися як окремий тактичний прийом.

Під час відтворення первинної матеріальної обстановки реконструкція теж може мати самостійний характер, що доводить слідча практика.

Так, вночі на стоянці колони автомобілів відбулася пожежа: три автомобілі згоріли повністю, дев’ять – дістали різні пошкодження. Після ліквідування пожежі було проведено огляд місця події, але жодних суттєвих даних для з’ясування причин пожежі зібрати не вдалося, бо порядок розташування автотранспорту було порушено. Слідчий прийняв рішення провести реконструкцію вихідного розташування машин. Перед цим були допитані водії, диспетчери, вивчена документація. На основі зібраних даних

було проведено реконструкцію місця до пожежі. Після цього був проведений повторний огляд. З'ясувалося, що центр найбільш інтенсивного горіння був усередині ряду автомашин. Щоб дослідити ознаки горіння, провели і реконструкцію згорілих автомобілів; під час їх огляду з'ясували, що кришки відстійників були викручені послідовно зліва-направо через одну-дві машини. Все це переконувало у правильності версії про навмисний підпал.

Сутність реконструкції та її призначення – відтворити об'єкт, ситуацію та на цій основі виявити нові, невідомі слідчому ознаки. Вивчення виявлених ознак дає нові порівняно з відомою вже інформацією дані (дошки розбитого контейнера не містили цієї інформації, доки не було реконструйовано сам контейнер). Якщо ж модель не приносила б нової інформації, метод моделювання втратив би свою сутність, своє пізнавальне значення.

Реконструкція переслідує мету відтворити джерело доказової інформації, і це не другорядне завдання. Суд та учасники процесу повинні знати, звідки це джерело, надійне воно чи ні, чи можна йому довіряти тощо. Нове джерело інформації можна пред'явити для впізнання, провести щодо нього допит, сфотографувати, оглянути, замалювати, описати, поставити експеримент, провести експертні дослідження. Всі ці дії є засобами вивчення нового джерела інформації. Без них саме джерело перебуває у закритому вигляді, з нього треба вилучити інформацію.

Тобто реконструкція необхідна, оскільки потрібні результати (бо саме по собі місце злочину чи його знаряддя теж нічого не дають, хоч і є джерелом інформації, яка встановлена шляхом огляду), а отримати інформацію можна буде різними шляхами – за допомогою огляду чи інших методів.

Таким чином, постає закономірне питання: чи не обмежується реконструкція рамками огляду, слідчим експериментом чи іншими діями, методами, які потім досліджують реконструйований об'єкт? Частково вже було дано відповідь на це питання – охоплюється в тих випадках,

коли не виникає нового джерела інформації, коли відбувається або часткове перетворення існуючого джерела, або новий потік не відокремлюється від свого першоджерела. Наприклад, графічна реконструкція речі не може бути відокремленою від свідчень, а є вираженням уявного образу. В цьому випадку має місце єдиний інформаційний потік.

Але як тільки виникає необхідність знайти новий потік, нове джерело інформації, це завдання виявляє певні протиріччя з відповідними слідчими діями – оглядом, слідчим експериментом, пред'явленням для впізнання, допитом, що не мають на меті створення нових джерел інформації. Нове процесуальне завдання – створити самостійне джерело інформації – потребує і нового процесуального режиму його здійснення, який гарантує встановлення істини у кримінальній справі. Якщо реконструкція, результати якої мають самостійне доказове значення, розчиняються в рамках огляду, порушується один із принципів теорії доказування – про неприпустимість змішання різних слідчих дій, що веде до порушень принципів законності, залишає слідство та суд без додаткового засобу отримання та дослідження доказів.

Якщо звернути увагу на практичне значення реконструкції (як простої, так і складної), то бачимо, що використовується вона здебільшого в межах відтворення обставин події, де її процесуальне положення недостатньо врегульовано діючим КПК України. Але сама по собі реконструкція ще не є самостійною слідчою дією, і тому питання про змішування різних за змістом слідчих дій у даному випадку стояти не повинно.

Моделювання під час проведення відтворення обставин і обставин події (слідчого експерименту) повинно відповідати таким тактичним умовам:

1. Здійснюється завдяки отриманим фактичним даним у процесі розслідування (одразу можна співставити з відтворенням обставин та обставин події – така слідча дія також базується на цих даних, а отже – поглинає цю умову). Ці дані вивчаються та

- оцінюються для вирішення питання про їх вірогідність чи ймовірність.
2. Характер модельованих ознак залежить від цілей відтворення (тут теж раціональніше охопити відтворенням реконструкцію – як безпосередньо залежну від мети відтворення). Ознаки, суттєві для постановки дослідів, повинні будуть відтворені точно та повно, інакше результати відтворення матимуть значення доказів.
 3. Для моделювання можуть бути запрошені спеціалісти, які виступають у ролі консультантів слідчого при вирішенні питань, що потребують спеціальних знань, що безпосередньо передбачено ст. 194 КПК України. У випадках необхідності їх слід моделювати.
 4. Хід та результати моделювання докладніше зазначаються в протоколі відтворення події. Запроваджується фотографування окремих етапів моделювання, складаються схематичні плани тощо.
 5. Відповідність моделі оригіналу оцінюватиметься слідчим через зіставлення з фактичними даними, які стали підґрунтям для моделювання, та з іншими матеріалами справи, а також з урахуванням зауважень учасників відтворення обстановки і обставин події. За необхідності модель виконується в кількох варіантах. Відповідно й дослідницькі дії повинні бути здійснені з використанням кожного варіанту моделі, що відображається в протоколі слідчого експерименту; його результати оцінюватимуться з урахуванням усіх варіантів досліду.

Таким чином, у перерахованих вище тактичних умовах проведення відтворення обставин події спостерігається тісний взаємозв'язок цієї слідчої дії з моделюванням (реконструкцією). Моделювання під час проведення слідчого експерименту чи відтворення події має за мету відтворити умови для проведення дослідів. Частіше воно запроваджується у вигляді реконструкції обстановки шляхом

добирання об'єктів-аналогів, виготовлення муляжів. Зміст і прийоми моделювання визначаються метою слідчого експерименту; особливостями місця, де повинні бути поставленні досліди; характером змін, які сталися на місці злочину, та наявністю необхідних об'єктів для досліджу.

Отже, доцільно розглядати поняття “відтворення обстановки і обставин події” як самостійну слідчу дію, яка проводиться з метою перевірки й уточнення наявних та отримання нових доказів шляхом відтворення обставин події та проведення дослідних дій за умов, у яких відповідні дії могли відбуватися. Таке визначення дозволяє відтворювати певні умови, моделювати, проводити досліди, вивчати об'єкти з метою перевірки та встановлення існування певних, явищ, обставин, перевіряючи при цьому наявні докази.

Якщо йти шляхом поділу відтворення обстановки і обставин події, то в теорії та практиці нагальною є потреба, щоб у законі було подано досить однозначні визначення мети і завдань конкретної слідчої дії, що в логіці називається “реальним визначенням” [3]. Вирішення даної проблеми можливе за наявності чітко визначеної дефініції.

В одному з проектів кримінально-процесуального кодексу України розділено відтворення обстановки та обставин події (ст. 206 “Перевірка показань на місці” та ст. 207 “Слідчий експеримент”) [4]. Проаналізуємо проекти даних норм.

Стаття 206. “Перевірка показань на місці”

1. З метою перевірки або уточнення показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого слідчий має право в присутності понятих, а коли необхідно – з участю спеціаліста перевірити їх показання на місці. При цьому особа зазначає маршрут слідування до відповідного місця і в своїх показаннях відтворює події, про які вона давала показання. За необхідності проводиться вимірювання, фотографування, кінозйомка, аудіо- чи відеозапис, складаються плани та схеми, що додаються до протоколу. Забороняється попередньо показувати особі місце події та надавати іншу інформацію щодо нього.

2. Свідок і потерпілий до початку перевірки їх показань на місці попереджаються про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиві показання, а свідок – за відмову дати показання.

3. Про перевірку показань на місці і про наслідки цієї дії слідчий складає протокол із дотриманням правил, зазначених у статтях 85 і 86 Кодексу. Крім того в протоколі записуються (якщо є така можливість – дослівно) пояснення особи, показання якої перевірялися, та проведені при цьому дії.

Стаття 207. “Слідчий експеримент”

1. З метою перевірки й уточнення даних, які мають доказове значення, слідчий має право в присутності понятих, а коли необхідно – з участю спеціаліста провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, провести необхідні дослідження чи випробування. За необхідності, проводиться вимірювання, фотографування, кінозйомка, аудіо- чи відеозапис, складаються плани і схеми, які додаються до протоколу.

2. У разі необхідності слідчий має право залучити до участі в слідчому експерименті підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи свідка.

3. Проведення слідчого експерименту дозволяється за умови, що при цьому немає небезпеки для життя і здоров'я осіб-учасників чи оточуючих, не принижується їх честь і гідність, не заподіюється матеріальна шкода.

4. Про проведення слідчого експерименту слідчий складає протокол із додержанням правил, зазначених у статтях 85 і 86 Кодексу. Крім того в протоколі докладно викладаються умови, перебіг і результати експерименту.

За наведеними положеннями можуть виникнути дискусії. Кожна з редакцій проекту починається словами “З метою перевірки або уточнення...” (у ст. 206 – “... показань”, у ст. 207 – “... даних”), тобто з самого початку передбачаються дві окремі слідчі дії, які практично дублюють одна одну. У цьому випадку слід більш чітко розмежовувати та докладніше визначати зміст і пізнавальні можливості кожної з пропонованих слідчих дій.

Поняття і сутність даних дій необхідно розглядати окремо. Для того, щоб визначитися з цими поняттями, необхідно розуміти мету, завдання і сутність даних слідчих дій.

Поняття “перевірка показань” знайшло пряме закріплення в законодавствах ряду зарубіжних країн (Ст. 205 КПК Литви, ст. 1311 КПК Казахстану, ст. 173 КПК Туркменії, ст. 1421 КПК Узбекистану). Проте у зазначених нормах не наголошується на встановленні нових фактичних даних, демонстрації окремих дій. Інколи текст цих норм сформульовано так, що він суперечить або не відповідає вимогам практики [5].

Сутність перевірки показань, за словами М. Салтевського, полягає в розкритті суб’єктивного образу, сприйнятого особою на місці вчинення злочину. Особа через відтворення обстановки та предметів демонструє обставини, в яких раніше перебувала, а слідчий та поняті співставляють це з раніше отриманими свідченнями та переконуються у тому, що особа орієнтується на місці та підтверджує свої показання

Цю думку підтримують А. Філіппов, Ю. Короухов. Вони деталізують дане поняття і подають його у такому вигляді: перевірка показань – слідча дія, яка передбачає показ попередньо допитаною особою місця та об’єктів, пов’язаних із розслідуваною подією, з одночасним поданням показань щодо цієї події, демонстрацією окремих дій – з метою перевірки наявних доказів і отримання нових.

Дана дія інколи може мати схожі риси з іншими слідчими діями, але їх в жодному разі не слід плутати. Від впізнання перевірка показань відрізняється основною тактичною особливістю, а саме: при впізнанні особі надається можливість вибору об’єкта, при перевірці показань вона вказує на об’єкт, то того ж виконуючи при цьому активні дії, бо особа підтверджує свої слова демонстрацією дій на місці. Від слідчого експерименту дана слідча дія відрізняється тим, що під час її проведення не проводяться досліди – при цьому припускається проста демонстрація дій.

Щодо перевірки показань, то, як ми вже зазначали, така слідча дія вже використовується в ряді зарубіжних країн.

Слід погодитись із пропозицією М. Салтевського, який пропонує взяти за основу ст. 142¹ КПК Узбекистану, але її варто дещо доповнити та поставити питання про зміну назви (з “перевірки показань на місці” на “відтворення обставин події”). Відтворення дозволить не просто повторювати показання, а проводити їх демонстрацію (при цьому здійснюючи реконструкцію, що значно розширить пізнавальні можливості даної слідчої дії), дозволить перевіряти як показання, так і інші дані, які мають доказове значення.

Така постановка питання сприятиме більш чіткому відмежуванню даної слідчої дії від інших (особливо від допиту на місці події).

Зрештою можна запропонувати визначити редакцію закону таким чином: “З метою перевірки показань потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, свідка та інших даних, які мають доказове значення, або отримання нових доказів, пов’язаних з конкретним місцем, слідчий у присутності понятих, а коли необхідно – з участю спеціаліста може прибути з особою на визначене місце, де відтворюватиме події, щодо яких особа давала показання”.

Про те, що в процесі даної слідчої дії проводиться вимірювання, фотографування, в редакції говорити не слід, адже в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України застосування технічних засобів передбачене (ст. 85¹, ст. 85² КПК) – на відміну від процесуального законодавства зарубіжних країн. Наприклад, у КПК Молдови (ст. 115¹) та в ст. 141¹ КПК Російської Федерації передбачено застосування звукозапису лише під час допиту, і тому до відповідних статей (ст. 162 КПК Молдови, ст. 183 КПК РФ) включено перелік способів додаткової фіксації, а саме: “... при цьому слідчий в необхідних випадках здійснює виміри, фотографування, кінозйомку, складає плани та схеми”.

Ще більш актуальним є питання щодо внесення змін до ст.ст. 85¹, 85² КПК України, адже в них зазначено далеко не

всі технічні засоби, які використовуються. Щодо додаткових засобів фіксації, то мова повинна йти про тактичні особливості їх застосування (на наш погляд, деталізовано щодо кожного додаткового способу фіксації). Як зауважує Ф. Сокиран, використання сучасних технічних засобів створює сприятливий фон для одержання достовірної інформації. Дані проблеми вже неодноразово обговорювались.

Про примусове залучення свідка та потерпілого до проведення слідчої дії говорити необхідно, але відповідно додавши зміни до ст.ст. 70 та 71 КПК України та до ст. 179 КК України.

У науці експеримент є одним із загальнонаукових методів, він використовується переважно для перевірки гіпотези (у криміналістиці гіпотеза іменується версією). Думається, що його положення могли б лягти в основу даної слідчої дії. Головним критерієм його проведення повинно бути дотримання всіх необхідних умов – для того, щоб одержані в результаті знання (докази) були достовірними. За мету слідчого експерименту необхідно ставити перевірку припущень слідчого, які він може висунути на основі оцінки наявних у справі доказів.

Але для того, щоб редакція статті була реально визначеною, необхідно більш детально розглянути поняття та сутність слідчого експерименту. Щодо поняття “слідчий експеримент”, то необхідно чітко розмежовувати сутність, тобто основний зміст слідчого експерименту та мету, для досягнення якої він проводиться.

М. Селиванов подає визначення слідчого експерименту як слідчої дії, яка передбачає проведення дослідів з перевірки того, чи могла бути здійсненою якась дія, подія, явище в певних умовах чи певним чином – з метою розслідування і попередження злочину.

Існують й інші визначення – наприклад таке: слідчий експеримент – це слідча дія, яка передбачає проведення спеціальних дослідів з метою отримання нових або перевірки

наявних доказів, а також перевірки слідчих версій про механізм вчинення злочину, виникнення певних фактів [6].

Більш деталізоване визначення мети та змісту даної слідчої дії подає М. Салтєвський: “Експеримент – це цілеспрямована діяльність, основу якої складає дослідне відтворення у спеціально створених умовах явища, події, речей, що пізнаються. Слідчий експеримент – це така слідча дія, яка виконується з метою перевірки та одержання доказів шляхом цілеспрямованого впливу на окремі об’єкти (такі, що перевіряються) або їх копії – під час проведення спеціальних дослідів” [7].

Сутність експерименту завжди слід виводити з єдності емпіричного та логічного. Емпіричний аспект передбачає реальний, активний вплив, зміну та інтегроване спостереження; логічний аспект – визначення мети, постановку завдань, а також опрацювання отриманих результатів, їх оцінку та подальше використання. Експеримент дозволяє встановити реальні зв’язки між причиною і наслідком. На відміну від перевірки показань, де використовується метод спостереження, при проведенні експериментальних дій ми можемо повторювати досліди, змінювати умови, що дозволяє більш глибоко вивчати та досліджувати явища, події.

Таким чином, під експериментом необхідно розуміти спосіб, при якому шляхом свідомого, систематичного впливу на процеси об’єктивної реальності й теоретичного аналізу умов здійснення цього впливу, а також його результатів можуть бути отримані нові значення.

У криміналістиці під експериментом слід розуміти контрольований вплив на об’єкт спостереження – для перевірки версій, для дослідження нових доказів та одержання нової доказової інформації.

Через це ми пропонуємо слідчий експеримент визначати як слідчу дію, метою якої буде не лише перевірка показань обвинувачуваного, потерпілого чи свідка, а й слідчих версій про механізм вчинення злочину, виникнення досліджуваних явищ та фактів. Поняття “слідчий експеримент” необхідно

чітко розмежовувати з іншими слідчими діями. Слід пам'ятати, що об'єднання кількох слідчих дій чинним законодавством заборонено, а через це необхідно чітко відрізнити одну дію від іншої. Виходячи з наявної ситуації, слід вибирати саме ту слідчу дію, яка дасть оптимальні результати.

Щодо схожих рис даних слідчих дій, то їх об'єднує метод спостереження. Огляд по суті буває нерозривно пов'язаний з окремими дослідницькими діями, які з'ясовують властивості речей. Вони суттєво доповнюють спостереження та дають змогу глибоко вивчати об'єкти, які обстежуються. Але огляд не пов'язаний зі штучним відтворенням обставин події, яка відбулася, і не складний за характером. Якщо потрібне штучне відтворення умов та обставин досліджуваної події, перевірка має комплексний характер, виникає необхідність у проведенні спеціальної слідчої дії – слідчого експерименту.

Слідчий експеримент схожий з експериментальним методом під час проведення судових експертиз. Схожість виникає перш за все тому, що між ними існує тісний взаємозв'язок у процесі безпосереднього спостереження та проведення дослідів (це тільки зовнішня схожість).

Між ними існують такі суттєві розходження:

□ результати слідчого експерименту є доказом у справі, а експертний дослід є лише проміжним етапом при отриманні достовірних знань. Через це він і його результати не є доказами;

□ слідчий експеримент може здійснювати особа, яка проводить розслідування, або інші – за дорученням слідчого (ст. 118 КПК України), а експертні дослідження – лише особа, яка має спеціальні знання, – за окремою постановою слідчого.

Таким чином, слідчий експеримент – це така самостійна слідча дія, яка передбачає реконструкцію умов і обстановки досліджуваної події та проведення спеціальних дослідів, за допомогою яких у контрольованих і регульованих слідчим умовах проходить ретроспективне відтворення явищ,

обставин та фактів, які мають значення для об'єктивного розслідування кримінальних справ.

Виходячи з цього, доцільно було б викласти ст. 207 проекту КПК України в такій редакції: “З метою перевірки припущення, висунутого на основі аналізу та оцінки наявних у справі доказів, слідчий має право у присутності понятих, а в разі необхідності – з участю спеціаліста провести слідчий експеримент або інші дослідні дії, випробування...” (далі за текстом ст. 207 КПК).

Щодо використання технічних засобів, то в редакції статті (як уже зазначалось вище щодо перевірки показань) про них вказувати не слід. У п. 4 можна вказати лише на загальні підстави використання технічних засобів. Речення “Крім того в протоколі докладно викладаються умови, перебіг і результати експерименту” необхідно зовсім виключити, адже вимоги до протоколу – єдині і передбачені ст. 85 КПК України (діючого законодавства) та ст.ст. 85, 86 КПК України (проекту).

Доцільно було б, використовуючи досвід Казахського кримінально-процесуального законодавства, передбачити окремо статтю про умови проведення слідчого експерименту та окрему статтю, яка б передбачала вимоги до протоколу слідчого експерименту.

Наявність такої слідчої дії в арсеналі органу, що проводить розслідування, розширить можливості кримінально-процесуального пізнання, надасть змогу швидше просуватися шляхом встановлення об'єктивної істини у справі та дотримання всіх визначених законом умов проведення даної слідчої дії, забезпечить отримання достовірних знань (до того ж прогностичних) і разом з тим полегшить завдання кримінально-процесуального доказування.

Види відтворення обстановки і обставин події розглядаються в межах перевірки показань і слідчого експерименту. Залежно від вирішення завдань у ході проведення слідчої дії визначалися їх види.

Види перевірки показань пропонуються різними авторами. На наш погляд, оптимально вони викладені одним із авторів цієї роботи разом з професором М. Салтевським:

- уточнення окремих обставин (де, коли і хто перебував, звідки і хто з'явився, що і куди переміщувалося);
- пошук ще не віднайдених слідів події, які повинні існувати;
- “випробування на обізнаність”, тобто перевірка на знання про події, обстановку та ін.;
- перевірка об'єктивних протиріч, які виникли під час допиту двох і більше осіб.

Види слідчих експериментів розглядалися також порізно. Н. Гуковська проводила розподіл на види залежно від того, що можна встановити за їх допомогою:

- можливість чути;
- можливість бачити;
- можливість проводити якісь дії;
- можливість скоювати якісь дії за певний проміжок часу;
- становлення та перевірку спеціальних та професійних навичок;
- яким чином проходила подія або окремі обставини [9].

Пізніше Р. Белкін запропонував іншу класифікацію, об'єднавши деякі з видів в одну групу. Адже не має потреби виділяти, скажімо, перевірку професійних навичок в окремий вид експерименту. Отже, автор пропонує такі види:

- за встановленням можливості скоєння певних дій;
- за встановленням можливості існування якогось явища;
- за встановленням окремих деталей механізму події;
- за встановленням процесу утворення слідів події, отриманих у ході розслідування.

Р.С. Белкін суттєво зауважує, що дати вичерпний перелік випадків використання слідчого експерименту не можна і навіть нереально¹⁰. Але, як зазначає Н.І. Гуковська, розподіл на види необхідний, цього вимагає методична мета.

Інший розподіл пропонує М.В. Салтевський. На його думку, можна виділити три види слідчого експерименту:

- слідчий експеримент, що надає можливість встановити факт чуттєвого сприйняття будь-яких явищ, тобто спрямований на перевірку стану органів відчуття людини;

- слідчий експеримент, що надає можливість визначити, чи може конкретна особи виконати певні дії;

- слідчий експеримент, що дозволяє встановити можливість існування певного факту або механізму його виникнення.

На наш погляд, будь яка класифікація є умовною, оскільки з розвитком знань буде проходити їх конкретизація, вноситимуться зміни і доповнення. А. Дулов та П. Нестеренко пропонують розподіляти слідчі експерименти на дві групи:

- слідчі експерименти, в процесі яких встановлюються факти, перевіряються обставини, причинні зв'язки, які належать до загальножиттєвої інформації, для пізнання яких не потрібні спеціальні знання;
- слідчі експерименти, в процесі яких встановлюються факти, перевіряються обставини, причинні зв'язки, які належать до області визначених наук.

Але така класифікація певно буде знову ж таки занадто об'ємною та неповною. При проведенні слідчих експериментів будь-якого виду слід опиратися на достовірні знання з конкретних наук (інакше бути і не може, адже від цього залежить доказове значення слідчої дії та реальність її проведення). Якщо виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань (скажімо, для перевірки факту отримання слідів події), то необхідно буде провести експертизу (через те що особа, яка має спеціальні знання, дасть більш повні і змістовні відповіді на поставлені питання).

А. Дулов і П. Нестеренко в своїх роботах зазначають: детальна розробка видів слідчих експериментів повинна призвести до чіткого визначення можливостей та значення моделювання, макетування в кожному зазначеному випадку

[11]. Автори пропонують використовувати психологічний, тактичний та емоційний експерименти.

Безсумнівно, такий різновид, як тактичний експеримент, може викликати зацікавлення саме тому, що подібні експерименти дозволяють більш повно перевірити й оцінити слідчі версії та отримати нові докази.

Тактичний експеримент потребує детальної розробки, особливо найближчим часом, коли відбувається реформування кримінально-процесуального законодавства. Адже вчені вказують на специфічну мету – затримання і водночас викриття злочинця, а складовою, необхідною частиною даного слідчого експерименту необхідно вважати реалізацію оперативно-розшукової інформації шляхом спостереження.

Саме спостереження (яке є елементом експерименту) забезпечить надходження інформації про злочинні дії; спостереження повинно здійснюватися без відома особи, яка є об'єктом спостереження. Дане спостереження не слід зводити до простого споглядання подій, його слід фіксувати в динаміці за допомогою технічних засобів. У результаті тактичного експерименту ми завжди будемо отримувати нові знання, і вони на відміну від інших слідчих експериментів завжди будуть підтверджувати причетність затриманого до скоєних дій і до того ж будуть викривальними.

Це питання викликає певні проблеми і є дискусійним.

Як зазначив С. Шейфер, у практиці починають застосовуватися нові пізнавальні прийоми, які на перший погляд здаються новими слідчими діями. До них вчений відносить тактичний експеримент та реконструкцію. На його думку, тактичний експеримент об'єднує оперативно-розшукові заходи та процесуальні дії, які є принципово різними [12]. На той час це було правильно, але сьогодні, коли в кримінально-процесуальне законодавство (проект КПК України) передбачається внести зміни, і оперативно-розшукова інформація буде повноправною разом з іншими доказами, то і вона може передбачати перевірку, а шляхи такої перевірки необхідно передбачити в законі. Але

тактичний експеримент слід розглядати не як окрему слідчу дію, а як вид слідчого експерименту.

Можна запропонувати до видів слідчих експериментів додати технічний експеримент. Він може бути різновидом тактичного експерименту. До технічних засобів слід насамперед віднести технічні засоби діагностичного плану типу поліграфа (варіографа). Дане питання вже ставилось. Н. Порубов пропонує використовувати поліграф з метою отримання оперативної інформації [13]. Але сьогодні зовсім не обов'язково обвішувати особу, яка перевіряється, дротами та клемами. На виставці Enter EX'99 демонструвався комп'ютерний детектор брехні (неправдивих показань).

Альтернативою поліграфу є комп'ютерна система Truster, принцип якої базується на аналізі голосового напруження. Трастер за допомогою комп'ютера дозволяє визначати голосові характеристики співбесідника. Справа в тому, що дана програма досліджує емоційний рівень (неконтрольований елемент голосу, який визначає емоційний стан і рівень подразнення емоцій), когнітивний (неконтрольований елемент голосу, який визначає рівень незгоди чи згоди з висловлюваними пропозиціями) і фізіологічний (вказує на загальний фізичний стан людини). При цьому голосові сегменти мови можна збирати по телефону, записувати з радіо, особистої бесіди.

Під час цих досліджень особа може і не знати про тестування, але якщо вона і знає, то це не завадить отриманню результатів. Сем Рабін – віце-президент компанії Веерер, представник ізраїльської компанії Trustech повідомив, що існує і професійна версія Truster Pro, яка призначена для спецслужб та інших силових структур. До речі, обладнання чергових частин даною програмою може надати суттєву допомогу в роботі з телефонними повідомленнями про надзвичайні ситуації тощо.

Трастер аналізує правдивість того, що сказала людина, визначає достовірність свідчення. Навіть під час розгляду справи про стосунки Білла Клінтона з Монікою Левінські до першого було застосовано тестування за допомогою Truster.

Компанії Fox і CNN демонстрували в своїх передачах повідомлення Truster в лівому нижньому куті екрану, коли Білл Клінтон відповідав на питання [14].

Експериментальна перевірка показань дозволить швидко йти шляхом розкриття злочинів, а тактику використання даної програми слід ретельно розробити.

Незабаром будуть актуальними раніше невідомі комп'ютерні злочини. Наприклад, кожний користувач ПК у своїй роботі з Windows залишає після себе сліди – на початку роботи у мережі, при роботі з прикладними програмами чи складанні запитів в Internet чи онлайн-у службу. Багато дій приховано реєструються Windows і залишають сліди в файлі чи інформацію про файл. Постає питання, як отримати дану інформацію, що може стати доказом у справі. Необхідною є певна технічна робота для отримання прихованої інформації, яку слід оформлювати як слідчий експеримент. Тобто таке отримання доказової інформації можливе за умови проведення дослідницьких дій.

Якщо йти шляхом деталізації ст. 194 КПК України, то види відтворення (реконструкції) обстановки можуть бути класифіковані за двома засадами:

- залежно від характеру та мети слідчого експерименту;
- залежно від засобів реконструкції.

У першому випадку існує кілька різновидів:

- реконструкція умов видимості та чутності для перевірки даних про сприйняття певних обставин;
- реконструкція умов, у яких скоюються певні дії. Вона запроваджується завдяки повному чи частковому відтворенню обстановки.

Так, у справі про нанесення тілесних ушкоджень сторожу П. свідок К. стверджував, що бачив, як звинувачений О. залишив сторожа П. біля металевого паркану та вдарив кілька разів кулаком в обличчя, після чого П. упав. Для перевірки свідчень було проведено чотири слідчих експерименти, і всі вони переконували, що з місця, де перебував К., за описаних ним умов, на фоні темного паркану, який був освітлений лампою потужністю 50 Вт,

бачили тільки контури фігур, але не помаху рук. Але свідок продовжував наполягати на своїх свідченнях.

У ході п'ятого експерименту з'ясувалося, що паркан нещодавно пофарбовано в темно-зелений колір (у момент події він був світлим). Слідчий одразу провів реконструкцію: ділянка паркану біля місця злочину була закрита листами цинкового заліза; на цьому світлому фоні можна було ясно бачити всі рухи людей.

Моделювання доцільно класифікувати залежно від таких засобів його створення:

а) реконструкція обстановки з використанням оригінальних предметів, розташування яких змінилося з часу події. Такою буде реконструкція у справах про дорожньо-транспортні пригоди, коли для проведення слідчого експерименту на видимість знадобиться, наприклад, перемістити транспортні засоби з однієї ділянки вулиці на іншу та в реконструйованій обстановці проводити досліди, перевіряючи свідчення про умови видимості;

б) реконструкція завдяки підбору предметів-аналогів.

Ця дія можлива у двох варіантах:

- на місці події, де змінювалася обстановка, але відтворення її з використанням наявних предметів не є можливим. Наприклад, у справі про наїзд водієм Б. на хлопчика в с. Іванівці Черкаської області через рік після події знадобилось провести слідчий експеримент для перевірки свідчень обвинуваченого. З часу наїзду обстановка на місці суттєво змінилася: щоб уникнути нещасного випадку, біля повороту шосе зрубали дерево та кущі, які заважали видимості. У зв'язку з цим було проведено реконструкцію, яка передбачала, що на місце кущів та зрубленого дерева помістили макети, і таким чином перевірили умови видимості та встановили, що водій Б. дійсно не міг бачити хлопчика, прихованого кущами;
- реконструкція обстановки безвідносно до місця події. Вона проводиться тоді, коли для досліджень не має значення, де вони проводяться;

в) реконструкція за участю людини. Часто для проведення відтворення події треба відновити положення людини в певній ситуації – у кімнаті, магазині, на вулиці тощо. Залежно від цілей та змісту дослідів ця реконструкція може бути створена за допомогою учасників дослідження чи інших осіб, які можуть їх замінити, за суттєвими, відповідно до завдань розслідування, ознаками. Так, у справі про наїзд автомобіля на колону учнів реконструкція визначала, що на проїжджу частину вулиці була виведена група з ПТУ та розташована на дорозі в колону. На відстані п'яти метрів від колони попереду і позаду розташували супроводжуючих, тоді визначили відстань між колоною та машиною і провели дослід на видимість. У даному випадку важливо було, щоб за своїми фізичними даними (зростом, статурою, кольором одягу та загальною кількістю учасників) колона відповідала тій, яка була на момент ДТП;

г) реконструкція з використанням окремих елементів об'єкта-оригінала – складний вид реконструкції, що становить комплекс дій, до якого іноді входять судові експертизи. Наприклад, у справі про вбивство Ліди та Валі С. перевірялись версії щодо обставин їх загибелі. У зв'язку з цим, через кількох років після вбивства виникла необхідність реконструювати обстановку, у якій було скоєно злочин, та поставити ряд дослідів. Для реконструкції ексгумували трупи потерпілих, а їх черепи було досліджено в процесі проведення судово-медичної експертизи – для з'ясування характеру ушкоджень. Потім у кімнаті, де було скоєно злочин, на аркуші паперу відтворили сліди крові, знайдені при огляді місця події, на ліжку поклали черепи Ліди та Валі С., накрили їх простиралом. У реконструйованій таким чином обстановці перевірили дослідним шляхом механізм нанесення тілесних ушкоджень від ударів сокири;

д) реконструкція за допомогою імітації окремих фрагментів обстановки, в якій повинні бути поставлені досліді. Така реконструкція найчастіше проводиться для перевірки версій про можливість скоєння означених дій – наприклад, для перевірки, чи могла людина потрапити крізь

отвір у стіні. Достатньо імітувати пролом чи отвір у стіні (даху) на відповідному щиті, а потім ставити досліди. При цьому необхідно точно моделювати розмір отвору, його розташування від поверхні землі до підлоги, особисті ознаки;

е) реконструкція метеорологічних факторів, що мають значення для слідчого експерименту, – наприклад, світлових умов, снігу, дощу тощо. Вона може бути досягнута за допомогою спеціальних технічних засобів. Дощ, наприклад, імітують за допомогою поливної машини, сніговий наст – присипки тощо;

ж) для постановки дослідів у багатьох випадках потрібно моделювати окремі предмети (об'єкти). Наприклад, у справі про вбивство К. вивчалось питання, яку силу треба застосувати, щоб тіло потерпілого впало на відстань 110 см від проекції балкону. Для проведення експерименту виготовили муляжі, повторюючи зріст потерпілого (163 см), його вагу (70 кг), положення центру тяжіння та об'єм тіла. Були запрошені спеціалісти з балістики та парашутного спорту. В ході експерименту викинули муляж з балкону 5-поверхового дому та встановили при цьому, що внаслідок поштовху з силою 50 кг муляж впав на те ж саме місце, де було знайдено труп потерпілого. Результати дослідів були підтверджені розрахунками спеціалістів.

Вище було згадано, що моделювання припускає спрощення, але в кожному випадку необхідно вирішувати, які ознаки оригіналу підлягають точному відтворенню на моделі, а які можуть бути спростовані. У справах про дорожньо-транспортні пригоди для імітації ознак тіла людини важливо відтворити на моделі розміри тіла, характер одягу, особливості пози. Всі ці дані обов'язково приводяться в протоколі слідчого експерименту з посиланням на джерело та з чітким описом засобу відтворення на муляжі.

Аналізуючи вищезгадані види моделювання (реконструкції), ми бачимо, що всі вони передують проведенню слідчого експерименту, тобто щоб провести відтворення обстановки події (у даних випадках – дослідницькі дії), треба здійснити певні реконструктивні дії

різного характеру. Слідчий буде вирішувати саме на цьому етапі: чи створені необхідні умови (для того, щоб провести один з видів відтворення), де потрібно провести моделювання, реконструкцію; слідчий повинен визначити доцільність, необхідність, вид, умови проведення реконструкції. Про доцільність її здійснення слідчий вирішує на етапі відтворення обстановки та обставин події. В такому разі не має необхідності відокремлювати реконструкцію від слідчого експерименту, проводячи її в межах цієї слідчої дії та вказуючи спочатку мету, умови, учасників проведення відтворення. На наш погляд, не порушиться й принцип неприпустимості змішування різних слідчих дій. Якщо й виникає нове джерело інформації, про це також можна прямо вказати в протоколі відтворення обставин події – на початку описової частини перед самим описанням процесу відтворення та експериментальних дій.

Але перед цим, звісно, треба все ж таки визначити роль реконструкції: в статті 194 КПК України, наприклад, змінити її назву на “Відтворення обставин події”, визначивши підстави її проведення, – для з’ясування, коли будуть створюватися нові джерела інформації, а коли реконструкція становить єдиний інформаційний потік. Останній різновид при цьому не повинен набувати процесуального оформлення, тому що він передбачений у різних слідчих діях. Головним буде визначитись зі складною формою реконструкції.

Таким чином, реконструкція буде оформлена процесуально в межах відтворення обставин події (тому що “реконструюючий” елемент стає тут одним із домінуючих факторів, які відмежовують ще багато інших). Подальше дискусійне з’ясування допомогло б глибше дослідити нові риси моделювання як джерела доказів.

Слідчі дії становлять правову форму, в межах якої слідчий виявляє, фіксує та перевіряє докази у кримінальній справі на стадії попереднього розслідування злочинів. Закон дає їх вичерпний перелік. Залежно від мети, яка ставиться перед ними, ці дії можуть бути спрямованими на збирання або перевірку доказів. Однак одна і та ж слідча дія може бути

спрямованою як на перевірку вже отриманих доказів, так і на отримання нових (це залежить від обставин справи й етапу провадження розслідування), а також на пізнання сутності слідчої дії. Пізнавальна природа кожної слідчої дії потребує аналізу її внутрішньої структури, підходу до слідчої дії як до пізнавального прийому чи методу отримання інформації, широкого використання загальнонаукових методів пізнання в процесі проведення слідчої дії.

У ст. 194 КПК України зазначено, що дана слідча дія існує для перевірки наявних доказів. У законі прямо про це сказано. Проте, розширюючи пізнавальні можливості відтворення, ряд авторів вважає, що в процесі його проведення можна отримати нові докази, виявити причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів.

Але, оскільки за змістом до відтворення не входить експеримент, а пізнавальні можливості перевірки доказів головним чином зводяться до простого “закріплення” отриманих під час допиту свідчень, то і можливості даної слідчої дії не повною мірою використовуються.

Про це свідчать результати вивчення практики 83 % від опитаних слідчих вказують, що відтворення проводиться для «закріплення» раніше поданих особою показань, і лише 17 % проводять дану слідчу дію для отримання нових доказів, перевірки версій і т. ін.

Звісно, що звуження мети, з якою проводиться відтворення обстановки й обставин події, обмежує пізнавальні можливості слідчої дії. Для того, щоб визначитися з метою проведення відтворення, необхідно враховувати її пізнавальні можливості.

Така слідча дія, як відтворення обставин події, започатковується на дослідженні змішаних форм криміналістичної інформації; навіть проста її форма – перевірка показань, пізнавальні можливості якої зводяться лише до того, що особа, показання якої перевіряються, у присутності понятих показує: де, що і як відбувалося, – має складну структуру. Останнім часом деталізується і вказується на те, що перевірка показань носить комплексний

характер, а її додатковою метою може бути демонстрація дій на певному місці. Слідчий, отримавши дану інформацію, порівнює її з показаннями допитаного і встановлює: чи відповідають ті дані, які отримані під час допиту, реальній об'єктивній обстановці на місці.

Але оскільки інформаційний ефект зазначеної дії обумовлений можливістю співставлення і комплексного використання інформації, то й братися вона може з різних джерел.

Достовірність раніше отриманих показань встановлюється шляхом співставлення образу, що зберігається в пам'яті людини, з дійсною обстановкою на місці; але при цьому ще одним джерелом інформації повинні бути дані протоколу огляду та інші дані, які можуть використовуватися для оцінки перевірки показань.

У результаті такого співставлення слідчий отримує можливість:

- прослідкувати співвідношення і перевірити адекватність даних об'єктивної обстановки показанням допитаної особи;
- доповнити та деталізувати показання допитаної особи;
- отримати нові докази;
- перевірити слідчі версії.

У процесі перевірки показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка шляхом відтворення подій на місці з'являється можливість перевірити обізнаність особи щодо маршруту пересування до місця і від нього; знання обстановки на місці; щодо дій, які відбувалися під час досліджуваної події. Якщо зазначені обставини відповідають показанням, це підкріплює раніше дані свідчення. Інколи при проведенні перевірки показань особа, потрапляючи на місце, зізнається в самообмовленні або обмовленні інших учасників, оскільки не має повного уявлення про обстановку, а обставини або уявлення її – нелогічні та непослідовні.

Що стосується доповнення та деталізації показань, то відтворення необхідно проводити з особами, які забувають певні деталі або несвідомо плутаються. Перевірка показань

має ряд психологічних переваг порівняно з іншими слідчими діями. Адже коли особа потрапляє на місце, у неї включається моторна пам'ять та оживляються асоціативні зв'язки, що активізує процес згадування. При цьому раніше сприйняті події переходять із латентної форми сприйняття в актуальну, і особа готова розповісти про всі обставини детально.

Звичайно, існують і такі тактичні прийоми в процесі допиту, коли особа допитується безпосередньо на місці події або в процесі допиту використовуються асоціативні зв'язки.

Відтворення з допитом плутати не можна, вони відрізняються, перш за все, методами проведення. В основу допиту покладено метод розпитування. З його допомогою слідчий отримує вербальну інформацію – ту, яка на момент передачі зафіксована в свідомості її носія і під впливом розпитування передається в письмовій формі слідчому. При перевірці показань відбувається об'єднання двох методів – спостереження і розпитування, які спрямовані на дослідження інформації (як вербальної, так і вираженої у фізичних ознаках). І якщо допит було проведено на місці, то про перевірку показань на цьому ж місці мова йти вже не може.

Значення отриманих нових фактичних даних у ході перевірки показань визначається перш за все порядком проведення даної слідчої дії. Проведення перевірки показань можливе лише за умови, що особа допитана, і наявна інша інформація (протокол огляду місця події), яка потребує перевірки.

Порядок проведення цієї слідчої дії повинен відзначатися таким чином, щоб виключати сумніви щодо джерела отримання інформації. Часто в процесі судового розгляду підсудний вказує на те, що в ході перевірки показань він діяв не самостійно, а за вказівкою, або показував обстановку, оскільки отримав інформацію від третіх осіб. На цю обставину слід звертати увагу, якщо є сумніви в тому, що дану інформацію особа могла отримати від інших (у такому випадку необхідно якомога детальніше допитати її).

Наприклад, якщо особа свідчить, що знаряддя злочину закопане, то необхідно в'яснити не тільки місце, а і в що загорнутий предмет, на якій глибині закопаний, чи не був хтось свідком закопування, чи не говорила особа комусь про цей сховок тощо.

В ході перевірки показань можна знайти речові докази або не знайдені раніше сліди злочину, і це буде доказом у справі. Навіть тоді, коли в ході перевірки показань не буде знайдено матеріальних слідів злочину, результати даної слідчої дії будуть не менш важливими, якщо особа орієнтується в обстановці та на місцевості, а її показання співпадають з раніше отриманими даними, що є також доказом у справі.

Перевірка показань – дія комплексна. В процесі її здійснення можна проводити просту демонстрацію дій (наприклад, коли особа демонструє, як вона потрапила до приміщення). Також проводиться пошук окремих місць, слідів і речових доказів. Через це в перевірку показань можуть входити тактичні елементи інших тактико-пізнавальних слідчих дій (впізнання, експерименту, допиту), але ні в якому разі не слід розуміти під цим змішання кількох слідчих дій, оскільки вони принципово відрізняються як у кримінально-процесуальному, так і криміналістичному плані.

Допит відрізняється від перевірки показань перш за все формою проведення (відбувається в кабінеті, а перевірка показань – лише на місці події і т.д.) і відповідно – тактикою проведення, проте деякі тактичні елементи отримання інформації будуть схожими. Те саме можна сказати про огляд місця події і впізнання.

Більш широкі пізнавальні можливості має експеримент. Проте слід пам'ятати, що експеримент може існувати як загальнонауковий метод (який є пізнавальним елементом інших слідчих дій – експертизи, огляду місця події тощо) і як слідчий експеримент, пізнавальні можливості якого обмежені перш за все процесуальною формою.

Науковий експеримент – це цілеспрямована, повторювана діяльність, відтворення людиною природних

явищ, об'єктів або суспільних відносин з метою перевірки гіпотези й отримання нових знань про досліджуванні обставини, об'єкти та ін.

Сутністю слідчого експерименту є реконструкція умов і обставин досліджуваної події і проведення спеціальних дослідів, за допомогою яких у контрольованих слідчим умовах проходить ретроспективне дослідження явищ, обставин чи фактів.

Як ми вже зазначали, ефективність зазначених дій обумовлюється чітким визначенням мети та сформульованих завдань. Н. Гуковська виділяла три основні мети слідчого експерименту:

- перевірку наявних доказів;
- перевірку версій, що виникають у слідчого в процесі розслідування;
- отримання нових доказів.

Пізніше Р. Белкін зробив доповнення і зазначив, що може існувати четверта мета – встановлення причини й умов, які сприяли скоєнню злочину. Дане питання викликало дискусію: дехто вважає, що немає необхідності виділяти як окрему мету встановлення даних обставин. Вона входить до кола обставин, які підлягають доказуванню, через що і є загальною метою всіх слідчих дій. Р. Белкін трохи змінив другу мету, яку визначила Н. Гуковська, конкретизувавши її та наголосивши, що однією з пізнавальних можливостей слідчого експерименту є перевірка версій. Тобто перевірка є важливою метою застосування експерименту. При цьому експеримент може підтвердити або спростувати відповідні версії.

Для того щоб провести слідчий експеримент, необхідно відтворити (штучно створити) обстановку й умови минулої події та провести контрольовані (безпечні) в рамках закону дослідні дії. Відтворення синонімічне реконструкції. Реконструкція як діяльність передбачає відновлення об'єкта, який існував раніше, з метою науково-пізнавального його дослідження. Даний науково-пізнавальний метод дуже схожий з моделюванням. Адже використання обох методів

дозволяє відтворити раніше існуючий об'єкт (предмет або систему предметів) та умови. Але вони тільки зовнішньо схожі.

Реконструйована модель – це натуральна копія об'єкта, але при моделюванні ці об'єкти можуть змінюватися, будуватися лише за принципом схожості. Моделювання може бути повним, наближеним, натурним, фізичним, математичним. Вид моделі буде залежати від мети дослідження. Адаже з одного боку експеримент – це досліди з оригінальними об'єктами (наприклад, речовими доказами), з іншого – це іспити на моделях. До того ж у науці для перевірки теоретичних припущень використовують дві важливі модифікації експерименту:

- уявний (невід'ємний метод криміналістичної діяльності). Дана модифікація експерименту передбачає пізнавальні знання, але не процесуальні гарантії. Це може бути психологічний, емоційний та інші експерименти;
- модельний – це іспити на моделях з урахуванням фізичних даних, розмірів і т. ін.

Модельний експеримент з успіхом може застосовуватися як при проведенні слідчих експериментів (про це наголошувалося раніше), так і при проведенні судових експертиз. Через це необхідно визначитися з метою модельного експерименту (в межах слідчого експериментування).

Як зазначають Л. Самігін та А. Форкер, модельний експеримент передбачає іспити на моделях з урахуванням їх розмірів. Можливою є побудова функціональних, технологічних, фізичних, математичних і інших моделей [15].

На наш погляд, моделювання передбачає не стільки створення моделі об'єкта, скільки доказування його достатньої адекватності. Це дозволяє вивчати і досліджувати певні закономірності об'єкта за допомогою моделі.

Якщо говорити про математичні моделі, то вони з успіхом можуть застосовуватися як для перевірки показань

(наприклад, про переміщення на певну відстань за вказаний проміжок часу), так і для моделювання пожеж або вибухів. На сьогоднішній день оперативно-розшукові заходи та проведення слідчих дій безпосередньо пов'язані з повною реконструкцією події. Наприклад, такі слідчі експерименти повинні здійснюватися з метою встановлення:

- технічних умов причини вибуху, його епіцентру;
- умов, необхідних для вибуху;
- відтворення деталей навколишньої обстановки;
- реконструкції вибухового пристрою.

До того ж завдяки таким діям підвищується ефективність пошуку слідів вибуху та решток вибухового пристрою.

Звичайно інформація, отримана під час такого виду відтворення, уточнюється в ході проведення експертизи. Під моделюванням вибуху необхідно розуміти утворення графічних, предметних, математичних, фізичних моделей з метою дослідження процесів, які відбувалися до вибуху, в його момент та після нього.

З одного боку, експерименти можуть проводитися з об'єктами матеріального плану (наприклад, речовими доказами). З іншого боку, це дослідження проводиться з моделями. Безперечно, в даному випадку отримані дані будуть точнішими, оскільки досліди можна багаторазово повторювати, змінювати умови тощо, а в результаті наявна ще й економія – як матеріальна, так і часова.

Ми вже зазначали, що пізнавальні можливості слідчого експериментування значно зростуть за умови використання комп'ютерної техніки. Скажімо, проведення слідчих експериментів буде можливим, коли створюватимуться математичні об'єкти, моделі об'єктів та явищ.

Слідчим, які розслідують справи про ДТП, слід використовувати програми-аналізатори (назва для них може бути й іншою). Головне завдання таких програм – аналізувати введені дані за фактом ДТП (на виході програми вказується швидкість і напрямок руху, місце зіткнення тощо). Це значно б заощадило час. До того ж програми можна було б

використовувати і для проведення слідчих експериментів з моделями, і при адміністративних правопорушеннях. У таких випадках можна використовувати не складання планів (схем), а фотозйомку. Її краще проводити з використанням вимірювальної стереофотометричної установки “SMK-120”. Отримане зображення сканується, і за допомогою розрахунків полегшується робота (тим більше, що особливості використання техніки запобігають суб’єктивності).

Необхідно також враховувати, що експеримент є специфічним методом пізнання, в процесі якого можуть залучатися накопичені в минулому знання, які є критерієм істини. Наприклад, експеримент як метод пізнання регулярно досліджується кафедрою криміналістики Національної академії внутрішніх справ України [16].

Особливу цікавість викликають експериментальні методи пізнання непроцесуального характеру, але які впливають на перебіг і результати розслідування. На сьогоднішній день ці експерименти повинні ґрунтуватися на знаннях з психології, візуальної психодіагностики і т.ін. (скажімо, коли потрібно проводити дослідження в плані вирішення питань щодо формування групи слідчих і слідчо-оперативних груп). Напрацювання в даному напрямку існують, але вони розроблялись не для криміналістики: це методика стандартизованого багатфакторного дослідження особистості. Адаптація і модифікація здійснена Л. Собчик. Поряд із цим цікаві розробки пропонуються Г. Щокіним та М. Обозовим [17].

О. Бандурка та В. Друзь пропонують для використання на практиці модельний опис природи конфліктів. Даний опис передбачає загальний характер мотивації поведінки людини в екстремальних умовах і можливості формування її дій, тобто дане моделювання дозволить прогнозувати події відповідно до толерантності просторових подій, прогнозування виникнення конфліктних ситуацій, координації їх протікання.

Тобто напрямки роботи щодо застосування експериментального методу пізнання також дуже широкі і потребують посиленої уваги. Необхідність використання експериментальних методів пізнання зумовлюється потребами практичної роботи ОВС.

Таким чином, ефективне пізнання обумовлене визначенням мети та чітко сформульованих завдань. Якщо чітко поставлено мету, то це полегшує пошук. У процесі перевірки показань виникає можливість:

- відшукати ще не віднайдені сліди, які повинні існувати на місці, та пояснити їх взаємозв'язок з подією;
- перевірити обізнаність особи з існуючими деталями обстановки, що підтвердить її знання про подію;
- усунути протиріччя в раніше даних показаннях двох і більше осіб;
- встановити деталі обстановки, які не збереглися до моменту проведення відтворення події, але зафіксовані в матеріалах справи;
- особа може вказати на об'єкти, які будуть підтверджувати чи спростовувати можливість існування певних фактів, явищ, або вплинуть на вивчення перебігу події.

Під слідчим експериментом необхідно розуміти специфічний метод пізнання, сутність якого полягає в перевірці й отриманні доказів шляхом контрольованого впливу на досліджувані об'єкти або їх копії та дослідницьких дій.

Вищенаведені погляди на проблеми пізнавальних можливостей відтворення обставин події потребують ситуаційного розгляду. Криміналістичний аналіз показує, що в процесі проведення даної слідчої дії складаються типові ситуації, які потребують розробки наукових рекомендацій, застосування алгоритмічних рішень та вирішення пізнавальних завдань за допомогою комп'ютерної техніки. При цьому необхідно враховувати, що поділ або об'єднання перевірки показань і слідчого експерименту в одну

процесуальну форму не змінюють їх пізнавальних можливостей та не впливають на тактику їх проведення.

Поділ відтворення обстановки і обставин події на дві окремі слідчі дії потребує детального дослідження пізнавальних можливостей кожної з них. Проте яким чином не вирішилася б дана процесуальна проблема, тактику проведення як перевірки показань, так і слідчого експерименту необхідно вдосконалювати, оскільки цього вимагає практика. Адже незалежно від того, будуть вони об'єднані одною процесуальною формою чи ні, тактика їх проведення буде різною, тому що різняться їх зміст і пізнавальні можливості.

Пізнавальна суть перевірки показань – це одночасне сприйняття і співставлення інформації, яка береться з різних джерел (із матеріалів огляду місця події, протоколу допиту, свідчень та результатів простої демонстрації дій учасника на місці) з метою порівняння. Пізнавальна суть експерименту полягає у проведенні дослідницьких дій з метою встановлення певних фактів, явищ, речей чи наслідкових причин.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОVKИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ

Підготовка до проведення слідчої дії

Організаційно провадження даної слідчої дії доцільно поділити на такі етапи:

- прийняття рішення про можливість та необхідність проведення слідчої дії;
- визначення її мети і завдань;
- створення необхідних умов;
- безпосереднє проведення слідчої дії;
- оцінка отриманих результатів.

Перші три етапи і є складовими підготовки до даної слідчої дії.

У процесі підготовки слід враховувати всі необхідні процесуальні, тактичні і психологічні умови, які будуть використані та яких необхідно дотримуватись, адже деякі з них прямо передбачені в законі, а інші носять рекомендаційний характер. Слід передбачати та прогнозувати, які результати можна отримати, належно їх оформивши для подальшої оцінки та застосування. Така підготовка виступає гарантом дотримання законності і обґрунтованості, достовірності отриманих результатів.

Приймаючи рішення про підготовку до проведення даної слідчої дії, слідчий визначається з необхідністю та можливістю її проведення, здійснює певну організаційну роботу.

Необхідність провадження даної слідчої дії обумовлюється наявними у справі доказами, а можливість – передбачає дотримання законності (наприклад, не можна під час проведення слідчої дії спричиняти фізичного болю,

принижувати гідність людини) та є практично і науково обгрунтованою.

Таким чином, як зазначає С. Шейфер, сукупність вимог щодо припустимих джерел інформації, мети слідчої дії, що є необхідним для висновку про можливість її досягнення, – це специфічна програма прийняття рішення щодо проведення слідчої дії [1].

Вирішити дане завдання можливо за таких умов:

- коли достатньо джерел інформації, кожне з яких саме містить у собі доказову інформацію;
- дана слідча дія дозволяє отримати таку інформацію.

Якщо одна з цих умов відсутня, то проведення слідчої дії не ефективне (наприклад, коли особа – спостерігач події – в силу своїх психічних вад не зможе оцінити та прокоментувати дану інформацію).

Але механізм прийняття рішення слідчим про проведення даної дії не обмежується, скажімо, достатніми умовами проведення: необхідно, щоб слідчий визначився, що відтворення обстановки і обставин події – фактично необхідна слідча дія. Інколи з тактичної точки зору ефективним буде провести не її, а допит особи на місці події або, наприклад, повторний огляд місця події тощо.

Правовою підставою провадження слідчої дії є ст.194 КПК України, де умови проведення подано в загальній формі, що дозволяє слідчому приймати рішення щодо її початку самостійно. Тобто, якщо слідчий вважає, що фактичних даних достатньо, умови дозволяють, і така дія допоможе вирішити завдання, спрямовані на перевірку, закріплення та отримання нових доказів, він має право провести її.

В юридичній літературі висловлювались думки: чи не слід такі рішення оформляти в процесуальній формі. На сьогоднішній день постанова не складається, адже, якщо говорити про просту форму цієї слідчої дії (тобто перевірку показань), то за аналогією до допиту постанова не обов'язкова. Щодо складної форми отримання доказів (шляхом проведення дослідницьких дій – експерименту), то

на думку Р. Белкіна постанова про проведення слідчого експерименту теж не виноситься, а от при повторному експерименті слід виносити мотивовану постанову [2].

Аналіз законодавства зарубіжних країн дозволяє дійти висновку, що в деяких процесуальних кодексах існує вимога складати таку постанову, яка є однією з умов проведення експерименту (ст. 131. КПК Казахстану) [3].

Тут слід погодитись з думкою Р. Белкіна про необхідність винесення постанови в разі участі в слідчій дії неповнолітніх. Незалежно від їх ролі (підозрювані вони, обвинувачені, свідки чи потерпілі) постанова про проведення відтворення обстановки і обставин події, на наш погляд, є обов'язковою.

Якщо виносити постанову, то виникає також питання щодо тактичних особливостей, коли, наприклад, під час ознайомлення учасника з даною постановою втрачається фактор раптовості (несподіваності), що може призвести до негативних наслідків. Але слід враховувати, що є ще й інші учасники – поняті, інші законні представники та захисник. Наприклад, з постановою може бути ознайомлено захисника неповнолітнього.

На підготовчому етапі важливою передумовою проведення слідчої дії є допит. Коли проводиться перевірка показань на місці, то попередній допит є необхідним джерелом інформації, без чого проведення перевірки просто не можливе. В даному випадку слід допитати особу, свідчення якої перевіряються. Крім цього слідчий може допитати додатково й інших учасників справи про обставини та деталі, що безпосередньо впливатиме на підготовку, проведення та оцінку отриманих результатів. Чим більше такої інформації, тим точніше можна відтворити (реконструювати) обстановку, яка була на час скоєння злочину.

Аналіз кримінальних справ показує, що інколи слідчий суто формально ставиться до допиту: не деталізує його, що зумовлює в свою чергу негативні наслідки. Наприклад, у м. Херсоні було затримано організовану групу злочинців, які

протягом 1998-1999 рр. здійснили понад 12 крадіжок. У ході розслідування злочинці зізналися, що їх група здійснила ще 6 крадіжок. Поряд з іншими слідчими діями проводилося і відтворення обстановки і обставин події, але щодо останніх 6-ти крадіжок було зібрано недостатньо доказів, а в процесі допиту, перед відтворенням обстановки і обставин події, слідчий не деталізував їх показання, а задовольнився тільки встановленням загальної обстановки в квартирі. В результаті цього і слідча дія звелася до загального показу квартири без будь-якої її деталізації, тобто для простого "закріплення" показань (до того ж поверхових).

Під час судового розгляду підсудні відмовилися від раніше наданих свідчень, посилаючись на те, що їх примусили зізнатися в цих крадіжках, після чого самі вказали на недоліки слідчого, оскільки суд ставив їм питання, звідки вони знали розташування квартири. На що злочинці дали відповідь: квартири однотипні, меблі в квартирах також практично однотипні. Тим більше ці питання в ході допиту ставилися, так що було вже відомо, якої відповіді чекає слідчий.

Таким чином, до негативних результатів може призвести поверховий характер попереднього допиту. В даному випадку слідчому необхідно було більш детально допитати осіб, тобто визначити: якою шпалерою обклеєно стіни, якого кольору меблі, чи було на підлозі покриття, його характерні особливості, яка підлога тощо, деталізувати поведінку і роль кожного учасника при цьому.

Важливе значення допит має під час проведення дослідних дій – експериментів. Залежно від їх виду (скажімо, для перевірки можливості бачити або чути) потрібно уточнити: де перебувала особа стосовно події, яка перевіряється, на якій відстані, якими були умови спостереження, погода, час доби, чи освітлювалася відповідна ділянка вулиці тощо.

Поряд із цим слідчому необхідно перевірити дану інформацію простим шляхом, але обов'язково до моменту відтворення, а саме: в енергомережі взяти довідку про те, чи

не проводилися якісь роботи на даній ділянці (де планується проводити відтворення обстановки і обставин події), в результаті чого, наприклад, вимикалося світло; зробити запит про погодні умови тощо.

Для більш якісного проведення відтворення обстановки і обставин події можна рекомендувати скласти план, в якому доцільно визначити такі завдання:

- по-перше, визначити зміст тієї частини показань чи даних, які необхідно перевірити;
- по-друге, визначити спосіб проведення відтворення обстановки і обставин події.

Далі план повинен включати такі моменти:

- визначення порядку проведення дій та підготовку матеріалів, які необхідні під час проведення слідчої дії;
- визначення місця, часу проведення, кола учасників;
- передбачення заходів організаційного характеру (охорона місця події, зв'язок між учасниками і т.ін.)

Важливим у плануванні є визначення так званих опорних пунктів. В літературі "опорними пунктами" називають елементи, які в процесі відтворення обстановки і обставин події є основою для співставлення показань з реальними обставинами [4]. Характер даних опорних пунктів може бути різноманітним: це місце, з якого починається відтворення, маршрут руху окремих об'єктів та місце їх зустрічі тощо. Визначення таких пунктів дозволить слідчому більш детально підготуватися до перевірки, допоможе цілеспрямовано і повно визначити всі обставини події.

Якщо відтворення буде мати складний характер (тобто необхідно буде провести досліди), то в плані слід передбачити необхідні варіанти, їх порядок і мету. Бажано, щоб у слідчого була карта району, де проводитиметься слідча дія. Можна підготувати фотокопії для зазначення на них певних опорних пунктів.

Перед проведенням слідчої дії слідчому бажано ознайомитись з місцем, де вона буде проводитись, з'ясувати, що потрібно для вирішення великого кола питань, а саме:

- визначитися з "опорними пунктами";
- передбачити ймовірні підходи та відходи – з метою виставлення охорони тощо;
- вирішити попередньо питання про реконструкцію на місці та підготувати відповідні технічні засоби і т.ін.

Але не завжди слідчому вдається такий попередній виїзд, дослідження практики дозволяє виділити декілька причин на які частіше посилаються слідчі:

- велика відстань до місця, де необхідно провести слідчу дію;
- брак часу (ця причина завжди є виправданням неплановості в роботі);
- інколи просто не виникає необхідності в таких виїздах (слідчий добре знає дану територію а слідча дія, на його думку, не носить складного характеру).

На нашу думку, така практика є згубною – такою, що не відповідає основним настановам криміналістичної тактики.

Хоча стосовно попереднього виїзду в юридичній літературі зустрічаються різні думки. Наприклад, Н. Гуковська вважає, що попередній виїзд на місце дозволяє більш детально підготуватися та провести слідчу дію, адже тоді є більше часу для аналізу та вивчення матеріалів [5].

Проте інколи у суді виникає питання: "А для чого це робилося?". Воно виникає тому, що в судовій практиці зустрічаються випадки, коли підсудний говорить, що йому вказував слідчий – куди і як йти, як вести себе тощо. Такі показання завжди трактуються на користь підсудного.

Опоненти використовують тут певний психологічний аспект. Адже, якщо слідчий побував на місці, то він себе поставив на місце особи, чиї показання перевіряються, і моделює вже не тільки події, які відбувалися, але і план проведення слідчої дії, а виходячи з цього він може мимоволі вносити якісь поправки чи підказки під час відтворення (ці дані використає зрештою підозрюваний чи обвинувачений).

Місцем проведення відтворення обстановки і обставин події є та місцевість, де відбувалася досліджувана подія (проте, як вже зазначалося вище, деякі дослідження можуть

проводитися і в інших місцях, навіть просто в кабінеті слідчого). Вибір у даному випадку залежить від характеру події, що досліджується. Якщо необхідно перевірити, наприклад, чи зможе підозрюваний підняти певний вантаж, то це не обов'язково робити на місці, але якщо вантаж піднімався ним за допомогою якихось, скажімо, природних умов (дерево, виступ, сходи тощо), то звичайно такі досліді слід проводити тільки на тому місці, де це відбувалося. Отже, одна і та ж досліджувана подія дасть різні результати, якщо неправильно визначитися з місцем її проведення.

Що стосується часу проведення, то, як і всі слідчі дії, відтворення обстановки та обставин події краще планувати зранку. Проте необхідно враховувати, що відтворення обстановки і обставин події, яке проводиться з метою перевірки спостереження, чуття, слуху, проводиться в ті години доби, які співпадають з часом досліджуваної події. Скажімо, в "час пік" шум транспорту в квартирах будинків біля дороги буде сильніше чути, ніж, скажімо, в ранковий час. Якщо слідча дія буде проводитись на відкритій місцевості, необхідно врахувати погодні умови (наявність туману, напрямок вітру, шурхіт листя тощо), а в певні часові періоди – і пору року (влітку, восени, навесні ці звуки будуть різними). Якщо час безпосередньо впливає на умови, тоді і дана слідча дія проводиться в ті години, коли проходила досліджувана подія.

Але інколи бувають такі випадки, коли час слід змінити, бо це безпосередньо впливає на умови проведення. Наприклад, 29 грудня водій маршрутного автобуса Херсон – Цюрупинськ о 19.00 скоїв наїзд на людину, яка лежала на шосе. Під час допиту водій та два пасажери запевнили, що людину цю не було видно через те, що вона була вдягнена в темний одяг, а ділянка дороги не освітлювалась. Водій побачив людину, лише коли практично не зміг уникнути наїзду.

У процесі розслідування виникла необхідність перевірити показання водія та свідків. Для правильно складених умов важливим став фактор часу. В якій саме

період вечора необхідно провести відтворення в кінці лютого, адже пройшов час з моменту події? В даному випадку слідчий зробив запит до метеорологів з метою отримання інформації про час, який відповідатиме ступеню освітленості о 19.00 29 грудня. З урахуванням отриманої інформації було визначено час проведення слідчої дії.

Тому існує загальнотактичне правило, за яким умови, в яких здійснюються випробування, повинні бути не гіршими за тих, у яких відбувалася подія, що перевіряється.

Р. Белкін звертає увагу на те, що при визначенні фактору часу проведення експерименту слід вирішити, на якому етапі розслідування ефективно його провести [6]. Через це правильним буде визначити хронологічний момент відтворення. Даний момент визначається у ході розслідування. Хоча звичайно закон дещо обмежує подібну хронологію, адже відтворення обстановки і обставин події проводиться з метою перевірки результатів допиту або інших слідчих дій. Через це рекомендувати час, етап його проведення складно.

Якщо взяти до уваги пропозиції Б. Шавера та А. Вінберга, то інколи експериментальне дослідження слід проводити під час огляду або безпосередньо після його проведення, оскільки обстановка дозволяє експериментувати в обставинах, в яких здійснено злочин [7]. Звичайно, такі експерименти мали значно вужчу мету, а пізнавальні можливості їх не повністю використовувалися. На сьогоднішній день експериментальний метод з певними обмеженнями можна застосовувати і під час огляду (скажімо, з метою перевірки), але він входить в структуру огляду як пізнавальний прийом і самостійного значення не має.

Р. Белкін справедливо зазначив: якщо необхідно провести дослідження для отримання нових знань, то відкладати його не можна, адже відомо, що можуть скластися такі обставини, які не дозволять провести слідчу дію. Інколи такими обставинами стають і погодні умови.

Таким чином, час проведення в хронологічному порядку буде залежати від ситуації, яка склалася, час доби – від мети слідчої дії.

Місце, де повинні зібратися всі учасники, також повинне визначатися слідчим, адже деяких учасників необхідно викликати заздалегідь, зазначивши день, час і місце збору. На практиці поняті, як правило, визначаються вже практично в момент проведення, статисти відбираються з числа адмінарештованих (що є часом тактичною помилкою або й порушенням закону). Краще за все учасників збирати в кабінеті слідчого або в найближчому до місця відділенні міліції. Інколи пунктом збору можуть бути приміщення сільських рад, ЖЕКів тощо.

Можна використовувати й роздільні місця збору з урахуванням місця проживання, вікових особливостей тощо. Наприклад, слідчий планує провести перевірку показань свідка в селі. Понятих і спеціаліста запросили до кабінету, а свідка викликали до сільської ради, завчасно повідомивши про це голову (адже немає необхідності свідку, що проживає в даному селі, їздити до району).

Можуть складатися й інші ситуації, але приматом має стати врахування особистих інтересів учасників слідчої дії.

Під час проведення відтворення обстановки і обставин події не остання роль належить науково-технічним засобам. Незалежно від виду відтворення обстановки і обставин події необхідно застосовувати технічні засоби, які потрібні для проведення дослідження та для наглядної фіксації його ходу та результатів. Проте одних технічних засобів замало. Необхідно розробляти і методи використання такої техніки [8].

Так, при підготовці навіть простої перевірки показань слідчий повинен враховувати, що під час проведення можуть з'явитись нові докази, а отже – передбачати такий результат. Успішно можна застосовувати різні засоби освітлення, фіксуючі прилади, засоби, що містяться в уніфікованій валізі, пошукові засоби, аналітичні прилади, засоби вимірювання, диктофони, відеокамери. При проведенні досліджень

(експериментів) може бути використана не тільки окрема одиниця технічного засобу, а й їх комплекс, і що головне – навіть спеціалізовані лабораторії. Готувати технічні засоби слідчий може самостійно або доручити своєму помічнику. Якщо буде залучатися спеціаліст, то він самостійно або за вимогою слідчого підготує технічні засоби. Техніка готується залежно від виду відтворення, місця та часу, в який буде проводитись дана слідча дія, а також умов, завдань тощо.

Скажімо, для пересування групи до місця, з якого почнеться відтворення, необхідно мати автомобіль, а для забезпечення зв'язку між учасниками – радіостанції. На сьогоднішній день комп'ютерна техніка дозволить проводити порівняльний аналіз. Слід було б створювати певні алгоритми, які дозволяли б проводити такі дослідження. Наприклад, виносились би математичні дані для відтворення, моделювання події, яка відбулася (особливо ДТП). Вносячи математичні дані, ми можемо моделювати, повторювати, допускати різнопланові варіанти (хоча це й не виключає безпосереднього виїзду для відтворення на місці). Але як компроміс безвиїзний варіант суто теоретично допустимий. Деякі види експертизи вже проводяться із застосуванням комп'ютерної техніки.

Важливою є і підготовка речових об'єктів (або предметів, які їх замінятимуть і будуть потрібні при відтворенні обстановки і обставин події).

У процесі дослідних дій будуть потрібні предмети, на які навіть міг не вказати обвинувачений. Це такі предмети, які допоможуть здійснювати реконструкцію (вище приводився приклад того, як під час відтворення з'ясувалося, що паркан перефарбовано зі світлого кольору на темний, і слідчий закрит ділянку листами цинкового заліза). Інколи, залежно від мети та змісту, використовуються макети чи муляжі. У даному випадку можуть бути наявними такі помилки:

Манекен трупа не відповідає фактичному розміру, внаслідок чого відтворення щодо можливості бачити спростовується і порушується. Наприклад, при відтворенні обстановки за фактом наїзду на пішохода, який перебував на

проїзній частині в лежачому положенні, був проведений експеримент: чи міг бачити водій потерпілого, і з якої відстані. Замість макета поклали речі, які здалеку лише приблизно нагадували людину. Зрозуміло, що за таких умов ефективних результатів не буде зафіксовано.

Одяг на предметі не відповідає тому, який був на потерпілому, а це знову-таки суттєво впливає на результат. Скажімо, в нічний час білу сорочку можна побачити з однієї відстані, а темну – зі значно меншої.

Як вже зазначалося, у протоколах допиту не деталізуються предмети та не уточнюються їх характеристики.

Максимальне наближення відтворених дій до досліджуваної події здійснюється за наявності натуральних об'єктів. Однак це не завжди можливо. Якщо предмети є речовими доказами і щодо них необхідно провести спеціальні дослідження (експертизу), то можливість їх використання виключається. Навіть якщо щодо предмета і проведено експертизу, необхідно враховувати, що він може бути необхідним у суді як речовий доказ. Але при перевірці показань предмети повинні бути ті, які використовувалися під час злочину (хоча не слід це сприймати як догму). Інколи такі предмети, навпаки, слід замінювати макетами (скажімо, ножа краще замінити макетом, яким обвинувачений не може нанести тілесних ушкоджень ні собі, ні іншим учасникам). Навіть для свідків колючі, різучі предмети слід замінювати макетами.

При проведенні дослідів бажано застосовувати ті предмети, які використовувалися злочинцем (необхідно лише провести всі експертизи щодо даного предмета та прийняти заходи безпеки щодо їх збереження). Якщо предмети внаслідок дослідів будуть пошкодженими або знищеними, то використовуються тільки їх копії або макети. Звичайно, моделі чи макети повинні бути копіями досліджуваних, що звичайно враховується в процесі оцінки та використання доказів.

Якщо обвинувачений перебуває під вартою, про день відтворення слід повідомити адміністрацію та конвой, який буде супроводжувати й охороняти обвинуваченого.

Важливим на підготовчому етапі є підбір учасників відтворення обстановки і обставин події. Розглянемо більш детально це питання.

Для того щоб повно та всебічно дослідити події, які перевіряються, суттєвим є питання про учасників проведення відтворення обстановки і обставин події, їх обов'язки, права тощо. Необхідно враховувати також і недоліки, пов'язані з учасниками даної слідчої дії. До них належать і розголошення даних попереднього слідства, і порушення тактичних вимог щодо підбору учасників та поведження з ними при відтворенні тощо.

На сьогодні результати врахування цих чинників виглядають таким чином: зменшення випадків розголошення даних спостерігається щодо підозрюваних, обвинувачених (у 1990 – 89,1 %, у 1995 – 86,3 %, у 1998 – 82 %), родичів обвинувачених, підозрюваних (у 1995 – 62,9 %, у 1998 – 59,3 %). Проте спостерігається тенденція до збільшення таких випадків щодо свідків, потерпілих, понятих, спеціалістів, співробітників ОВС. Даний факт можна пояснити тими ж причинами, які породжують і вищезазначені недоліки:

□ слідчі не попереджують учасників про кримінальну відповідальність за розголошення даних попереднього слідства. Якщо й проводиться попередження, то в письмовій формі – 33,7 %, в усній – 57,9 % обвинувачених і понятих. Такі категорії учасників, як спеціалісти та співробітники ОВС зовсім не попереджуються про нерозголошення даних;

□ ст. 121 КПК України є певною мірою недосконалою.

Як результат, у процесі судового розгляду кожен третій підсудний змінює свої показання (серед потерпілих кожен сьомий змінює свої показання там же).

Проаналізувши ті справи, де підсудний змінив свої показання в суді, ми дійшли висновку, що в справах, де проводилась перевірка показань шляхом відтворення

обстановки і обставин події, 58,9 % відмовляються від раніше даних ними показань і результатів слідчої дії.

Причиною даного недоліку є такі моменти:

- неусвідомлення мети проведення слідчої дії;
- неправильне процесуальне оформлення ходу та результатів слідчої дії;
- незнання слідчої тактики;
- невикористання знань психології;
- відсутність наукових рекомендацій;
- відсутність обміну досвідом.

При проведенні будь-якої слідчої дії повинні брати участь певні посадові особи та громадяни. Їх можна перерахувати: слідчий, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, їх представники, захисник, свідки, експерти, спеціалісти, перекладач, поняті тощо, але "внесок" кожного з учасників чи суб'єктів визначається його правовим положенням. Вичерпну характеристику, за висловом С. Шейфера, можна дати кожному учаснику, якщо врахувати: місце учасника в доказуванні; функції, які здійснюються в процесі отримання слідчим доказової інформації; обов'язковість чи необов'язковість залучення до проведення слідчої дії [9].

Враховуючи вищенаведені положення, можна навести таку класифікацію учасників відтворення обстановки та обставин події:

За місцем учасників у доказуванні:

- а) суб'єкти доказування, на яких лежить обов'язок збирати докази (ст. 66 КПК України), – слідчий, дізнавач, начальник слідчого підрозділу, начальник органу дізнання, прокурор; при проведенні судового відтворення – суд (колегіально) або суддя (одноособово);
- б) суб'єкти, що захищають власні інтереси чи інтереси особи, яку вони представляють, – підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, їх представники, захисник;

- в) інші учасники – свідки, експерт, спеціаліст, перекладач, поняті, статисти¹.

За функціями учасників відтворення обстановки та обставин події:

- а) особи, які мають певну доказову інформацію (потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений);
- б) особи, які мають спеціальні знання і можуть допомогти отримати, оцінити та закріпити доказову інформацію (експерт, спеціаліст, перекладач);
- в) особи, які контролюють хід, повноту та об'єктивність проведення слідчої дії (захисник, законні представники неповнолітнього, поняті);
- г) допоміжні учасники – особи, які за вказівкою слідчого здійснюють досліджувані дії або допомагають їх здійсненню.

За обов'язковістю:

- обов'язкові (слідчий, поняті, захисник чи треті особи при проведенні дії з неповнолітнім тощо);
- необов'язкові (спеціаліст, експерт та інші). Інколи необов'язковою є участь особи, чії показання перевіряються.

Наведена класифікація дає, на наш погляд, більш повну картину про учасників, дозволяє відповідно групувати їх, підкреслює їх права і дозволяє виділити кожного із учасників як самостійний суб'єкт у процесі доказування.

А тепер зупинимося на кожному із учасників, деталізувавши їх правовий статус. Центральною фігурою даної слідчої дії є слідчий (особа, яка проводить дізнання) або особа, якій відповідно до ст. 118 КПК України дано слідчим окреме доручення. Даний суб'єкт організовує, планує та керує проведенням слідчої дії. Найголовнішим є те, що слідчий визначається з метою, необхідністю проведення

¹ Статисти – особи, які за вказівкою слідчого здійснюють дослідницькі дії чи відносно них проводяться певні дії (наприклад, демонстрація обвинуваченим місця розташування потерпілого під час нападу).

такої слідчої дії, ставить конкретні завдання перед іншими учасниками, сам безпосередньо спостерігає, сприймає та оцінює результати слідчої дії. Разом з цим слідчий, вступаючи у правові відносини з іншими учасниками, забезпечує дотримання їх прав і виконання ними обов'язків, несе відповідальність за законність і своєчасність проведення слідчої дії.

У кожному конкретному випадку слідчий приймає рішення: коли, (на якому етапі розслідування) потрібно провести слідчу дію – відтворення обстановки та обставин події. На наш погляд, відтворення обстановки та обставин події за складністю близьке до очної ставки, і якщо можливо перевірити докази шляхом проведення інших слідчих дій, тоді краще спочатку провести їх, а потім і саме відтворення, оскільки чим більше інформаційних потоків про досліджувану подію, тим ймовірніше оцінюємо результати відтворення.

Значними для слідчого є і підстави для проведення відтворення. В літературі та законодавстві не подано чіткого визначення підстав для проведення даної дії, і через це слідчому скоріше за все необхідно врахувати такі обставини, які передбачають необхідність і можливість проведення слідчої дії. Необхідність буде визначатися через сумніви, які виникнуть у слідчого – наприклад, щодо професійних здібностей обвинуваченого чи можливості проходження явищ тощо. До того ж висновок може бути зумовлений обставинами, що підтверджують можливість утворення таких умов та обстановки, в яких проходила досліджувана подія (наприклад, дощовий день, туман тощо), а також можливість проведення певних дій, (скажімо, ці дії в процесі злочину були небезпечними для підозрюваного).

Наприклад, у м. Херсоні підозрюваним М. було зрізано 250 м кабелю з кольорового металу під високою напругою. Звісно, що в цьому випадку слідчий не може провести відтворення, при якому обвинувачений провів би аналогічні дії; частково подію відтворити можна, а в повному обсязі – ні.

Слідчий у процесі відтворення має право користуватися допомогою державних і громадських установ та окремих громадян, залучає до участі понятих, визначається з колом учасників. Інколи слідчий, для того щоб правильно вирішити питання щодо часу, кількості учасників, черговості дій тощо, може виїхати на місце проведення відтворення (для попередньої рекогносцировки).

Слідчий повинен передбачити, в яких межах кожна категорія учасників дослідних дій повинна бути ознайомлена зі змістом проведення досліду та зі своїми обов'язками при проведенні відтворення. Необхідно зауважити, що в процесі даної слідчої дії підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та свідок можуть отримати нову додаткову інформацію і часто під впливом отриманих нових знань можуть змінити свої свідчення. Немає сумніву в тому, що всі учасники повинні розуміти, де вони перебуватимуть під час дослідів і що їм необхідно робити.

Найбільш повною інформацією повинні володіти поняті та спеціаліст. Інших учасників (особливо тих, з ким будуть проводитися досліди), слідчий повинен ознайомити в тому обсязі, який би не впливав на такий психологічний фактор, як очікування. При проведенні перевірки показань на місці учасник, чиї показання перевіряються, обов'язково повинен бути присутнім, оскільки для отримання інформації необхідні такі прийоми спілкування, як демонстрація, відтворення, міміка, жестикуляція. У процесі порівняння, моделювання, спостереження участь суб'єкта не обов'язкова.

Тобто особа, чиї показання перевіряються, відіграє безпосередню активну роль у процесі перевірки її показань. Аналіз розвитку поняття слідчої дії, передбаченої в ст. 142¹ КПК Узбекистану, 185 КПК Латвії, 130¹ КПК Казахстану, дозволяє зробити висновок про те, що попередньо допитана особа є обов'язковим учасником перевірки її показань. На думку ряду авторів, дана перевірка можлива тільки за згоди особи і на тому місці, яке вона вкаже.

А під час відтворення обстановки і обставин події з проведенням дослідних дій отримання інформації є дещо іншим.

Зокрема ідеальне відображення в даному випадку є наслідком спостереження події злочину, тобто мова йде про демонстрацію „суб’єктивного образу”. Інформація, яка з початку отримується у процесі допиту, потім співставляється з розповіддю та ілюстрацією показань на місці. Носій ідеального відображення або особа, яка його замінює, моделює образ у певних умовах, повторюючи досліди. Таким чином встановлюється можливість або неможливість існування «мисленого образу» (висловленого у процесі допиту). Інформація, отримана у процесі відтворення, є новою. Вона фіксується в протоколі і становить доказ у справі.

Людина в цій системі є носієм ідеальних відображень, носієм звичайних “слідів пам’яті”, що виникають на основі сприйнятих подій. Таким чином, при відтворенні проводиться ідеальне відображення події злочину. Але за умов такого отримання інформації її носієм може бути як джерело ідеальних відображень, так і стороння особа, що може просто використати інформацію про “ідеальне відображення”, змоделювати її і таким чином визначитись у наявності чи відсутності існуючого “мисленого образу”.

Якщо погоджуватися з думкою авторів, які вказують на те, що відтворювати обстановку треба лише за добровільної згоди, тоді не можна обійтися без інформації про досліди [10]. Для того, щоб досягти успіху за існуючого законодавства, слідчому слід ознайомити особу, від якої залежить результат дослідів, із найбільш загальними формами – особливо, якщо будуть проводитися досліди на сприйняття якихось фактів чи подій. Слідчому в кожному випадку слід враховувати: наскільки знання змісту дослідів може вплинути на поведінку учасників слідчої дії.

Якщо розслідується справа багатоепізодна чи складна (тобто наявна сформована слідча група), то кожний слідчий одноособово проводить дану дію в межах своєї компетенції

або дія проводиться керівником слідчої групи. Хоча треба зауважити, що Н. Гуковська, наприклад, пропонує при проведенні складних експериментів залучати на допомогу іншого слідчого чи просто працівника міліції [11]. Тобто якщо відтворення обстановки – складне за своєю природою, слідчий має право залучити або помічника, або представника органу дізнання.

Слідчий вирішує питання про участь у процесі відтворення експерта чи спеціаліста. Інколи при проведенні відтворення, як і під час проведення інших слідчих дій, може бути присутнім прокурор; він не тільки може бути присутнім, але і сам має право провести відтворення обстановки та обставин події, до того ж може замінити одного слідчого іншим (особливо при повторних відтвореннях). Але навіть прокурор у ході проведення слідчих дій не втручається в цей процес, особливо якщо проходять дослідницькі дії. Після проведення з його боку можливі зауваження або визнання слідчої дії незаконною чи неповною.

Отже, відтворення обстановки і обставин події – складна за своїм структурно-логічним змістом слідча дія, і участь підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого буде визначатися відповідно до виду відтворення, тобто слідча дія буде проводитися як проста перевірка показань чи проведення більш складних дослідних дій, за яких присутність об'єкта «ідеального» відображення не є обов'язковою. Наприклад, при визначенні часу проходження певного маршруту підозрюваний може участі не брати.

У часті обвинуваченого чи підозрюваного. Як вирішувати питання щодо обвинуваченого (ст. 43 КПК), підозрюваного (ст. 43¹ КПК)? Якщо проводити перевірку показань, то, як зазначалося вище, вони обов'язково повинні бути при цьому, але участь ця має добровільний характер. Дана категорія учасників не несе відповідальності за надання свідомо неправдивих показань чи за відмову давати свідчення як на початку, так і протягом процесу відтворення. Слідчий не має права примушувати дану категорію учасників виконувати ті чи

інші дії. Якщо трапляються такі випадки, то дана відмова фіксується в протоколі. Проте підозрюваний або обвинувачений мають право на перевірку своїх показань. На жаль, у статтях 43, 43¹ КПК України не передбачено такого права.

Думається, що таку невідповідність необхідно відрегулювати. Якщо йти шляхом поділу відтворення обстановки та обставин події на дві окремі слідчі дії, то дане питання буде ще більш актуальним. І коли врахувати всі аргументи, то в законодавство необхідно буде внести деякі доповнення.

Зрозуміло, що проводити досліди краще за участі підозрюваного, оскільки він може більш повно продемонструвати ті чи інші дії, швидше дасть правдиві свідчення або буде визначено, що отримані результати є протилежними до його показань. Але, на наш погляд, питання участі в слідчих експериментах завжди повинно вирішуватися слідчим. Адже якщо мова йтиме, наприклад, про перевірку певної версії слідчого, прямо не пов'язаної зі свідченнями обвинуваченого, і якщо при цьому наділити останнього правом брати участь у проведенні експерименту, то він буде «в курсі подій» і зможе по ходу застосовувати певні «контрзаходи», маніпулюючи своїми свідченнями.

Участь свідків та потерпілих. У ст. 194 КПК України про обов'язковість участі особи, чий показання перевіряються, мова не йде. Закон лише передбачає участь даної категорії осіб: «... слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку...». Таке трактування звичайно більше відповідає проведенню дослідницьких дій (тобто слідчому експерименту) і ніяк не може лежати в основі проведення перевірки показань. Адже, як вище зазначалося щодо обвинуваченого та підозрюваного, вони відіграють безпосередню, активну роль у процесі перевірки своїх показань. Що ж стосується дослідницьких дій, то

участь свідків і потерпілих не завжди є обов'язковою, але краще все ж таки їх залучати до цього.

Слідчий вирішує, залучати чи не залучати свідка або потерпілого до проведення відтворення. Якщо проводити перевірку показань, то тут однозначно зрозуміло, що участь потерпілого або свідка є обов'язковою. Але законом не передбачено примушування даної категорії осіб до участі у відтворенні. Ряд авторів вважає, що коли ми починаємо говорити про примусову участь, то це дозволить віднести дану слідчу дію до різновиду допиту на місці, а це в свою чергу буде вносити плутанину.

На практиці потерпілі та свідки не відмовляються від участі в проведенні перевірки показань. Свідок або потерпілий, які раніше давали свідомо неправдиві показання, не зацікавлені у відмові від участі в перевірці їх свідчень, оскільки безмотивна відмова викличе у слідчого сумніви щодо правдивості раніше отриманих показань. Інші вважають, що учасник повинен добровільно погодитися на проведення перевірки, оскільки це є обов'язковою умовою отримання достовірних результатів [12].

Ми вважаємо більш точним визначення А. Давидовича. Він вважає, що раз законом не передбачено обов'язковості участі свідка чи потерпілого, то той і не зобов'язаний брати участь у відтворенні. Необхідно пам'ятати, що відтворення обстановки – це самостійна слідча дія, і до неї та її результатів необхідно підходити, як і до інших слідчих дій [13].

Це питання дискусійне, але якщо ми вважаємо відтворення показань самостійною слідчою дією, то це ніяк не відобразиться на отриманні результатів, а навпаки – ще раз підкреслить самостійність даної слідчої дії, її значимість, дисциплінує свідка чи потерпілого. Та і на практиці вже апробовано дану проблему. Ст.142 КПК Узбекистану передбачає попередження про кримінальну відповідальність за відмову та дачу свідомо неправдивих свідчень як свідка, так і потерпілого (ст.ст. 161-162 КК Узбекистану), про що

відповідно робиться позначка в протоколі перевірки показань і завіряється підписом попередженої особи.

З урахуванням вищенаведеного, наявні всі підстави для залучення свідка чи потерпілого до участі в перевірці своїх показань та попередження їх про кримінальну відповідальність за відмову від участі в проведенні відтворення події. Але це не є перешкодою для того, щоб слідчий питав у особи згоди взяти участь у проведенні перевірки її показань, а позначку про це можна робити в протоколі допиту, який передує перевірці показань. Перед початком слідчої дії слідчий зобов'язаний пояснити свідку чи потерпілому їх права й обов'язки та роз'яснити порядок проведення перевірки показань, а потім попередити про кримінальну відповідальність, відповідно зробивши позначку в протоколі.

Свідок та потерпілий відіграють провідну роль у процесі відтворення події на місці. Важливою є їх роль як помічників слідчого при реконструкції обстановки події. Становлячи одне з джерел інформації, вони допомагають слідчому відтворити ту обстановку, яка була на момент скоєння злочину, дають пояснення щодо певних подій, можуть демонструвати певні дії – свої чи інших учасників події. Однак слідчий не має права в категоричній формі вимагати у потерпілого чи свідка взяти участь у проведенні активних дій (тобто експерименті), особливо якщо ці дії є небезпечними для здоров'я чи життя особи або порушують суспільну безпеку, або принижують честь і гідність людини (ст. 183 КПК Російської Федерації, ст. 194 КПК України).

Свідок або потерпілий мають право:

- вимагати перекладача, якщо не володіють чи не зовсім повно володіють мовою, якою ведеться розслідування;
- вимагати роз'яснення ходу слідчої дії, своїх прав та обов'язків;
- ознайомлюватися з протоколом слідчої дії та власноручно його засвідчувати;
- вносити доповнення та пропозиції, які заносяться до протоколу і за рішенням слідчого відразу ж перевіряються;

□ надавати документи та інші речові докази, які суттєво впливатимуть на хід та оцінку результатів слідчої дії;

□ якщо свідок або потерпілий – неповнолітній, то він має більші права: при проведенні даної слідчої дії обов'язковою є участь третіх осіб (батьки, захисник тощо), проведення слідчої дії обмежене в часі, оскільки дана категорія учасників психологічно не готова до тривалої роботи тощо.

Свідками при проведенні дослідних дій можуть бути і поняті, які брали участь у процесі огляду місця події. За словами Р. Белкіна, поняті залучаються в ролі свідків при проведенні експериментів в умовах, максимально наближених до обстановки місця події, в якій вони брали участь як поняті.

Таким чином, свідки та потерпілі є носіями як вербальної інформації, так і інформації, вираженої в фізичних ознаках. Будучи такими носіями інформації, вони передають її в словесній формі (при перевірці показань) або передають іншим шляхом – подаючи слідчому документи за його вимогою або за своєю ініціативою, а також демонструючи свої дії в ході відтворення події.

Неважко побачити при аналізі тактики слідчих дій, що одним із обов'язкових учасників є п о н я т і . В українському процесуальному законодавстві лише допит проводиться без понять (проведення одного із видів слідчого огляду – освідування – також може проводитися без понять, але, як показує практика, під час проведення слідчого освідування поняті присутні).

Інститут понять існує для того, щоб засвідчувати дії слідчого, спрямовані на пошук чи перевірку доказів. Звідси визначаються і функції понять – засвідчити факт, зміст і результати слідчої дії, які часто повторити неможливо.

Понятий – це не зацікавлена у справі особа, яка на запрошення особи, що проводить дізнання, чи слідчого є присутньою при проведенні передбачених КПК слідчих дій і своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі до виконаних дій (ст. 127 КПК України).

Таким чином, поняті самі не беруть активну безпосередню участь у проведенні слідчої дії, а лише виступають гарантом встановлення істини, забезпечують при необхідності перевірку в судовому порядку законності дій слідчого або органу дізнання (коли необхідно, показання понятих можуть стати джерелом інформації про факти, пов'язані з діяльністю слідчого у справі).

Кількість понятих для проведення дослідних дій законом точно не визначено (але не менше двох). Кількість понятих, рівно як і інших учасників, визначається характером і місцем проведення даної дії. Наприклад: труп В. було знайдено в квартирі з вогнепальним пораненням голови. Було визначено, що ніхто із сусідів пострілу не чув. Але сусід Д., який проживав на поверх вище – над квартирою загиблого, запевняв, що нібито чув постріл і навіть голос потерпілого та деякі уривки розмови. Це суттєво змінювало хід розслідування, але виникли сумніви у слідчого щодо правдивості таких свідчень. Виникла необхідність у перевірці цих свідчень. Для проведення такого виду відтворення необхідно як мінімум четверо понятих. Двоє – там, де будуть проводитися постріли, та двоє – в кімнаті сусіда, з яким буде проводитися експеримент.

Якщо дослідні дії проходять поетапно і протягом тривалого часу, то поняті не повинні замінюватися іншими. Наприклад, якщо проводимо дослідні дії для встановлення виморожування у холодильнику м'яса, то такі досліді будуть проходити в кілька етапів: треба зважити м'ясо, покласти його до холодильника, через добу знов переважити в замороженому, а потім розмороженому стані і т.д. Тобто такі досліді займають певний проміжок часу.

В даному випадку поняті повинні бути постійними, замінювати їх забороняється. Якщо один із них з об'єктивних причин не зможе бути присутнім на другий день після виморожування, дослід слід повторити з самого початку. Інколи бувають випадки, коли злочин скоїли декілька злочинців (скажімо, п'ять або шість) і з кожним із них необхідно провести простий пізнавальний процес у вигляді

перевірки їх показань з метою визначення правдивості та ролі кожного під час скоєння злочину.

Краще, щоб у кожному окремому випадку залучалися різні поняті. Адже якщо перевірка показань кожного з учасників проходитиме в один день у одному місці, з виконанням практично однакових дій, то поняті не зможуть об'єктивно сприймати й оцінювати дії третього учасника (а якщо виникне необхідність допитати їх в суді щодо поведінки, дій когось із конкретних учасників, та ще й через певний проміжок часу), то їм буде дуже важко все згадати. Необхідно кожного разу запрошувати нових понять в одній і тій же справі.

Спеціаліст. Закон прямо передбачає участь спеціаліста в процесі відтворення обстановки та обставин події (ст. 194 КПК України), а його правове положення та пізнавальна роль чітко визначені в ст. 128¹ КПК України. Це говорить про те, що значно зросла роль спеціаліста в проведенні слідчих дій: він виконує обов'язки консультанта з тих чи інших питань, пояснення, які дає спеціаліст, не є обов'язковими для занесення до протоколу і не мають доказового значення.

Таким чином, слідчий запрошує спеціаліста для того, щоб він допоміг краще організувати відтворення та провести його. Тобто такий учасник присутній ще до того, як буде безпосередньо проводитися слідча дія. На підготовчому етапі спеціаліст може скласти план відтворення, визначитися разом зі слідчим щодо порядку, змісту досліджень, реконструкції обстановки на місці. В процесі проведення слідчої дії на спеціаліста покладається головне завдання – використовуючи свої знання, допомогти слідчому знайти, закріпити, вилучити докази та технічно правильно їх використати.

Пізнавальна діяльність спеціаліста передбачає наочне застосування ним прийомів і методів, а ці прийоми повинні бути зрозумілими й для інших учасників слідчої дії, бо за допомогою цього можна оцінити отримані результати.

Звичайно, інколи участь спеціаліста буде зводитися

лише для консультаційної допомоги та використання спеціальної термінології – тобто активні дії не виконуються, а лише коментується робота тих чи інших технічних вузлів, вказуються їх назви тощо.

До спеціаліста висуваються такі вимоги: по-перше, він зобов'язаний з'явитися за викликом слідчого; по-друге, не бути зацікавленим у результатах справи; по-третє, мати достатні знання і практичний стаж роботи для того, щоб використовувати їх при допомозі слідчому.

Іноколи спеціаліст може ухилятися від проведення відтворення, посилаючись на професійну зайнятість, на домашні проблеми тощо. Якщо ж визначиться, що спеціаліст навмисно ухиляється від співпраці, то про це повідомляється згідно зі ст.ст. 128¹, 270¹ КПК України за місцем роботи або до громадської організації для відповідного реагування. Адміністрація установи, де працює спеціаліст, повинна всебічно допомагати розслідуванню, а виклик слідчого зобов'язує її керівника відпустити спеціаліста і всіляко цьому сприяти.

Поряд з обов'язками спеціаліст має і права – наприклад, право на ознайомлення з протоколом, висловлення зауважень щодо його змісту. Але варто нагадати, що робота спеціаліста – суто консультативна. Він може отримувати винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконана ним робота не входить до його службових обов'язків (ст. 92 КПК України)¹⁴. Звичайно, за місцем роботи за спеціалістом зберігається заробітна платня на час проведення відтворення.

Що ж стосується питань виклику спеціаліста до суду, участі його в суді, то процесуальне положення спеціаліста чітко не відрегульовано. Ст. 270¹ КПК України лише передбачає, що спеціаліст у необхідних випадках може бути викликаний до суду відповідно до правил ст. 128¹ КПК України. Цей недолік суттєво не впливає на оцінку результатів відтворення. Адже спеціаліста вибирає сам слідчий, даний учасник не попереджується про відповідальність і надання свідомо неправдивих консультацій, а отже даній особі довіряють. Уже було

зазначено, що заяви та коментарі спеціаліста не є доказами. В суді спеціаліст може лише коментувати події, звертає увагу на ті чи інші обставини, в межах своєї компетенції роз'яснює, а інколи і демонструє ті чи інші дії – для більш повної оцінки та дослідження доказів.

У відтворенні обстановки та обставин події може взяти участь і захисник. Його обов'язки і права чітко визначені в ст. 48 КПК України. Одним із засобів захисту є участь захисника в проведенні слідчих дій, але він не може замінити підозрюваного, обвинуваченого, він бере участь разом із ними. Захисник може просити орган розслідування провести відтворення обстановки й обставин події та інших слідчих дій. Згідно з процесуальним законодавством захисник допускається до участі в справі з моменту пред'явлення обвинувачення і таким чином з цього моменту допускається до проведення всіх слідчих дій.

Але є й виняткові ситуації, коли захисник допускається до участі в розслідуванні:

- з моменту встановлення факту душевного захворювання особи, яка вчинила злочин (ст. 44 КПК України);
- з моменту затримання особи, підозрюваної у скоєнні злочину, або застосування запобіжного заходу взяття під варту з моменту оголошення особі протоколу затримання чи постанови про запобіжний захід.

У процесі відтворення обстановки та обставин події захисник обов'язково бере участь у випадках коли:

- особа, з якою буде проводитися слідча дія, є неповнолітньою;
- особа не володіє мовою, якою ведеться судочинство (навіть якщо і є перекладач);
- особа внаслідок своїх психічних чи фізичних вад не може користуватись правом на захист, забезпеченим ст. 21 КПК України.

Перекладач – також важливий учасник відтворення обстановки та обставин події. Закон пов'язує

його участь у процесі розслідування з отриманням вербальної інформації (ст. 128 КПК України).

Функцією перекладача є точний переклад ходу та фіксації слідчої дії. Переклад двосторонній: інформація від особи, з якою проводиться відтворення, і навпаки – повинна бути зафіксованою в протоколі. Через це функції перекладача дуже схожі з функціями спеціаліста, який надає консультативну допомогу. Він, як і спеціаліст, допомагає отримати та закріпити доказову інформацію.

Але ми бачимо, що закон чітко розмежовує функції цих двох учасників. На думку С. Шейфера, функції перекладача значно ширші за функції спеціаліста: діяльність перекладача становить важливу гарантію здійснення конституційних принципів національної мови судочинства, права обвинуваченого на захист й слугує ефективним засобом охорони законних інтересів допитуваного [15].

Тому до залучення перекладача до участі в процесі відтворення обстановки та обставин події слід підходити з великою обережністю. По-перше, перекладач повинен вільно володіти розмовною мовою, розуміти відповідні діалекти (наприклад, при проведенні будь-якої слідчої дії з особами циганської національності виникають складні мовні ситуації).

Перекладач перед початком відтворення повинен бути попереджений про кримінальну відповідальність за відмову від перекладу та свідомо неправдивий переклад, що обов'язково відображається в протоколі слідчої дії.

Якщо залучено перекладача, то обов'язково поряд з основним способом фіксації – протоколом – хід даної дії фіксуємо на магнітну плівку (з метою наступної перевірки перекладу). Перекладач поряд з іншими учасниками повинен бути попереджений про нерозголошення ходу та результатів відтворення. З тактичної точки зору не забороняється запрошувати одного й того ж перекладача для здійснення перекладу в одній справі або при проведенні декількох відтворень з різними учасниками.

Поряд з іншими учасниками перекладач має і свої права. Їх викладено в законі: ст. 92 КПК України передбачає відшкодування витрат на явку (проїзд, добові, квартирні) і отримання винагороди за переклад. Виплата проводиться за рахунок держави (ч. 5 ст. 93 КПК України та ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права).

Перекладач може бути викликаний і до суду – з метою уточнення його перекладу при відтворенні обстановки. В суді він зобов'язаний відповідати на питання, що пов'язані з перекладом. Інколи можуть здійснюватися письмові переклади – скажімо, про дослідження, пов'язані з розрахунками, які зафіксовані обвинуваченим на папері із відповідними коментарями.

І останню категорію учасників, яка до сьогодення не має конкретної назви, дехто називає *асистентами*, дехто – *допоміжними особами*, зустрічається й термін *помічники*. Можна запропонувати іменувати осіб, які беруть участь у процесі відтворення, а інколи просто грають роль (скажімо, потерпілого), с т а т и с т а м и .

Статисти – це особи, що замінюють підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, виконуючи за них дії або граючи роль даних осіб. Статистів підбирає слідчий і сам визначається з їх кількістю, певними фізичними особливостями. Статисти можуть змінюватися у ході слідчої дії. Звичайно, для простої перевірки показань статиста можна прискіпливо й не підбирати. А от що стосується дослідницьких дій, то тут до даної категорії учасників слід висувати певні вимоги (зріст, статура, вік, особливості зору, слуху тощо необхідно обов'язково враховувати та пам'ятати, що кожна людина має індивідуальні фізичні особливості).

Трапляються такі випадки, коли на ранньому етапі розслідування не бажано, щоб обвинувачений знав про певні версії слідчого, а особливо про їх перевірку в ході відтворення обстановки. Тоді дослідні дії проводяться зі статистами. Зрозуміло, що такі дослідні дії не дають прямих доказів, проте поряд з іншими матеріалами справи будуть підтверджувати певну версію та інші докази. Від даної

категорії учасників вимагається виконувати певні дії, спостереження тощо. Ці дії виконуються в межах закону і на пропозицію слідчого, а через це фіксуються в протоколі (його обов'язково підписують статисти, підтверджуючи тим самим свою участь у проведенні дослідів).

Серед факультативних (тобто необов'язкових) учасників слід виділити технічних помічників. Їх роль обумовлюється виконанням специфічних робіт – скажімо, розкопок, пошуком певних предметів під водою тощо. Ці учасники підбираються часто з числа осіб, які спроможні виконати таку роботу та мають певне обладнання.

Також, як вже зазначалося, слідчий може залучити до проведення і співробітників міліції. Перша функція, яку вони виконують, – це охорона обвинуваченого, підозрюваного (конвоювання). Друга – охорона об'єкта, де буде проходити відтворення, третя – надання безпосередньої допомоги слідчому під час проведення відтворення. Інколи з метою пошуку певних предметів можна залучати і кінолога з собакою.

Беручи до уваги наведені аргументи, необхідно:

□ у ч. 2 ст. 43 КПК України після слів "... давати показання" додати: "... та брати участь в їх перевірці за пред'явленим обвинуваченням...". У ст. 43¹ КПК України (п. 2) після слів "... подавати докази" додати: "... брати участь в перевірці своїх показань";

□ у законі відповідно до ст. 70 і ст. 72 КПК України необхідно передбачити обов'язкову участь свідка та потерпілого. В ч. 1 ст. 70 КПК України варто було б після слів "... давати правдиві показання про відомі їй обставини в справі..." додати: "... а в разі необхідності взяти участь в їх перевірці". Відповідно внести зміни і в ст. 71 КПК України, де в ч. 2 після слів "... давати показання про відомі обставини справи..." додати: "... а в необхідних випадках при перевірці його показань...";

□ стосовно потерпілого слід також зробити доповнення: у ч. 2 ст. 72 КПК України після слів "... не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких

невідоме” додати: “потерпілий зобов’язаний за вимогою слідчого брати участь у перевірці раніше даних ним показань”, а в ч. 4 даної статті після слів “... а за дачу завідомо неправдивих показань...” додати: “та відмову взяти участь в їх перевірці...”.

Відповідно до вищезазначених змін постає необхідність внести зміни і до Кримінального кодексу України. Слід доповнити ст. 179 КК України – передбачити відповідальність свідка чи потерпілого за відмову від участі в перевірці даних ними показань.

Організація і тактика провадження

Безпосереднє проведення відтворення обстановки та обставин події буде залежати від виду, мети та наявної слідчої ситуації. Виходячи із фактичних обставин на момент проведення слідчої дії, слідчий вирішує, але її другий етап буде здійснюватися по прибуттю на місце відтворення. По прибутті слідчий повинен здійснити такі заходи:

- в'яснити, як змінилась обстановка, і вирішити: потрібна чи ні реконструкція (інформацію отримуємо з протоколу огляду, показань свідків, пояснень особи, з якою буде проводитися відтворення);
- визначитись з місцем, де буде проходити відтворення, та виставити охорону (визначається слідчий самостійно з урахуванням місцевості та інших обставин справи);
- проінструктувати учасників та роз’яснити їм мету, права, обов’язки та роль (хто що повинен робити);
- встановити засоби зв’язку між учасниками.

Розглянемо більш детально названі методи.

Прибувши на місце відтворення, необхідно в’яснити, чи не змінилася обстановка. Це легше зробити, коли слідчий сам оглядає місце події або якщо є фототаблиці та схеми. Провести реконструкцію допомагають учасники (тобто свідки) або дані, які зафіксовані в протоколах допиту інших учасників.

Обстановка реконструюється краще з участю особи, яку раніше було допитано. Спочатку від особи слід отримати відповідь на питання, чи не змінилася обстановка, а потім в'яснити деталі.

Інколи повну реконструкцію провести не можна: скажімо, в дворі зведено господарчі будівлі. Тоді це зазначається в протоколі: що саме не реконструювалося і з якої причини. Якщо обстановка зазнала невідтворюваних змін, за яких суттєво зміниться досліджувана подія, відтворення не проводиться. Але відтворення може проводитися в тих випадках, коли для отримання результату не має значення, де проводитимуться досліди, головне щоб обстановка була наближеною до тієї, якою вона була на момент злочину. Ще раз наголосимо, що реконструкцію, яка використовується як тактичний прийом, не слід плутати з реконструкцією, під час якої здійснюється експериментальне дослідження події.

Темп виконання дії повинен бути наближеним до досліджуваної події, до того ж він залежатиме від мети; якщо встановлюватиметься фактор часу, то його слід кілька разів змінювати.

Щодо встановлення межі (тобто конкретних меж відтворення), то в даному випадку все буде залежати від виду відтворення і місця, де буде проводитися відтворення. На відкритій місцевості краще проводити слідчу дію в той час, коли там найменше сторонніх людей, яких на цьому місці не повинно бути.

Не треба забувати про співучасть і попередню змову. Як показують приклади, злочинці заздалегідь знають методи роботи слідчих, кримінально-процесуальне законодавство, часові фактори розслідування і можуть попередньо змовитися про свої дії після затримання, тобто вироблять запасний варіант відходу: якщо після затримання пройшло 15-20 діб, у попередньо визначених місцях для начебто показу обстановки злочину (найбільш вдалих для втечі) чергує автомобіль. Такою була втеча з-під варти в 1996 р. під час проведення слідчого експерименту в Москві.

З метою попередження втечі це місце повинно охоронятися (тобто забезпечується охорона не тільки особи обвинуваченого, але й місця проведення відтворення). Звичайно, межі будуть умовними.

Складніше проводити поетапну перевірку показань у кількох взаємопов'язаних місцях. У таких випадках слідчий орієнтується за ситуацією. Врахувати слід і такий момент: у процесі відтворення обвинувачений раптом «згадує» про новий об'єкт, про який раніше не йшла мова. Якщо виникають підозри, можна залишитись на тому ж місці, де було заплановано проведення, (закон не забороняє поетапне проведення). Тим більше, що слідчий повинен постійно оцінювати отриману інформацію та співставляти її з іншими зібраними у справі доказами.

Між учасниками повинен бути налагоджений радіозв'язок. Крім цього краще завчасно домовитися про певні сигнали та знаки, які будуть подаватися в тих чи інших випадках, оскільки може, наприклад, зменшитись живлення радіостанцій або небажано, щоб інформація виходила в ефір.

Після того, як практично виконані всі зазначені вище підготовчі дії, проводиться роз'яснення прав та обов'язків учасникам. Слідчий доводить до їх відома, що саме буде відбуватися в процесі відтворення, і якою є роль кожного в цьому процесі. На цьому етапі також виникають проблеми, які розглядаються вченими-теоретиками (з приводу інструктажу учасників), але ці проблеми стосуються лише експериментальних досліджень. Що ж до простого відтворення (тобто перевірки показань), то постає питання про примусову участь потерпілого і свідка (попередження їх за відмову взяти участь у проведенні слідчої дії).

Під час перевірки показань слідчий, зібравши учасників, інформує їх про вид слідчої дії, про учасників (потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений), роз'ясняє мету слідчої дії, доводить до поняття їх права та обов'язки згідно зі ст. 127 КПК України, про що робиться відповідна помітка в протоколі. Після цього запрошується особа, чий показання

будуть перевірятися, і всім роз'яснюється порядок та умови проведення подальшої дії:

- всі учасники повинні слідкувати за перебігом подій, а якщо виникають питання або пропозиції, вони звертаються безпосередньо до слідчого;
- тільки з дозволу слідчого дозволяється учасникам задавати питання особі, чиї показання перевіряються;
- слідчий роз'яснює права й обов'язки особі, чиї показання перевіряються (залежно від її процесуального положення), дає завдання вказати маршрут до місця події, саме місце події, а також дати пояснення, де вона буде демонструвати свої дії та відповідатиме на поставлені слідчим питання;
- у процесі слідчої дії особа, чиї показання перевіряються, йде попереду, вказує маршрут, об'єкти та дає пояснення щодо них;
- організаційні питання вирішуються тільки слідчим;
- почати дану дію слідчому рекомендується з пропозиції вказати маршрут слідування і місце події про яку особа давала показання при допиті. Ця особа повинна розповідати, завчасно попереджуючи слідчого про наближення до важливого об'єкта. Закінчивши даний інструктаж, слідчий переходить до безпосереднього проведення, починаючи з місця збору або після прибуття на місце, звідки почнеться перевірка показань.

Трохи інакше проходить інструктаж при слідчих експериментах: перед його проведенням слідчий ще раз впевнюється в тому, що всі учасники зібрані та є все необхідне для проведення дослідження. Слідчий повинен проінструктувати кожного учасника окремо про роботу та роль, яку він повинен виконувати.

Не виникає ніяких розходжень щодо інструктажу між понятими та спеціалістом. Дана категорія учасників повинна ознайомлюватися зі змістом проведених дослідів, крім того спеціаліст може рекомендувати слідчому порядок виконання

тих чи інших дій, додаткові заходи для реконструкції обстановки тощо.

Що стосується інших (необов'язкових) учасників – захисника чи законних представників, то даній категорії повинен роз'яснитися зміст експерименту.

Щодо особи, з якою будуть проводитися експериментальні дії, то тут необхідно враховувати психологічний фактор очікування, адже воно породжує спрямованість уваги (увага буває свідомою і підсвідомою, через що людина може ставити перед собою завдання, наприклад, почути якісь звуки: дані звуки при звичайних обставинах вона могла зовсім не чути, або почути і не придати їм якогось значення). Інколи бувають такі особи, які почули інформацію від когось іншого про подію, але видають її вже як свою (і що цікаво, самі починають вірити в це).

Особа, яка випадково стає свідком злочину, підсвідомо звертає на нього увагу (оскільки такого не чекає), і якщо її попередити перед експериментом про аналогічну подію, то вона чекатиме вже свідомо, що суттєво вплине на сприйняття. Наприклад, якщо водій знатиме, що в якийсь момент на дорозі буде певна перепона, то його реакція зосереджуватиметься на цьому і, звісно, отриманий результат не буде близьким до фактичного, який настав у результаті події. Як зауважує ряд авторів, логічно було б не інформувати учасників про зміст дослідів, щоб не загострювати їх відчуттів. Але інколи не можна обійтися без інформації учасників, оскільки їх участь повинна бути добровільною і свідомою.

Інструктаж не обмежується даними про мету та зміст слідчої дії. Слідчий повинен чітко вказати: хто, де і коли повинен перебувати, які дії виконувати, за якими командами, які засоби зв'язку використовуються тощо. Якщо виникають питання в учасників, необхідно дати ґрунтовну, зрозумілу відповідь – щоб учасник не сумнівався в тих діях, які йому необхідно буде виконувати або спостерігати. За необхідності, в спокійній обстановці ситуація пояснюється кілька разів,

доки людина не зрозуміє остаточно. Перед початком дослідів необхідно задати питання: як себе відчуває людина (варто це зробити в присутності понятих). Якщо в людини, скажімо, нежить, то досліди з метою перевірки відчуттів краще не проводити, оскільки результати не будуть точними. Через це якщо людина посилається на хворобу, краще відкласти проведення, перевірити через медичний заклад, чи не симулює даний учасник.

Перед початком досліду ще раз слід перевірити, чи всі засоби безпеки застосовані. Важливо забезпечити безпеку всіх учасників (скажімо, при проведенні дослідів із хімічними препаратами чи рухомими механізмами). Також слід забезпечити надійну охорону обвинуваченого.

Для того, щоб правильно вибрати тактичний прийом, необхідно усвідомити його зміст, мати поняття про нього та зважати на те, що криміналістичні прийоми мають певну систему і структуру.

Тактичний прийом повинен бути доступним, доцільним, прийнятним. Чітке визначення поняття тактичного прийому має не тільки теоретичне, але й практичне значення, оскільки на основі визначення поняття тактичного прийому можна провести межу між прийнятним і неприйнятним.

Варто користуватися розробленою професором М. Шаламовим класифікацією тактичних прийомів. Цей вчений вказав, що за способом правової регламентації тактичні прийоми можуть бути розподілені на три групи:

- прийоми, які в законі передбачені як обов'язкові до виконання у всіх випадках. Наприклад, коли відтворення проводиться в присутності не менш як двох понятих;
- прийоми, які також передбачені в законі, але застосування їх залежить від бажання слідчого. Наприклад, коли «... слідчий може виїхати на місце... в необхідних випадках з участю спеціаліста відтворити обстановку»;
- прийоми, що не передбачені кримінально-процесуальним законодавством [1].

Таким чином, обов'язковість чи необов'язковість тактичного прийому не визначає його сутності. Обов'язковість є критерієм оцінки тактичного прийому законом – як найбільш ефективний засіб розслідування в даному випадку². Отже, обов'язковий спосіб дії за своєю суттю не перестав бути способом дії і залишається тактичним прийомом. Аналіз існуючого законодавства дозволяє при проведенні відтворення обстановки та обставин події використовувати такі прийоми:

- участь особи, яка проводить слідчу дію, та понятих;
- участь інших учасників, яких запрошує слідчий на свій розсуд;
- обмеження кількості учасників слідчої дії;
- неприпустимість пониження гідності осіб, які беруть участь в процесі відтворення, та небезпеки для їх здоров'я;
- проведення дослідних дій в умовах, максимально наближених до досліджуваної події;
- проведення безпосередніх активних дій, максимально схожих на ті, які застосовувались в процесі події;
- неодноразове повторення дослідів;
- встановлення порядку і послідовності окремих етапів проведення відтворення;
- складання протоколу.

Але закон не може дати вичерпний перелік тактичних прийомів, застосування яких можливе в межах кримінально-процесуального судочинства, а через це необхідно:

- проаналізувати слідчі ситуації, які складаються на момент проведення відтворення обстановки та обставин події;
- розробити найбільш ефективні рекомендації щодо проведення слідчої дії.

При цьому слід виходити з того, що точка зору життя, практики, повинна бути першою і основною точкою зору теорії пізнання³, а отже спробувати акумулювати та проаналізувати передовий досвід слідчої практики і на цій основі розробити тактичні прийоми, які будуть самостійним

елементом спеціального методу пізнання (доказування) і передбачатимуть:

- можливість реалізації пізнавальної функції;
- можливість отримання максимуму інформації про розслідуваний злочин;
- можливість використання даних прийомів завдяки їх простоті та доступності.

Наявність в арсеналі слідчого тактичних прийомів ще не свідчить про те, чи буде досягнуто успіху і результати завжди будуть повними і різнобічними. Необхідно їх реалізувати. Деякі криміналісти (Л. Філонов, Г. Доспулов) розуміють під тактичним прийомом спосіб впливу. Це визначення, певно, не є досить повним. У даному випадку передбачається лише мета, а не зміст.

Бувають такі тактичні прийоми, які не передбачають певних дій, а навпаки – втримують слідчого від них. Через це, щоб не було плутанини, необхідно використовувати такі три форми реалізації тактичних прийомів:

1. Словесно-логічну (постановка питань як засіб пред'явлення доказів, коли інформація передається через мовні особливості та зміст доказів).
2. Матеріально-речову (інформація передається через зовнішній вигляд).
3. Додаткову, експресивно-емоційну (інформація передається через жестикуляцію, міміку, вокальні характеристики голосу).

Для забезпечення найбільш пізнавальної ефективності, доцільності – залежно від фактичної ситуації – слідчий вибирає прийнятніший в даному випадку прийом або прийоми і має змогу реалізувати кожен з них по-різному – як почергово, так і в комплексі. Дана умова дозволяє кожному слідчому з великої кількості прийомів вибирати найбільш прості і доступні. Але, як вже зазначалось, такий вибір буде обґрунтовуватись професійним, загальноосвітнім рівнем слідчого та особистим життєвим досвідом.

Тактичні прийоми можна розділити на обов'язкові та рекомендаційні. Доцільність застосування даних прийомів

визначає слідчий, виходячи з конкретної ситуації, що склалася на момент слідчої дії.

Беручи до уваги, що відтворення обстановки та обставин події – складна за своєю структурою слідча дія, яка об'єднує дві зовсім різні за змістом і пізнавальними можливостями дії, тактичні прийоми слід розглядати відповідно до виду відтворення та фактичної ситуації.

Розглянемо тактичні прийоми при перевірці показань. Даний вид відтворення має дещо простий характер дій (а тому наявні помилки, даний метод пізнання зводиться до простого «закріплення» доказів, що протиставляється законності). Це й не дивно, адже навіть деякі теоретики-криміналісти (наприклад, А. Гусаков) вважають, що можливе проведення слідчої дії без застосування тактичного прийому. Діалектика взаємозв'язку слідчої дії і тактичного прийому полягає в тому, що в одному випадку тактичний прийом є складовою частиною процесу проведення слідчої дії, а в іншому слідча дія допомагає реалізації тактичного прийому, який не є частиною даної слідчої дії [4].

Звичайно, погодитися з такою думкою важко, адже тактичний прийом – це найбільш ефективний спосіб дії, оскільки завжди є потреба отримати достовірні результати – нехай навіть через просту слідчу дію (ми вже вказували на те, що рекомендації зумовлюються слідчими ситуаціями). То чи можемо ми так спростувати дії слідчого? Скоріше за все, такі тактичні прийоми будуть не складними за своєю структурою, оскільки завдання, які вирішує слідчий, не відрізняються особливою складністю. У процесі перевірки показань можуть застосовуватись різноманітні тактичні прийоми, але вони повинні відповідати певним умовам, від дотримання яких залежить їх доказове значення. До загальних умов можемо віднести такі:

□ перевірка показань проводиться тільки після отримання свідчень від особи, з якою дана дія буде проводитись. Якщо особа не дає згоди, то проведення такої дії не ефективне. Стоїть питання про примусове проведення перевірки зі свідком та потерпілим, але на сьогоднішній день

в Україні не існує законної регламентації щодо даної проблеми;

□ показання перевіряються лише на тому місці, де відбувалася досліджувана подія. Якщо ми будемо проводити перевірку показань навіть у максимально наближеній обстановці, то порушимо один з основних принципів, який становить суть даної дії – порівняння показань з фактичною обстановкою на місці. Якщо місце відсутнє (тобто перестало існувати), то перевірку показань ми не зможемо провести. Скоріше за все її можна замінити слідчим експериментом. Не можна провести і реконструкцію на місці. Якщо будуть встановлені якісь зміни в обстановці (наприклад, на цьому місці збудували будинок, проклали газопровід тощо), то перевірку продовжуємо, а про зміни після проведення слідчої дії фіксуємо у справі за допомогою відповідної довідки;

□ якщо немає необхідності в перевірці показань, а обставини пов'язані з місцем, про яке йде мова в показаннях, то їх можна перевірити іншим засобом. Немає необхідності проводити перевірку показань, через те що вона перетвориться у допит на місці в присутності понятих, а це вже є порушенням кримінально-процесуального закону;

□ особі, з якою проводиться перевірка показань, надається можливість вільно вибирати напрямок руху, вона без будь-якої підказки свідчить: де, що, і яким чином відбувалось. Така особа повинна йти попереду, вказувати маршрут і об'єкти, які мають значення для справи. Оптимальна послідовність дій при цьому буде полягати в тому, що особа спочатку в формі вільної розповіді дає інформацію про маршрут, об'єкти та все інше, що пов'язано з досліджуваною подією, а потім безпосередньо демонструє на місці, коментує та показує обстановку, свої дії, які відбувались у момент події, про що були надані показання. Відсутність суттєвих розходжень у поясненнях і буде підтверджувати те, що особа добре знає місцевість або приміщення [5].

На думку В. Уварова, така позиція не є правильною, оскільки особа, з якою проводиться дана перевірка, вже дала

показання під час допиту, до того ж слідчий ставить за мету в'яснити **поінформованість** допитаного про розслідувані події, а не його знання місцевості (бо таку інформацію про обстановку можна отримати і від інших осіб, які не були учасниками події) [6].

Слід зазначити, що В. Уваров у цьому випадку дещо недооцінює факт упередженої розповіді чи пояснення перед активними діями. Адже слідчого цікавить і обстановка на місці події. Без попередніх свідчень особа, опинившись на місці, не змогла б її відтворити досить повно, і для цього перед слідчим повинна стояти ще одна обов'язкова умова – **деталізація показань**. Ця умова застосовується при перевірці показань про подію, яка перевіряється. Особі пропонується більш ґрунтовно охарактеризувати об'єкти, обстановку, особливо коли місце суттєво змінилося. При цьому слід пам'ятати, що передчасне переривання вільної розповіді може позбавити слідчого суттєвої інформації, цінних доказів у справі.

Необхідною умовою для особи, яка проводить перевірку, є також **уміння використовувати допомогу спеціаліста**. Адже буває, що слідчий запрошує спеціаліста, і замість того, щоб отримати від нього консультаційну допомогу, використовує його, скажімо, в ролі фотографа.

Ще однією умовою проведення перевірки є **активізація пам'яті**. Бувають випадки, коли особа дає дуже конкретні показання під час допиту, але, опинившись на місці, починає плутатися, не все розповідати. Тут або особа себе обмовила, або існує інша причина. Часом, особливо при встановленні обставин щодо статевих злочинів, особа соромиться в присутності великої кількості людей деталізувати, показувати, демонструвати ті дії, які відбувалися в момент злочину.

Не слід нервувати, наполягати на деталізації, краще коли слідчий почне перевірку показань з якогось незначного епізоду, який не викличе труднощів у особи, – з метою зняти напруження. А вже після того, як пройде період адаптації, можна буде перейти і до в'яснення основних моментів.

Буває, що в процесі допиту людина не може дати розгорнутих показань, а розповідає тільки про якісь ситуативні дані. Часом свідки або й потерпілі впевнені в тому, що не зможуть на місці прокоментувати події. Та тільки опиняються на місці, як пам'ять «оживає», а отримана на місці інформація про обставини, які розкривалися під час допиту, є більш розширеною, глибокою.

Через це психологи радять для активізації пам'яті починати відтворення з тих об'єктів, які особа добре запам'ятала. Як правило, це ті об'єкти, з якими пов'язана активна діяльність людини. При цьому необхідно деталізувати всі дії щодо відповідного об'єкта, врахувавши такі обставини:

- чи вміє особа орієнтуватися на місці;
- наявність професійних здібностей особи;
- наявність певних звичок.

Якщо говорити про вміння особи орієнтуватися на місці, то необхідно зважити і на її місце проживання. Сільські жителі набагато краще орієнтуються в обстановці села, поля, але якщо жителя Центральної України, скажімо, перемістити в західні лісові регіони, то це значно вплине на його орієнтацію. Орієнтація людини залежить і від пори року. Так, якщо злочин було скоєно наприкінці зими, а перевірку показань здійснюємо влітку, то особа буде невпевненою у своїх показаннях.

Отже, здійснюючи перевірку показань, необхідно враховувати:

□ наявність професійних здібностей (інколи зустрічається категорія осіб, які не можуть повно розповісти про якісь технологічні операції, зате коли в їх розпорядженні є технічні засоби, вони повніше демонструють і коментують ті обставини, що цікавлять слідчого);

□ для відтворення в пам'яті особи обставин події, які цікавлять слідчого, важливим є вибір послідовності проведення перевірки показань (краще коли ми вибираємо хронологічний порядок дослідження події, що дозволить під час повторного аналізу обстановки повніше відтворити в

пам'яті минулі події). Тут включається моторна пам'ять людини (спочатку демонструється подія механічно), що суттєво активізує пам'ять. А далі дії особи проходять більш обмірковано та впевненіше. Адже відомо, що впізнання відбувається легше за згадування, і тому особа, потрапляючи на місце, відтворює в пам'яті механізм події, його окремі деталі; тобто важливо знайти ті об'єкти, які дадуть певний поштовх для активізації закодованої в пам'яті інформації, що краще робити в хронологічній послідовності, щоб не заплутати людину;

□ результати психологічних спостережень за особою, з якою проводиться перевірка показань. Як ми вже зазначали, повторне сприйняття обстановки та демонстрація певних дій у процесі перевірки активізує пам'ять людини. Але не слід забувати: яким би не був обсяг інформації, як би напружено не проходила слідча дія, необхідно постійно спостерігати за психологічним станом особи, чиї показання перевіряються. Якщо особа стомилася, краще зробити невелику перерву. Сильне емоційне хвилювання може призвести до певного розладу здоров'я (таке буває не часто, проте може трапитися). Сильному психологічному стресові підвладна особа, яка спочатку дала неправдиві показання; таку зміну можна спостерігати в зовнішніх проявах людини, її функціональних особливостях. Коли особа потрапляє на місце, де будуть проводитися дії з перевірки її показань, то вона часто відмовляється від раніше поданих показань. Але коли особа знає обстановку, а в її показаннях просто викривлено деякі дії, що суттєво впливає на оцінку події, необхідно спостерігати за мімікою цієї особи, поведінкою (звичайно, це не буде доказом у справі, проте дасть слідчому інформацію про внутрішні переживання особи, а як їх оцінювати, перевіряти, слідчому буде диктувати обстановка, обставини та сама поведінка особи). Як ми вже зазначали, арсенал технічних прийомів у слідчого значний, найголовніше – не відразу викривати особу в її неправдивості – необхідно доводити дії до кінця, але потім спробувати їх повторити, деталізувати, тобто спонукати особу усвідомити,

що неправдивість її показань все ж буде викрито. Ні в якому разі говорити про це особі не можна;

□ не варто проводити перевірку показань щодо тих обставин, які особі добре відомі. Скажімо, обстановку в квартирі, будинку інколи необхідно перевірити й за допомогою іншої слідчої дії – обшуку, ОМП.

□ ні слідчий, ні спеціаліст, а рівно й інші учасники не повинні вголос висловлювати оцінку отриманим результатам. Особливо якщо такі висловлювання наявні в присутності особи, чий показання перевіряються.

Розглянувши загальні тактичні умови, необхідно прийти до ситуативного розгляду перевірки показань. Аналізуючи ситуації, які найчастіше зустрічаються, можна й доцільно надати деякі рекомендації.

Є допитана особа, але місце події не встановлено. У практиці дуже часто зустрічаються випадки, коли відтворення обстановки проводиться з метою встановити місце події. Існують навіть теоретичні підтвердження деяких авторів про те, що “перевірка показань може проводитися з метою впізнання об’єкта та предметів, які перебувають на місці події” [7]. Деякі автори обґрунтовують таку позицію тим, що психологічну основу даної слідчої дії складає впізнання, яке і залишається найголовнішим і найсуттєвішим у процесі перевірки, а отже через це визначає його процесуальну сутність⁸. Щодо даної думки, то існує наукова суперечка: дехто вважає, що такий вид перевірки показань призводить до плутанини. Ці види впізнання мають місце і при допиті на місці події, і при огляді місця події з участю підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, слідчих експертів з метою впізнання особи з деякої відстані та при певних умовах тощо.

Якщо перераховані вище слідчі дії передбачають впізнання, звичайно своєрідне для кожної слідчої дії, то чому при перевірці показань не можна поставити перед собою такої мети? Звичайно, в даній ситуації можна провести огляд місця події з потерпілими або свідком, але якщо місце це не

відоме, то чому б не провести перевірку показань з метою встановлення цього місця?

Наприклад, на громадянина Н. здійснено розбійний напад в лісопарковій зоні. Громадянин Н. протидіяв злочинцям і отримав декілька ударів по голові, в результаті чого знепритомнів; невідомий Х. знайшов його у безпорадному стані і доставив до лікарні. Як в даному випадку знайти місце, де відбувалися злочинні події? Х. – не відомий. Громадянин Н. дав показання, але точно вказати місце не може. На наш погляд, краще за все (і це апробовано практикою) коли провести перевірку показань з метою уточнити та перевірити дані показання і встановити місце події. При цьому це єдине джерело отримання інформації, а тому дана перевірка закінчиться на місці події, яке необхідно буде безпосередньо оглянути (на основі ст. ст. 190, 191 КПК України).

Якщо місце події відоме, але воно не оглядалося, а особа вже допитана. В такій ситуації варто спочатку провести огляд на місці події, а вже потім провести перевірку показань. При проведенні огляду місця події слідчий збирає докази, визначає обстановку, а при проведенні перевірки показань встановлює відповідність показань допитуваного щодо обстановки місця події, яке раніше оглядалося.

Коли існує кілька допитаних осіб за однією й тією ж подією і необхідно перевірити показання кожного. Суттєвих розходжень в їх показаннях немає. Як показує аналіз практики, часто проводяться відтворення обстановки в різній інтерпретації: декілька обвинувачених, свідок і обвинувачений, потерпілий і свідок і т.д.

Перевірка показань проводиться з кожним допитаним окремо. Дана рекомендація підтверджується правовими нормами, адже дії особи під час відтворення повинні бути самостійними і в жодному разі не повинні підказувати, які дії необхідно виконувати. Якщо ж ми одночасно будемо проводити перевірку з кількома особами, тоді показання однієї з них можуть суттєво вплинути на інших, а обвинувачені при цьому можуть змовитися і взагалі змінити

свої показання. Та і доказове значення такої перевірки втрачає свою значимість.

Коли особа на місці, де проводиться перевірка показань, відмовляється від раніше даних нею свідчень або суттєво змінює свої свідчення. В таких випадках перевірка показань припиняється, про що позначається в протоколі, де вказується, що допитана особа відмовляється від проведення перевірки показань і свідчень, які вона дала раніше. Якщо обстановка не відповідає досліджуваній, або особа не може вказати місце й обстановку, де відбувалася подія, тоді не слід робити поспішні висновки. Необхідно пам'ятати про ті загальні умови, про які ми говорили раніше – про орієнтацію на місці. Слідчому слід нагадати про ті обставини, які відображені в протоколі. Бажано, щоб при підготовці до такої перевірки було вказано на «опорні пункти» з урахуванням показань допитуваного, і в жодному разі не можна підказувати, висловлювати свої припущення та думки або заявляти особі про те, що вона говорить неправду.

Якщо особа наполягає на правильності своїх пояснень, то таку перевірку слід довести до кінця, і тоді можна конкретно пересвідчитись у поясненнях. Чи особа неусвідомлено помиляється, чи свідомо заводить нас в оману. Звичайно, це не може продовжуватись довго, і в кожному конкретному випадку слідчий визначається з моментом закінчення перевірки показань – відповідно до конкретної обстановки. Інколи терпляче ставлення до таких осіб дає позитивні результати, необхідно лише правильно вибирати «опорні пункти», адже впізнання проходить простіше, ніж згадування. Через це особа, потрапляючи в обстановку, де проходила подія, відтворює активніше її механізм та його окремі деталі. Отже, перед слідчим стоїть завдання відшукати ті об'єкти, які дадуть поштовх для відтворення в пам'яті минулої події.

Коли перевірка показань збігається з іншою слідчою дією. В таких випадках слідчий стоїть перед дилемою: продовжувати перевірку показань, паралельно проводити дві слідчі дії чи, зупинивши перевірку, приступити до нової

слідчої дії. Зустрічаються різні теоретичні погляди на дану проблему. В. Уваров висловлює думку про те, що залежно від обставин конкретної справи можна проводити перевірку показань одночасно з іншою слідчою дією або безпосередньо після її закінчення [9].

Певно, що в даному випадку автор припускає можливість проведення повторних оглядів або допитів у процесі перевірки показань. Певно, ця думка є хибною, оскільки розслідування ведеться згідно з кримінально-процесуальним законодавством, і якщо проводити змішане проведення слідчих дій, то це призведе до порушення встановлених норм. Якщо виникне ситуація, коли під час відтворення з'явиться необхідність провести іншу слідчу дію – допит на місці чи огляд місця події, то вони здійснюються окремо. На практиці часто зустрічаються такі випадки змішування, що добре видно з матеріалів додаткової фіксації (відеозапису).

Особливо часто це відбувається, коли метою перевірки показань є встановлення місця події. Якщо ставиться така мета, то перевірку показань слід закінчити після того, коли особа вкаже на конкретне місце. Якщо необхідно перевірку показань продовжити на тому ж місці, цього зробити не можна, та і не слід. Необхідно спершу провести огляд місця, а вже тоді проводити перевірку, але якщо огляд проводиться в присутності особи, то подальша перевірка її показань на цьому місці втрачає свою сутність (про це зазначено нижче). Можна рекомендувати слідчому забезпечити охорону місця, де потрібно провести додатковий або повторний огляд, розпочату перевірку показань продовжити, а завершивши її, приступити до огляду.

Така рекомендація можлива, але слід зауважити, що це аналогічно тому, коли, читаючи детективний роман, заглянути на кілька сторінок вперед, при цьому зупинившись на цікавому епізоді. Певно краще, коли призупинити проведення перевірки показань і провести більш важливі слідчі дії. В протоколі перевірки необхідно зробити відповідну позначку про це. Поетапна перевірка показань

нічим не буде відрізнятись від безперервної, з логічної точки зору з'явиться додаткова інформація після огляду, а учасники перевірки показань (особливо поняті) не заплутаються в цьому.

Якщо в процесі перевірки показань особа згадає про якісь об'єкти, про які раніше на допиті свідчень не давала. Потрапивши на місце, вона згадує, наприклад, що викинула носову хустинку після того, як витерла лезо ножа (або задалегідь умовчувала про знаряддя злочину). В таких випадках слід зупиняти перевірку показань. Перш за все необхідно допитати особу. Адже місце допиту законом чітко не відрегульовано, а що ж до інших учасників, то для них можна зробити невелику перерву або доручити досвідченому співробітникові провести огляд місця події (хоча це краще зробить сам слідчий).

Зрештою, допитавши особу про об'єкт, його деталі, місце ймовірного перебування, можемо перейти до огляду місця події. Відповідно процесуальне закріплення кожної дії буде проводитися окремо.

Коли свідок брав участь в огляді місця події, а потім виникає необхідність перевірити його показання на тому ж місці. Така перевірка не ефективна або ж її доказове значення рівняється нулю. Отже, якщо особа брала участь у процесі огляду місця події, то перевірка її показань стосовно даного місця не повинна проводитися (або тільки у випадках слідчого експерименту – залежно від його мети й виду).

Коли ініціатором перевірки показань може стати експерт. Звичайно, це його право, але в кожному конкретному випадку слідчий вирішує: провести таку перевірку чи ні, до того ж потрібна згода особи на проведення перевірки. Впливає на прийняття рішення і наявність або відсутність інших матеріалів у справі. Та коли проводиться перевірка показань, ми можемо порекомендувати навіть запросити експерта (якщо є така можливість і необхідність), адже живе спостереження несе більшу пізнавальну інформацію. Головне, щоб такі

запрошення не розцінювалися судом як тиск на експерта і відповідно не впливали на отриманні результати.

Коли може виникнути необхідність у проведенні простих активних дій, які за своєю сутністю містять елементи слідчого експерименту. Наприклад, особа демонструє, як долала певні перешкоди чи як витягала крадені речі через малий отвір і т.ін. Думаємо, якщо такі дії не складні, то вони можуть передбачатися простою перевіркою показань. Якщо в процесі перевірки показань необхідно проводити експериментальні дії, то вони повинні будуть відповідно оформлятися.

Розглянувши тактичні особливості перевірки показань, зупинимося на експериментальному дослідженні подій. Даний метод пізнання вимагає від особи, яка його використовує, доцільного, матеріального втручання в досліджувані процеси та явища. Даний метод пізнання має певні риси, що дозволяє виділити його з ряду інших. До них належать такі:

- можливість неодноразового проведення дослідів;
- вивчення в чистому вигляді таких процесів і явищ, які можна встановити і без проведення дослідів;
- виділення конкретної суттєвої сторони об'єкта.

Тактичні прийоми експериментальних дій визначаються залежно від мети, виду і змісту дослідів. Такі дії повинні проводитися в межах закону і базуватися на досягненнях науки та розроблених криміналістикою тактичних умовах. До таких умов відносимо:

- чітке визначення учасників;
- забезпечення тотожності експериментальних дій з діями, які досліджуються (місцем, змістом, обстановкою);
- неодноразове проведення однорідних дій;
- поетапне проведення дослідів.

Такі умови використовуються як орієнтовні для конкретних випадків, адже в кожному окремому випадку не можна чітко визначити кількість учасників, визначити

конкретне число дослідів тощо, але їх загальні вимоги дозволяють забезпечити об'єктивне відтворення.

Чітке визначення учасників передбачає обмежену кількість осіб, які залучаються до проведення експериментальних дій. Тут діє принцип **чим більше, тим гірше**, адже при проведенні дослідів отримані результати можуть бути розголошені, та і велика кількість людей ускладнює керування ними, що обов'язково призводить до неорганізованості, хаотичності, інколи навіть втрати певних доказів тощо.

Забезпечення тотожності досягається залежно від виду відтворення. Відомо, що події, предмети, ознаки можуть бути ідентичними тільки самі по собі. Дана умова є невід'ємною при експертній перевірці. При проведенні слідчих експериментів необхідно дотримуватись таких умов:

- проводити досліді на тому ж місці, де проходила досліджувана подія, якщо необхідно досягти максимальної схожості умов експерименту з досліджуваною подією. Але існують випадки, коли експеримент слід проводити в лабораторних умовах або місце проведення не відіграє суттєвої ролі в отриманні результатів;

- проводити в ті ж години доби, в тих же кліматичних і звукових умовах, при такому ж освітлені;

- проводити в реконструйованих обставинах та з урахуванням умов, які не піддаються реконструкції;

- використовувати під час експериментальних дій ті ж предмети, які застосовувалися під час досліджуваної події, або їх макети чи моделі. Ступінь схожості даних предметів визначається змістом дослідів.

Досліді повинні проводитися неодноразово, що дає можливість більш повно дослідити явища та події. Не слід плутати повторне проведення експерименту з повторенням експериментальних дій. Неодноразове проведення дослідів виключає можливість випадкового збігу обставин, але сутність даної умови не зводиться лише до кількісного повторення. Доказове значення результатів збільшується, якщо ми свідомо ускладнюємо умови проведення. Свідоме

ускладнення або спрощення цих умов має на меті створення додаткових ускладнень чи полегшення при одержанні результатів – аналогічних тим, які одержані при проведенні попередніх дослідів. Скажімо, проводячи дослідні дії з метою перевірки можливості почути з певної відстані, ми можемо повторювати експеримент і при цьому збільшувати або зменшувати відстань до об'єкту. Ці спрощення та ускладнення дозволяють нам краще оцінити показання даної особи і поряд з цим дозволять перевірити версії слідчого.

Що стосується **поетапного проведення**, то дана умова можлива, коли результати дослідів не залежать від темпу його проведення, але в таких випадках слідчий може уявно проводити розподіл на окремі етапи, що надасть йому змогу краще проаналізувати кожен з етапів зокрема і подію в цілому.

Якщо ж темп на результати не впливає, то під час дослідів можливі зупинки для аналізу, фіксації частини досліджуваної події. Наприклад, особа викрала автомобіль. Виникають питання: чи може обвинувачений відкрити автомобіль без ключів; де був розукомплектований автомобіль, яким чином, за який час. Тобто виникає необхідність у поетапному проведенні такого роду досліджень. Важливе значення поетапне проведення відіграє при переїзді з місця на місце. Якби не було передбачено такої можливості, то необхідно було б фіксувати весь маршрут пересування (а відстань між різними місцями буває значною).

Отже, дотримуючись даних умов, слід переходити до безпосереднього проведення експерименту. Експеримент складається з такої послідовності дій слідчого: він ще раз впевнюється в готовності до проведення експериментальних дій; безпосередньо проводить дослідні дії, які повторюються в змінюваних умовах; складає протокол.

Дана схема дій є орієнтовною і залежить від фактичної ситуації. В процесі розслідування можуть виникати типові ситуації. Приведемо найтипівші з них.

Якщо при проведенні експериментальних дій підозрюваний або обвинувачений відсутній, то дана

обставина не виключає можливості проведення такого роду експериментів. Залежно від виду дослідницьких дій та мети слідчий може залучити до проведення слідчої дії й іншу особу (інколи декілька осіб), при тому отримані результати будуть відрізнятись доказовим значенням від тих, які були б отримані за участі обвинувачуваного. Деякі види експериментів взагалі виключають можливість такого проведення дослідів (наприклад, перевірка професійних здібностей обвинувачуваного). Бувають такі випадки, коли не бажано, щоб обвинувачуваний знав про проведення дослідів, а тим більше про їх результат. У таких випадках слідчий замінює його іншою особою (до таких осіб висувається ряд вимог – наприклад, якщо в підозрюваного слабкий зір і він носить окуляри). Не відомо, далекозорий підозрюваний чи навпаки. Звичайно, можна виявити дану обставину з його амбулаторної картки, але для цього необхідний час, і не завжди ці картки є в реєстратурах (дехто зберігає їх у себе) тощо. В такому випадку необхідно підібрати кілька чоловік з різними показниками зору, і якщо потім підтвердиться, що в особи, з якою проводився експеримент, співпадають такі показники з обвинуваченим, це підсилить доказове значення отриманих результатів.

Якщо особа відмовляється від проведення експерименту, слідча дія відтворення обстановки та обставин події не проводиться, оскільки в даному випадку проведення такого роду експериментів теоретично не припустиме (про це вже йшла мова). А що стосується експерименту в чистому вигляді, то така відмова не є перепорою для проведення дослідів. Як вважає Н. Гуковська, за найменшої можливості провести експеримент без участі обвинуваченого він повинен проводитись [10].

Якщо складаються обставини так, що в показаннях, які потребують перевірки, існують суттєві розходження, слідчий вирішує, чи проводити експеримент одночасно з участю раніше допитаних осіб. На відміну від перевірки показань даний тактичний прийом буде ефективним, оскільки результати наочно покажуть, хто говорить правду. І в таких

випадках необхідно відразу ж після проведення дослідів перейти до іншої слідчої дії – допиту. Його краще провести на місці (звичайно без понятих) – для того, щоб у особи не було часу на переосмислення і висунення контрдовідів.

Якщо існує кілька місць, де необхідно проводити дослідні дії, то в такому випадку варто визначити хронологічний порядок або разом зі спеціалістом визначитись в послідовності проведення дії. Залежно від складності експериментальних дослідів краще їх провести поетапно, змінюючи понятих.

Якщо особа робить заяву під час слідчого експерименту про те, що показання, які вона давала раніше, – неправдиві, то слідчий може як проводити проведення слідчого експерименту, так і відмовитись від цього. Якщо виникають сумніви відносно такої заяви і виходячи з обставин справи, краще все ж таки провести досліді, залучивши осіб-виконавців. Особливо необхідними такі досліді є, коли стоїть завдання перевірити слідчі версії та реальну наявність конкретних фактів та явищ. Результати, отримані в присутності обвинувачуваного, можуть спонукати особу зізнатись у скоєному злочині. Через це необхідно після експерименту допитати обвинуваченого безпосередньо на місці. Якщо слідчий відмовиться від проведення слідчого експерименту, то слід обов'язково скласти протокол даної слідчої дії, в якому детально вказати: хто проводив слідчу дію, хто брав участь, які дії проводились у межах підготовки до проведення, що передбачалося перевірити, в яких умовах, які реконструктивні дії проводилися, з якої причини експериментальні дії вирішили не проводити.

Звичайно, кожний конкретний експеримент не може охопити і передбачити всі дії, які можуть бути лише орієнтовними і в кожному випадку будуть мати свої особливості. Результат кожного експерименту залежить від правильної підготовки, проведення дослідів, але не менш важливим моментом є й фіксація отриманих результатів. Можна отримати докази, але якщо ми їх не зафіксуємо або зробимо помилки при фіксації, то вони будуть втрачені, і ми

не зможемо використати їх у судовому розгляді. Отже, перейдемо до питання фіксації ходу та результатів слідчої дії.

Фіксація ходу та результатів провадження

Як уже зазначалося вище, хід і результати відтворення обстановки та обставин події необхідно процесуально закріпити. Основним способом фіксації є **описовий**, який передбачає складання протоколу на підставі ст. 195 КПК України з додержанням вимог ст. 85 КПК України. До протоколу висуваються такі вимоги:

Протокол складається від третьої особи слідчим. Інші учасники не мають права на складання даного документу (виняток не робиться навіть для спеціаліста).

У протоколі необхідно фіксувати конкретні дії, які проводилися в процесі дослідів, а описування проводиться в хронологічному порядку. Протокол містить вичерпну інформацію за кожним із видів дослідів і його результатами. Не варто приводити слідчі версії або робити висновки, які будуть впливати на подальший хід розслідування (такі висновки ми можемо робити лише у обвинувальному висновку).

Протокол процесуально правильно оформлюється, підписується всіма учасниками слідчої дії. До протоколу додаються результати додаткової фіксації відтворення обстановки та обставин події у вигляді фототаблиць, планів (схем), відео- та кінозйомки, магнітних записів.

Які проблеми виникають при складанні даних протоколів? На відміну від огляду чи допиту, відтворення обстановки та обставин події необхідно фіксувати в динаміці. Як зазначає Н. Гуковська, ускладнення виникають через те, що слідчий часто змінює умови проведення дослідів, повторює їх, спостерігає за явищами з різних положень [1].

Аналіз слідчої практики показує, що при складанні протоколів можливі такі типові помилки:

- неповнота протоколу (дуже стисле і практично схематичний опис умов відтворення та ходу самих дослідів. Головним чином увага звертається на отримані результати);
- помилки процесуального характеру (не вказується норма процесуального законодавства, якою керується слідчий, або в протоколі відтворення відображені елементи інших слідчих дій – огляду, впізнання тощо);
- нагромадження в протоколі інформації, яка не має ніякого значення для даної слідчої дії;
- наявні граматичні та лексичні помилки, що інколи може призвести до втрати юридичної сили та доказового значення даного документу (звичайно, це буде залежати від характеру помилок – наприклад, всім відоме “казнить нельзя помиловать”).

Ст. 85 КПК України передбачає, що повинно бути відображеним у протоколі. Зокрема при відтворенні необхідно обов’язково чітко сформулювати мету (завдання) даної слідчої дії, щоб було зрозуміло, для чого вона проводиться. Далі обов’язково слід вказати на умови, в яких проводилася слідча дія (звичайно, умови повинні деталізуватися, але не завжди: якщо проводиться відтворення з метою перевірки професійних навичок допитаної особи, і проводити їх будемо в кабінеті слідчого, то необхідності в опису обстановки самого кабінету немає; а що стосується дослідницьких дій з метою перевірки можливості особи спостерігати події, наприклад, в світлі фар автомобіля, то необхідно вказати годину доби проведення дослідів, марку автомобіля та його положення відносно особи тощо).

Під час опису умов не можна користуватися словами *приблизно*, *близько*, а всі дані відображаються чітко, конкретно. Не слід забувати і про метеорологічні, звукові та інші умови. Якщо досліди проводяться з повторенням дій, то в кожному випадку відповідний дослід описується окремо із зазначенням змінюваних умов. Чим детальніше описуються ці дії, тим більше вони несуть пізнавальної інформації, проте

не слід забувати і про лаконічність, не перевантажуючи протокол подробицями, які не мають значення для справи.

Що стосується інформації про учасників слідчої дії (статистів), то в обов'язковому порядку слід вказати на особливості, за якими їх підбирали: зріст, статура – при досліджах, пов'язаних із проникненням; а коли перевіряються професійні здібності – посилення на кваліфікаційні документи, стаж роботи, обладнання та прибори, освітлення. При цьому не просто вказується, що освітлення штучне, а й вказується місце, де проводиться відтворення (в приміщенні чи на відкритій місцевості), час доби, характер освітленості, потужність освітлювальних приладів тощо. Якщо проводилася реконструкція, то вказується – на підставі яких даних.

Після того як слідчий визначився з місцем і детально описав умови майбутніх досліджень, він зазначає, де будуть розміщуватися учасники перед початком дослідів, які сигнали будуть використані для зв'язку між ними.

Сутність відтворюваних дій повинна зводитися до того, щоб отримані результати були наглядно зрозумілими, очевидними. Через це немає необхідності робити висновки в протоколі або інших документах фіксації – краще коли ми детально і зрозуміло опишемо дослідницькі дії та отримані результати, що дозволить особі, яка читає протокол, дійти висновку про існування або відсутність тієї чи іншої дії (наприклад, якщо особа під час перевірки її професійних здібностей щодо роботи на комп'ютері не змогла відкрити файл, то не слід робити ніяких висновків, оскільки результати говорять самі за себе).

В кінці протоколу містяться дані про заяви та зауваження учасників (якщо вони мали місце), час початку та закінчення відтворення (не буде помилкою, коли робиться позначка на початку протоколу або початок відтворення вказується у вступній частині, а закінчення – в заключній), вказується, що додається до протоколу та в якому вигляді, а якщо учасників попереджено про нерозголошення ходу та результатів одержаних даних, про це робиться позначка (а

також про те, що всі учасники ознайомилися з протоколом і стверджують правильність зроблених записів).

У тому випадку, коли хтось з учасників відмовиться від підписування протоколу, про це також робиться відповідна позначка в протоколі. Особі надається можливість давати пояснення про причини відмови, які також необхідно занести до протоколу. Аналіз слідчої практики свідчить, що протокол відтворення обстановки та обставин події, як правило, складається після закінчення слідчої дії. На нашу думку, це правильно. Але в такому випадку необхідно рекомендувати слідчим вести магнітний запис і “чорнові записи”, які також можуть додаватися до протоколу. Вміле використання науково-технічних засобів при проведенні відтворення обстановки та обставин події дозволить більш повно та наочно зафіксувати хід та результати слідчої дії.

До одного з додаткових способів фіксації належить **фотографування**. Фотографію доцільно використовувати для фіксації розміщення предметів при відтворенні (до реконструкції і після неї), взаємного розміщення учасників слідчої дії, найважливіших елементів дослідів і їх результатів. Фотозйомка є найбільш простим способом фіксації, при цьому її результати дозволяють повно і наочно сприймати обстановку та дії учасників.

Для отримання достовірних результатів при фотозйомці необхідно дотримуватися загальних методів та правил судової фотографії. Якщо будемо проводити відтворення обстановки та обставин події на відкритій місцевості, то, незважаючи на вид даної дії, доцільно провести **орієнтаційну** та **оглядову** зйомку. **Вимірвальна** фотозйомка доцільна при відтвореннях у справах з приводу ДТП, де виникає необхідність зафіксувати відстані між об'єктами, їх розміри і т.ін. Дана фотозйомка може здійснюватися як слідчим, так і спеціалістом. При підготовці до проведення перевірки показань необхідно попередньо проінструктувати особу, яка здійснюватиме фотозйомку, про те, що саме вона повинна фіксувати (а краще коли під час

відтворення слідчий буде вказувати: з якого місця, що слід фотографувати).

В процесі підготовки до проведення слід разом із спеціалістом, якщо він залучається, переглянути протокол огляду місця події та фототаблицю, яка до нього додається і визначитися з точками зйомки та об'єктами, які необхідно буде сфотографувати, враховуючи при цьому відстань до об'єктів і деталі обстановки. Краще коли точки фотозйомки місця події будуть співпадати з точками фотозйомки при відтворенні.

Але бажано відразу ж вказати на деякі особливості. Прибувши на місце, не слід відразу ж переходити до фотографування, оскільки це може бути розцінено, як підказка. При проведенні перевірки показань часто зустрічаються фотознімки, на яких особа стоїть на фоні певного об'єкта і вказує рукою в його напрямку. Під таким знімком йде пояснювальний підпис: “У даному приміщенні ми домовилися про вчинення крадіжки з магазину” або щось подібне. Така практика неодноразово критикувалася, проте дані помилки зустрічаються і до сьогоднішнього дня. Слід пам'ятати, що пізнавальне значення мають лише деякі ділянки місцевості чи деталі обстановки, які можна буде співставити з іншими матеріалами справи (а наявність особи на фоні об'єкту не несе доказової інформації).

Якщо проводиться відтворення, не слід фотографувати весь маршрут. Як рекомендує В. Уваров, краще зафіксувати найбільш суттєві обставини розслідуваної події – місце зустрічі обвинувачених перед скоєнням злочину, місце, де було скоєно злочин, де були заховані крадені речі і т.д [2]. При цьому необхідно відобразити і зафіксувати напрямок руху, на який вказує допитувана особа. Фіксацію слід проводити так, щоб результати зйомки по-різному не коментувались.

Інколи на фотознімках загального плану особа, з якою проводиться відтворення обстановки і обставин події, може вказати пунктирною лінією маршрут свого руху із зазначенням місць (які нумеруються), де скоювалися певні

дії. Звичайно, про це робиться відповідний запис у протоколі. Не слід фотографувати осіб, з якими проводяться дослідницькі дії, при демонстрації ними положень, у яких були учасники. Необхідно в таких випадках використовувати манекени.

Якщо проводиться відтворення показань з декількома особами для перевірки одних і тих же даних, фотографувати слід з одних і тих же точок, щоб потім легше було співставляти фотознімки.

Дехто вважає, що фотографувати особу, з якою проводимо відтворення, взагалі припустимо у виняткових випадках, а в більшості випадків це не матиме значення. Фотографувати обвинуваченого або свідка, який стоїть і вказує на об'єкт, можна, але не обов'язково, – вважають О. Васильєв та С. Степичев [3]. У даному випадку достатньо сфотографувати саме місце або предмет, вказавши в протоколі на те, що обвинувачений або інший учасник вказав на дане місце.

Автори вважають, що не слід фотографувати біля обвинуваченого понятих (на їх погляд, достатньо підпису в протоколі). На нашу думку, не буде порушенням закону, коли поряд з обвинуваченим зафіксуємо і понятих (але тільки знову постає питання: для чого?). Якщо просто фіксувати всіх учасників, то це не становить взагалі ніякого пізнавального інтересу, а якщо для «закріплення» доказової інформації, – то це робити не варто (така фіксація можлива, але тільки в необхідних випадках).

Проте, існує інша мета, яка:

- прямо підтверджує участь понятих у слідчій дії (адже відомі випадки порушення закону, коли такі дії проводяться з одним понятим або зовсім без них);

- підтверджує той факт, що не було ніякої фальсифікації (коли, наприклад, особу фотографують біля об'єкта начебто без причини).

Фотозйомка, яка відображає результати відтворення обстановки та обставин події, повинна процесуально правильно оформлятися. В протоколі необхідно вказати про

сам факт застосування фотозйомки; при цьому вказуємо тип камери та об'єктиву (якщо використовувалося декілька, то кожного з них), тип та вид фотоматеріалу, експозицію, умови зйомки; а також вказується: з яких точок проводилася фотозйомка, об'єкти, які фотографувалися, і кількість кадрів, виконавець фотозйомки та додатки до протоколу.

Як правило, до протоколу додається фототаблиця. Вона оформлюється таким чином, як і в інших слідчих діях:

- фотографії монтуються від загального до окремого плану;
- кожна фотографія нумерується;
- під кожною фотографією робиться короткий пояснювальний змістовний підпис. Забороняється в таких підписах робити висновки. Наприклад, напис такого змісту: «місце, де обвинувачений заховав крадене» краще переробити на «місце, де, за словами обвинуваченого, було заховано крадені речі»;
- кожна фотографія забезпечується печаткою;
- вказується, що фототаблиця є додатком до протоколу відтворення обстановки і обставин події, та проставляється номер кримінальної справи;
- фототаблиця підписується особою, яка оформляла і виготовляла фотографії.

На сьогоднішній день кінозйомка замінюється більш простим способом фіксації – **відеозаписом**. Відеозапис дає можливість більш наочно показати весь процес відтворення. Демонстрація результатів у суді дозволяє відчутти себе безпосередніми учасниками даної слідчої дії, точно оцінювати доказове значення відтворення. Проте не слід забувати про основний спосіб фіксації – протокол. Тим більше, як показує практика та аналіз переглянутих відеоматеріалів, наявні помилки – як тактичні, так і процесуальні. Як відомо, відеозапис проводить спеціаліст-криміналіст, який не завжди володіє елементами слідчої тактики. Через це необхідно перед початком проінструктувати спеціаліста та скласти **сценарій**, за яким проводити відеозапис.

У вступній частині сценарію необхідно передбачити відповідні тексти та кадроплани. Спочатку слід показати місце збору. Якщо це буде в кабінеті – то кабінет, якщо на місцевості – то кругову панораму (але таким чином, щоб можна було визначитися з конкретним місцем). Даний кадроплан завершується показом в кадрі особи, яка проводить відтворення і повинна сказати, де ми перебуваємо, вказати, яку слідчу дію будемо проводити, в чому її суть. Тут же необхідно вказати, хто оператор (його посаду, прізвище, ім'я та по батькові), якою камерою і в яких умовах буде проводитись відеозапис.

Після цього слід переходити до кожного з учасників, тобто показати кожного учасника (до кожного кадру йде текст: хто, в ролі кого залучається до проведення слідчої дії). Закінчивши ознайомлення з учасниками, слід перейти до роз'яснень прав та обов'язків. В кадрі повинні бути учасники разом із слідчим, який роз'яснює їх права та обов'язки. На момент підписання протоколу необхідно показати даних осіб у момент підписування документу, а потім крупним планом сам протокол. Вступна частина повинна передбачати детальну підготовку.

Далі йде процес самого відтворення (спланувати або написати сценарій завчасно не можливо). Можна лише передбачити, які основні місця й епізоди слід буде зафіксувати.

Закінчення відеозапису повинно здійснюватися знову-таки за сценарієм. **Сценарій** відповідає вимогам заключної частини протоколу. Особу, з якою проводилося відтворення, слід показати на повний зріст на фоні постійних орієнтирів, а потім плавно перейти до крупного плану в анфас (у цей час слідчий за кадром задає питання до особи: чи є зауваження, доповнення до протоколу). Вислухавши її відповідь, підписується протокол, і таким же чином фіксується момент підписування та підписаний документ (крупним планом).

Далі здійснюється аналогічна процедура з понятими, після чого слід показати групу в цілому (відеокамера спрямовується на слідчого, який в цей час коментує:

«відтворення події на цьому закінчується», вказує на час закінчення, а група повертається чи прямує до місця, де буде переглянуто відеозапис. На місці плівка перемотується на відеомагнітофоні, здійснюється її перегляд, після чого відеомагнітофон вмикається на запис. Фіксується інформація про те, що всі учасники переглянули і прослухали запис, за цим слідує питання: «чи все зафіксовано правильно, є зауваження або доповнення?». Якщо є, то вони фіксуються. У заключній частині вказується: хто проводив запис, технічні дані відеомагнітофона та тип касети.

Щодо проведення відеозапису можна визначити таке:

□ кожна вимушена перерва в записі (випадки, коли здійснюється переміщення або не відбувається нічого суттєвого для справи) повинна супроводжуватися текстом: “відеозапис переривається через...” або “з метою...”, після чого вказується час (після відновлення зазначається, що запис відновлюється, та зазначається час);

□ якщо в процесі відтворення йде текст, то слід показати особу, яка коментує (її голос не повинен бути поза кадром), потім об’єкти, предмети, про які йде мова, і відповідно – дії особи;

□ якщо не достатньо освітлення (наприклад, у підвалі), необхідно перервати відеозапис, вказавши причину, і забезпечити належне штучне освітлення або замінити відеозапис звукозаписом – залежно від умов, виду та мети слідчої дії;

□ якщо при відтворенні знайдено знаряддя злочину, трупи, необхідно пам’ятати про фотографування (адже один спосіб фіксації не виключає іншого). До того ж ілюстрована кримінальна справа має більше пізнавальної інформації. Відеозапис необхідно в таких випадках здійснювати як при огляді місця події (тобто дати орієнтовний огляд, потім зробити оглядові кадри, а вже тоді фіксувати в деталях). Слідчий повинен вказати, як буде діяти у випадку виявлення нових речових доказів: чи відкладе огляд місця події, чи на даному етапі закінчить відтворення. Відеозйомка огляду місця події проводиться окремо;

□ не слід загроможувати під час відтворення кадр, оскільки це відволікатиме увагу від фактичної обстановки та пояснень особи;

□ шлях переміщення не обов'язково фіксувати в повному обсязі, достатньо зафіксувати лише основні пункти, за якими можна зорієнтуватися і зробити висновок про весь шлях переміщення (автобусні зупинки, вулиці, кінотеатри, кафе тощо);

□ переходи від одного плану до іншого повинні бути плавними – для того щоб можна було мати змогу встановлювати зв'язок між кадрами;

□ відеозапис слід здійснювати паралельно з передньою площиною фіксованих об'єктів – щоб уникнути викривлення зображення, що може вплинути на оцінку отриманих результатів.

Аналогічним чином проводиться і **звукозапис**, але він відрізняється тим, що на початку запису особа попереджується про такий запис (слід запитати у неї згоди на це, незважаючи на те, відмовиться вона чи ні, а слідчий приймає остаточне рішення про такий запис). Після закінчення запису не виникає необхідності прослуховування у відділенні міліції чи іншому службовому приміщенні. Прослухати запис можемо тут же на місці. Якщо виникає необхідність прослухати повторно деякі місця, то спочатку слід прослухати запис в цілому, а потім повернутися до повтору.

Широко застосовується в криміналістичній практиці і **графічний** спосіб фіксації. При проведенні відтворення обстановки та обставин події слідчий може скласти плани (схеми) – як при підготовці до слідчої дії, так і в ході її проведення. Дані плани (схеми) відіграють ілюстративну роль щодо протоколу слідчої дії – за винятком плану, який складається при підготовці до слідчої дії. Плани можуть складатися як орієнтовні, так і оглядові та детальні. Головне, що в них повинно фіксуватися все чітко і ясно – на основі топографічних вимог та відповідно до пояснень особи, з якою проводиться відтворення.

Але існує і ряд рекомендацій, яких необхідно дотримуватися – для того щоб пізнавальні можливості були максимально розкритими у планах (схемах).

□ Якщо за одним і тим же фактом проводяться відтворення з декількома особами, то при складанні планів (схем) порядкові номери повинні відображати одні й ті ж предмети на місці події (результати щодо кожного з них фіксуються окремо на окремому плані, і якщо буде однаковою нумерація, то легше буде згодом робити порівняння).

□ Маршрут руху до місця можна фіксувати двома способами:

- завчасно виготовити копію карти (можна навіть фотокопію); показати особі, яка надалі червоним кольором позначить напрямок руху на цій карті;
- схематично замалювати маршрут, при цьому вказавши не всі предмети, а лише найбільш визначені орієнтири.

Шлях в обох випадках вказуємо пунктирною лінією, через певні проміжки проставляючи стрілку.

□ Якщо злочин скоєно в приміщенні, то орієнтовних планів або схем складається два (в одному вказуємо шлях до місця, у другому – розгорнутий план приміщення).

□ Якщо існує декілька місць, де необхідно проводити відтворення з однією і тією ж особою (наприклад, місце злочину, місце захоронення трупа і викрадених речей перебувають у різних місцях), слід скласти схеми маршрутів до кожного місця окремо, а також плани кожного з цих місць.

□ Якщо під час відтворення проводилася фотозйомка, то на планах (схемах) відзначаємо місця, з яких вона проводилася (нумерувати місця слід відповідно до номерів фотографій і фототаблиць).

□ Якщо досліди проводяться з використанням певних агрегатів, буде доцільним складати відповідні креслення, на яких слід вказати розміщення окремих механізмів і деталей під час досліджу.

□ Оскільки план є додатком до протоколу, то між ними повинен існувати змістовний зв'язок. У протоколі

відображаються ті обставини, які зафіксовані на плані (схемі).

Оцінка отриманих результатів

Результати відтворення обстановки і обставин події оцінюються слідчим або особою, яка проводить дізнання, на основі загальних логічних правил. В процесі оцінки результатів цієї слідчої дії перевіряються:

- правильність визначення мети;
- умови проведення;
- зміст і хід досліджуваних подій;
- вірогідність одержаних даних і відповідність їх іншим встановленим у справі доказам.

Результати відтворення обстановки і обставин події будуть достовірними, коли всі проведені досліді призвели до однакових результатів, які визначаються таким чином не випадковими, а необхідними. Якщо при неодноразовому проведенні дослідів будуть одержані різні результати, то і результати відтворення обстановки та обставин події не можуть бути достовірними.

Результати відтворення обстановки і обставин події служать базою для достовірних чи ймовірних висновків, які робить слідчий. Вони можуть бути такими, що підтверджують або заперечують передбачення слідчого, або ж самі є підставою для нового передбачення (версії) щодо досліджуваного явища [4]. Але враховуючи, що в даній роботі пропонується розділити відтворення на дві окремі слідчі дії, то розглядати доказове значення кожної з них необхідно окремо.

Доказове значення результатів перевірки показань на місці визначається тим, що особа, свідчення якої перевіряються, вказує на місцевості такі об'єкти, місце розташування яких вона не могла б знати, якби вона не спостерігала події за обставин, які вказані в її свідченнях (звичайно, якщо цю інформацію дана особа не отримала

іншим шляхом – скажімо, від інших осіб). Негативний результат даної дії – також результат, який нарівні з позитивним буде мати доказове значення. Саме це, а не просте повторення раніше даних свідчень надає цій дії доказового значення [5].

Доказове значення даної слідчої дії полягає в тому, що будуть встановлені обставини, які об'єктивно підтверджують правильність аналізованих подій (співпадають чи не співпадають раніше отримані об'єктивні дані з результатами перевірки показань).

Але, на жаль, доказове значення перевірки показань спрощується на практиці. Слідчий за мету ставить не перевірку наявних свідчень або отримання нових доказів, а «закріплення» показань звинуваченого (підозрюваного). Це пояснюється тим, що обвинувачений (підозрюваний) після проведення перевірки показань не зможе відмовитися від зізнання. Таким чином його зізнання «закріплюється». Але ж ми повинні враховувати, що дана слідча дія встановлює лише можливість, а не саме існування певної дії [6]. Через це обвинувачений (підсудний) навіть у судовому розгляді може змінити свідчення і, таким чином, не вносить нічого корисного для процесу розслідування.

Інколи практичні співробітники посилаються на те, що можна допитати понятих про хід і результати проведення перевірки показань. Їхні показання не можуть розцінюватися як доказ – через те що вони нічого не знають про обставини, які підлягають доказуванню; а той факт, що обвинувачений в їх присутності повторив ті чи інші свідчення, вже відомі з протоколу його допиту і ним підписані, вказує не те, що це є простим повторенням.

Інколи «закріплення» може принести шкоду, оскільки слідчий переоцінює доказове значення даного «закріплення» і тільки на ньому концентрує свою увагу, а не проводить інші слідчі дії (в результаті чого може бути втрачена можливість отримати інші об'єктивні докази).

Слідчий припускається і порушень закону: коли привозить підозрюваного на місце події, а в протоколі

відтворення вказує, що особа показала місце сама. Аналіз кримінальних справ свідчить, що інколи наявні ще більш грубі помилки і порушення закону: перевірка показань проводиться в присутності інших співучасників злочину (це чітко просліджується у фототаблиці). Порушуються і тактичні вимоги. Наприклад, в процесі відтворення використовується відеозапис, обвинувачений не виходить з мікроавтобуса і його не видно, коментує голосом за кадром про події скоєного злочину. Задаються питання, до яких вже є відповідь, та й поведінка самого слідчого підказує, якого результату він чекає від обвинуваченого (або іншого учасника). Існують й інші помилки.

Для того, щоб результати перевірки показань мали доказове значення, необхідно дотримуватися таких умов:

- перш ніж проводити перевірку, необхідно проаналізувати: чи достатньо даних (протоколів обшуку, виїмки, огляду і т.д.), за допомогою яких можна співставити результати перевірки показань. Якщо таких даних не існує і отримати їх неможливо, то дана слідча дія втрачає всяке доказове значення;

- особа, показання якої перевіряються, не повинна отримувати інформацію про обставини події, місце тощо. Через це слідчий зобов'язаний завжди враховувати при оцінці результатів таку обставину: чи не могла особа отримати інформацію з іншого джерела. При оцінці доказів слід враховувати, що дана дія встановлює лише можливість, а не існування певної дії. Наприклад, особа показує, де закопано труп, але це лише підтверджує версію про те, що вона знала, де закопано труп, і аж ніяк не відкидає інших версій про те, що особі сказали, де його заховано, або про те, що вона допомагала закопувати і т.ін. (на ці питання перевірка показань не може дати відповіді. Відповідь необхідно шукати за допомогою інших способів доказування);

- в жодному разі не проводити перевірку показань з метою «закріплення» показань;

□ необхідно обов'язково застосовувати додаткові способи фіксації (згідно зі ст. ст. 85¹, 85² КПК України), адже ці матеріали також є доказовою інформацією разом із протоколом. При такій фіксації необхідно дотримуватися таких умов:

- на початку вказати, яка дія проводиться, дату, місце і мету її проведення та її учасників;
- необхідно сповістити всіх учасників про застосування відповідної техніки;
- продемонструвати всім учасникам зафіксовані результати, в'яснити, чи є у них зауваження, пропозиції щодо зафіксованих обставин;
- самому впевнитись, чи відповідають зафіксовані обставини тим, які мали місце в ході проведення перевірки;

□ особливо важливим є доказове значення перевірки, коли під час даної дії можна знайти сліди, інші речові докази;

□ найголовнішою умовою є правильна фіксація ходу результатів перевірки показань.

Доказове значення експерименту. Доказова цінність експерименту може бути забезпечена тільки шляхом методично точної постановки мети, оптимального планування, підготовки, проведення дослідів й оцінки отриманих результатів. При неправильній постановці мети, помилках у плануванні, організації підготовки, проведенні й оцінці експерименту можуть бути отримані результати, що спрямовують розслідування неправильним шляхом і ведуть до помилкових висновків при доказуванні.

За допомогою експерименту визначена гіпотеза або підтверджується у своїй слушності, або спростовується. При цьому варто мати на увазі: тільки шляхом експерименту слушність гіпотези не може бути доведена абсолютно.

На поставлені питання можуть бути отримані заперечні (негативні) або стверджувальні (позитивні) відповіді. Оскільки в будь-якому випадку сума знань збільшується, а власне, не можна говорити про абсолютно негативний або позитивний результати експерименту, обидва результати

мають значення для доведення і встановлення істини (зрозуміло, у різному плані). Доказова цінність результатів, отриманих експериментально, залежно від постановки питання (підтвердження або спростування) може постати також по-різному.

Значення експерименту при позитивному його виході (тобто при підтвердженні гіпотези) полягає у визначенні можливості, але не достовірності того, що все дійсно відбувалося так, як в експерименті. У визначених ситуаціях доведення позитивний вихід експерименту також може бути і безумовно доказовим. Це матиме місце за тих обставин, що всі істотні умови, при яких розвивалася досліджувана подія, точно відомі або проведений експеримент виявив закономірності, які впливали також на початку процесу, а впливи інших умов, що могли призвести до того ж результату в умовах і обставинах розслідуваної події, є нереальними

Негативний вихід експерименту (тобто заперечення гіпотетичних допущень) у принципі дозволяє зробити лише категоричний негативний висновок.

Результати експерименту повинні бути критично оцінені з урахуванням покладених в основу умов об'єктивного і суб'єктивного характеру та варіантності впливів, що не піддаються точному визначенню, обставин об'єктивного та суб'єктивного роду, що не піддаються кількісному визначенню і відтворенню, та пов'язаності результатів експерименту з іншими доказами і результатами розслідування.

Оцінка результатів експерименту вимагає перевірки коректності його підготовки та проведення. На експериментатора покладено безумовний обов'язок перевірити повноту документування та його відповідність дійсності. Тут мова йде про протоколи, фотографії, креслення, схеми, документи, в яких фіксуються дані вимірів, зведені форми для підсумкової оцінки результатів дослідів. Особливо ретельно варто перевіряти висновки і мотиви, що свідчать за і проти ймовірних суджень, які на основі

експерименту повинні бути ретельно інтерпретовані і точно відмежовані від констатації фактів.

Реконструкція. Під реконструкцією розуміється відновлення або імітація визначеного стану, або задане повторення визначеної події з метою встановлення доказових фактів, а також перевірки доказів.

Уявну реконструкцію, як мету всього процесу розслідування та як творче дослідження, варто відрізнити від реконструкції матеріальних станів і процесів.

Між експериментом і реконструкцією існують розходження, але в той же час вони характеризуються збігами і переходами. З одного боку, зв'язок між реконструкцією й експериментом полягає в тому, що реконструкція часто є попередньою умовою проведення експерименту, з іншого боку – сам експеримент може зводитися до реконструкції.

Зв'язок між експериментом і реконструкцією полягає в тому, що шляхом реконструювання можна домогтися максимально можливої адекватності умов, параметри яких раніше були невідомі.

При позитивному проведенні експерименту результатом може бути реконструкція самої відповідної події. На відміну від експерименту для реконструкції не властивий характер іспиту (досліду), і, як правило, при реконструкції не застосовується зміна умов. Цілком доцільним є розгляд реконструкції й експерименту як відносно самостійних і важливих методів пізнання, що призводять до встановлення істини.

Експеримент прямо передбачений у багатьох кримінально-процесуальних кодексах зарубіжних країн, за винятком Грузії, Литви, України. У кримінально-процесуальних кодексах таких країн він не згадується, однак визначається відтворення або реконструкція процесів у межах слідчих дій, аналогічних відтворенню.

Хоча в криміналістичній діяльності реконструкція застосовується частіше, ніж експерименти, у дійсності ж за реконструкцією іноді криється експеримент. Необхідно

говорити про реконструкцію тільки тоді, коли мова йде винятково або переважно про відновлення початкового стану або ходу події. Справедливим і універсальним є положення, відповідно до якого пізнавальна цінність реконструкції є більшою, ніж фактично отримана в об'єктивному і суб'єктивному плані.

Оцінити це можна лише на основі достовірної висхідної, а також всієї іншої наявної інформації. Вона повинна бути отримана в достатньому обсязі вже при підготовці. Як і в експерименті, становить труднощі імітація психологічної ситуації, в якій відбувалася подія. Проте якщо ми хочемо одержати точну оцінку, то не варто недооцінювати або випускати з уваги ці чинники. Сама реконструкція також обумовлена активним впливом на навколишнє середовище і характеризується зміною дійсності.

Завдяки експериментальному проникненню в закономірності визначених способів дій, процесів і механізмів можуть бути виявлені умови, що сприяють або навпаки – перешкоджають вчиненню злочинів; це дозволяє більш успішно розробляти необхідні запобіжні заходи [7].

Сутність методу й практика його застосування свідчать про велике практичне значення експерименту, реконструкції та перевірки показань.

Психологічні особливості діяльності слідчого

Робота слідчого належить до того роду діяльності, який більше залежить від розвитку особистості, її психологічних можливостей і спеціальних знань. Звичайно, засоби та способи розслідування завжди повинні мати законний характер. Як пише І. Крилов, несприятливою є теза “цілі виправдовують засоби” [1], але в той же час слідчий повинен мати в своєму арсеналі психологічні прийоми (хитрощі) – для того щоб подолати протидію з боку підозрюваного чи обвинуваченого.

Злочин – це завжди конфлікт правопорушника із законом, суспільством. У процесі розслідування цей конфлікт переростає в конкретний конфлікт із слідчим. Звичайно, не кожен учасник розслідування виступає як “противник”. Але слідчий повинен бути готовим до протидії, повинен припускати її можливість. “Діяльність слідчого, – зауважує О. Васильєв, – це головним чином робота з людьми, застосування спільних зусиль на вирішення загального завдання розслідування – встановлення істини, незважаючи на те, що індивідуальні інтереси деяких учасників цієї діяльності, особливо обвинувачених і підозрюваних, часом спрямовано в протилежний бік” [2].

Основним визначальним фактором психологічної діяльності слідчого є його пізнавальна активність у плані збору, дослідження й оцінки різноманітних фактів, на основі яких пізнається минула подія (злочин), відтворюються всі взаємовідносини, пізнається особа чи особи, які скоїли злочин, – тобто створюється певна модель минулої події. Злочинець завжди буде протидіяти створенню даної моделі або зробить спробу деформувати таку модель (інсценувати).

Починаючи розслідування, слідчий заздалегідь не передбачає кінцевого результату події в цілому та не може створити мислену картину чи модель події, яка відбулася в минулому. Пізнавальна діяльність слідчого спочатку спрямовується на максимальний збір інформації (вербальної, невербальної), її відбір та оцінку. Така діяльність призводить до висунення великої кількості найрізноманітніших версій, які пояснюють походження та наслідки тих чи інших фактів, взаємозв’язки між ними тощо; а пізнання події, яка відбулася в минулому, завжди ґрунтується на фактах сьогодення, тобто слідчий повинен уміти будувати моделі взаємозв’язку подій теперішніх із подіями минулими (наприклад, коли особа не повно відтворює ті події, які спостерігала, бо це може підірвати її авторитет: повне відтворення розкриє, скажімо, її неетичну поведінку в минулому).

Пізнання включає в себе і практичну перевірку, оцінювання досліджуваних фактів або явищ. Саме у процесі

цієї діяльності необхідно застосовувати експериментування з об'єктами, виявленими в процесі пізнавальної діяльності. Така слідча дія, як відтворення обстановки та обставин події, пов'язана з різноманітними прийомами, що вироблені слідчою практикою, криміналістичною наукою та досягненнями інших галузей. Але слід пам'ятати, що пізнавальна діяльність складається як із розумової діяльності слідчого, так і з практичних дій, які виконуються ним або іншими учасниками.

Мислена і практична діяльність повинні переплітатися. При відтворенні події це чітко помітно: підготовча робота включає в себе як практичну, так і мислену роботу. Мислена передбачає визначення мети, кола учасників, практична – підготовку технічних засобів тощо.

Слідча тактика з психологічної точки передбачає боротьбу характерів, інтелекту, волі, етичних принципів слідчого й осіб, які беруть участь у розслідуванні. Іншим немаловажним фактором є проблема психологічного контакту слідчого з особами, які беруть участь у сфері розслідування. Л. Шейнін зауважував, що слідчий не повинен підходити однобоко до людини, тим більше будувати алгоритмічно своє ставлення до людей. Для слідчого це буденщина, а для особи це запам'ятовується на роки [3].

Отже, для розслідування в цілому і для проведення кожної слідчої дії (зокрема відтворення) характерною є визначальна роль індивідуальності. Роль індивідуальності може спостерігатись в тому, що слідчий, будучи сам процесуально-самостійною особою, безпосередньо проводить слідчу дію, оцінює її результати, і в тому, що практично за аналогічних ситуацій слідчий повинен відтворити і дослідити події, оскільки (як ми вже зазначали) психологічних аналогій бути не може. Тобто дії суб'єкта, їх взаємозв'язок будуть суто індивідуальними, а оскільки це впливає прямо на обставини, які підлягають доведенню, то слідчому необхідно підходити до встановлення істини індивідуально (щодо кожного епізоду).

Відомо, що організувати та спланувати свою індивідуальну роботу – справа не складна, складнощі виникають саме при залученні інших до участі в слідчій дії. Як визначає В. Васильєв, “Організаційна діяльність слідчого передбачає вольові дії з перевірки реалізації гіпотез і планів, а також залучення інших людей для здійснення цілей слідства” [4].

Слідчий повинен бути психологічно готовим керувати даними учасниками. Це дуже важлива психологічна місія, адже в основі організаційної діяльності лежить вміння точно орієнтуватися в дійсності (особливо у визначенні певних якостей людей та їх можливостей).

У процесі проведення відтворення обстановки можуть виникати і конфліктні ситуації, адже вони, як показує практика, бувають часто (тільки ступінь гостроти різний). Інколи конфлікт може маскуватися – тобто бути прихованим для слідчого. Слідчий при цьому повинен володіти своїми почуттями та бажаннями, зберігати спокій. Інколи зовнішні прояви можуть призвести до негативних наслідків. У процесі проведення будь-якої слідчої дії, а особливо допиту чи відтворення обстановки та обставин події слідчий отримує неправдиві заяви і свідчення, помилкові висновки. Складність якраз у тому, що слідчому важко відрізнити неправду від правди, істину від помилки. Через це йому необхідно постійно бути готовим до вчасного й об’єктивного оцінювання фактів, подій, дій, висловлювань людей, не довіряючи зовнішнім проявам, уміти побачити і розкрити сутність явища.

Звичайно, на рівень професіоналізму впливає стаж роботи, але інколи професійна діяльність може накладати певний відбиток або й навіть призводить до професійної деформації. Однобічний вплив досвіду інколи може призвести і до того, що слідчий взагалі втрачає віру в людей. Підозрілість – це один із видів професійної деформації. Навіть в особі злочинця необхідно шукати позитивні риси, виносячи їх на поверхню, оскільки інколи така особа й сама

не підозрює про них, а слідчий повинен побачити ці риси та використати.

Знаючи особливості власної психіки, слідчий повинен контролювати і корегувати свої оцінки, приймати рішення і проводити дії, які допоможуть пізнати колишні події. Психічний стан працівника є невід'ємною частиною успіху проведення відтворення, адже слідчий подібний водію, який керує автомобілем: повинен вміти будувати свої розрахунки, враховуючи швидкість своєї реакції, окомір тощо. Чого випадковий спостерігач не помітить (бо бачить лише те, що впадає в очі), слідчий повинен бачити. Через це увага як психічний процес переходить у психічний стан і закріплюється.

Уважність та спостережливість слідчого у процесі практичної діяльності стають цілеспрямованою функцією. Люди, що мають різний життєвий досвід, різну суму знань про предмети та явища, спостерігають та сприймають їх по-різному. В процесі відтворення участь бере широке коло осіб, у яких ці знання та досвід є різними. До того ж у процесі проведення даної слідчої дії реалізується чуттєве пізнання, бо учасники безпосередньо спостерігають ті події, які відбувалися. Але простого живого спостереження недостатньо. Необхідно не тільки фіксувати те, що бачимо, але й аналізувати, оцінювати, робити висновки. Наприклад, визначаючи у процесі відтворення обстановки і обставин події швидкість автомобіля, одна особа не зможе вказати її, друга вкаже на швидкість з точністю, близькою до істини, а третя точно визначить цю швидкість, передачу тощо.

Саме з цих причин, знаючи, що одна людина не може акумулювати в собі всю суму знань, слідчий і запрошує у відповідних випадках спеціалістів, хоча оцінює і використовує результати відтворення самостійно.

Ефективність спостереження забезпечується також наявністю мети, чітко сформульованих завдань. Стосовно інших учасників немаловажним є інструктаж та роз'яснення порядку проведення слідчої дії, обов'язків і прав (це

програма спостереження, яка націлює й організовує людей). Слідчому слід пам'ятати, що при спостереженні він повинен:

- мати повну інформацію про людину;
- визначити мету, сформулювати завдання, скласти план спостереження;
- шукати в об'єкті не тільки те, що передбачається знайти, а й зворотню інформацію;
- розділити предмет спостереження і почергово спостерігати одну із частин, не забуваючи при цьому про спостереження цілого;
- не довіряти одному факту за кількістю спостережень, а досліджувати предмет чи явище з різних точок зору, в різні моменти і в різних ситуаціях, змінюючи умови спостереження;
- піддавати сумніву досліджувані ознаки, які можуть бути симуляцією або інсценуванням;
- порівнювати об'єкти спостереження, протиставляти їх, шукати схожі, відмінні риси та зв'язки між ними;
- співставляти результати спостереження з тим, що було відомо раніше про цей предмет, враховуючи досягнення науки та техніки;
- ясно формулювати результати спостереження і фіксувати їх у відповідній формі (це допоможе їх усвідомити та запам'ятати);
- залучати до спостереження різних спеціалістів, порівнювати та обговорювати результати з колегами;
- пам'ятати, що спостерігач також може бути об'єктом спостереження.

Характер спостереження визначається предметом дослідження. Спостереження має відтворюючий характер, а тому слідчий може реконструювати на основі помічених та зафіксованих фактів розслідувані події. Слідча спостережливість – не вроджена властивість людини – вона виробляється на основі знань про способи скоєння та приховування злочину, способи пошуку певних слідів, фіксації слідчих дій, дій злочинця тощо.

У процесі відтворення важливе місце займає психологічна спостережливість. Це також не природний дар: спостережливість формується в процесі життєвої практики, удосконалюється і потребує постійного «тренування» в кожному випадку (перед проведенням відтворення слідчому необхідно продумувати свої дії та дії партнерів, а оскільки можуть бути різноманітними варіанти відхилень у процесі проведення слідчої дії, то слід враховувати ці відхилення). Вміння бачити перспективу – це одна із суттєвих особливостей слідчого. Для цього слідчий повинен мати такі якості:

- вміти проникати за межі очевидного – в сутність фактів, розуміти зміст проведених дій, передбачати близькі та віддалені безпосередні та опосередковані результати явищ і поведінки;

- вміти визначатись з метою і завданнями та шляхами вирішення даних проблем;

- вміти чітко формувати завдання і планомірно йти шляхом його вирішення;

- вміти мобілізувати свої сили і вміло використати як свої знання та досвід, так і допомогу інших учасників, охоплюючи велике коло питань і фактів – з метою всебічного та об'єктивного оцінювання результатів;

- вміти критично оцінювати свою діяльність та діяльність інших учасників з метою пошуку помилок і встановлення причин їх виникнення;

- вміло підходити до явищ з різних боків, встановлюючи залежність і зв'язки в порядку, зворотному до досліджуваного;

- змінювати способи дії, перебудовувати свою діяльність та змінювати рішення відповідно до нових обставин.

Кожний предмет має свої індивідуальні якості, ознаки, боки та відношення, і докладно пізнати його за короткий термін часу неможливо. Відображення цих якостей органами відчуття людини в розумовій діяльності завжди бідніше, ніж у дійсності, але все ж таки розумова діяльність передбачає

достовірні знання, які допомагають досягти поставленої мети. При відтворенні це стосується відношень предмету до події, взаємозв'язку з оточуючою обстановкою.

Слідчому часто доводиться абстрактно заповнювати незначні прогалини, що дозволяє більш повно встановити всі обставини, які стосуються справи. Але як досягти знань про ті обставини, які ведуть від незнань до часткових знань, а від них – і до істини? Це загальне методологічне питання. Відповідь на це питання в літературі обмежується логічною стороною розумової діяльності слідчого, не зачіпаючи при цьому конкретного змісту. Тобто розслідування трактується як процес побудови та перевірки версії.

Версія – це лише логічна форма мислення, результат аналітичної роботи. Мислення – процес значно ширший, і виникає він тоді, коли необхідно вирішити якесь конкретне завдання. При відтворенні – реконструювати подію, яка мала місце в минулому. Але мислення не може бути простим вирішенням даного завдання, тобто слідчий не може на основі аналітичної роботи отримати докази.

У процесі відтворення слідчому необхідно і мислено відтворювати картину дійсності. А це по суті завдання аналізу та синтезу. Звичайно аналіз здебільшого здійснюється через синтез. Це аналіз не тільки окремих частин, елементів, якостей, їх зв'язків та відношень. Такий аналіз веде не до розпаду цілого, а до його взаємоперетворення, що становить процес синтезу. Отже, синтез безперервно переходить в аналіз і навпаки. Через порівняння синтезу та аналізу слідчий приходиться до висновку, який і становить версію.

Мислення пов'язує досвід зі знаннями, які для слідчого є новими. Нові знання слідчий аналізує, відбирає найбільш необхідне і таким чином поповнює свої знання. Даний процес повинен бути творчим, оскільки проблеми в досліджуваних явищах наявні особливо в тих випадках, коли в розслідуваних подіях все дуже просто. Проблемний характер мислення необхідно використовувати при реконструкції та пошуковій діяльності, зокрема в їх

поєднанні, оскільки при відтворенні порівнюються два потоки інформації, а на їх основі будується висновок. Слідчий не повинен залишати без уваги найменші зв'язки між предметами і явищами. Він зобов'язаний встановити причини, які призвели до даних зв'язків.

У процесі проведення відтворення (як вже зазначалося) відбувається розумова спроба порівняти результати огляду місця події з даними, отриманими при проведенні інших слідчих дій, і при тому – безпосередньо практично. Скажімо, слідчий спочатку проводить аналітичне відтворення: чи зможе одна людина відкрити двері, які замкнено; а потім, якщо виникає сумнів, практично перевіряє і досліджує дану посилку інформації.

Немаловажну роль відіграє й інтуїція. Завдяки їй будується гіпотеза (версія). Вона відіграє важливу роль у процесі доказування, але ця роль допоміжна і ніяк не відображається на кінцевому результаті – прийнятті процесуального рішення. Але для пошуку істини, збору доказів, вибору найбільш ефективних прийомів відтворення така професійна інтуїція є необхідною. Внутрішні переконання слідчого тісно пов'язані з інтуїцією при оцінюванні доказів: це, по-перше, знання; по-друге, віра в правильність даних знань; по-третє, стимул до виконання практичних дій. Тобто, якщо слідчий все ж таки на 10 відсотків засумнівався в тому, що замкнені двері може відкрити одна людина, у нього виникають сумніви, що стимулює в свою чергу до перевірки даної гіпотези шляхом виконання дослідницьких дій.

Внутрішнє переконання слідчого – нічим не регламентована діяльність, але вона суттєво впливає на хід та оцінку отриманих доказів, і тому до переконання можна висунути такі вимоги:

- внутрішнє переконання засновується на фактичних даних і доказах, які зібрано та перевірено в законному порядку;
- базується на всебічному об'єктивному вивченні матеріалів справи;

- ґрунтується на розгляді кожного доказу окремо і в їх сукупності.

Інколи результати відтворення можуть бути різко протилежними до інших доказів у справі.

Так, при розслідуванні вбивства Н. вбивця Ш. показав, що спочатку наніс ножове поранення Н. в живіт, а потім коли побачив, що жертва піднімається, вдарив її в голову каменем, який лежав на дорозі. Судово-медична експертиза зробила висновок, що смерть настала від удару тупим предметом в голову. В протоколі огляду місця події зафіксовано, що біля трупа на відстані двох метрів лежить закривавлений камінь (група крові ідентична групі крові жертви). Слідчий вирішив провести слідчий експеримент, який підтвердив би, що даний камінь міг підняти обвинувачений. У ході проведення експерименту такий камінь не вдалося підняти ні обвинуваченому, ні особі зі схожими фізичними даними.

У слідчого виникла версія про те, що жертва після нанесеного їй удару ножом впала і вдарилася головою об камінь. Це суттєво змінювало обставини і звичайно безпосередньо відображалося на кваліфікації злочину, а тому ці дані потребували додаткової перевірки. Обвинувачений настоював на своїх показаннях. Для того щоб внутрішньо впевнитися, що вбивство скоїв обвинувачений Ш. і підкріпити це іншими доказами, слідчий призначив судово-психіатричну експертизу, яка зробила такий висновок: людина, що перебуває в стані афекту, може здійснити дії, які в нормальному стані здійснити неможливо. Даний висновок суттєво вплинув на внутрішнє переконання слідчого та підтвердив інші наявні докази.

Інформацію, якою користується слідчий, можна розглядати як модель досліджуваної події. Залежно від форми відображення дійсності розрізняємо матеріальне й ідеальне відображення. Всяка матеріальна модель, перш ніж перетворитися в дійсну, обов'язково проходить ідеальну стадію у вигляді задуму, плану або схеми побудови дії та оформлення її результатів. У процесі підготовки до проведення слідчої дії працівник оперує даними моделями.

Особливе місце в моделюванні займають тактичні рішення та застосування тактичних прийомів. Головними умовами прийняття тактичного рішення є такі:

- наявність мінімальної інформації;
- визначення мети діяльності;
- наявність критеріїв оцінки інформації та всієї ситуації.

Дані тактичні рішення повинні відобразитися в планах. Планування – це розумовий процес, який визначає порядок, послідовність і очікування результатів передбачуваних дій. Планування – цілеспрямована розумова діяльність слідчого, спрямована на визначення шляхів досягнення поточних і кінцевих результатів розслідування [5].

Зокрема планування відтворення обстановки та обставин події передбачає:

- аналіз і синтез інформації, якою володіє слідчий;
- визначення на основі відомих даних і версій того, які ще факти необхідно встановити;
- складається розумова оптимальна модель, у процесі якої передбачаються дії учасників і тактичні прийоми;
- передбачається фіксування ходу та результатів моделювання.

Практика показує, що рівень роботи слідчих щодо планування – низький, а саме планування носить чисто формальний характер. Тут існують як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. План – це графічна модель майбутньої діяльності, яка може виражатися у формі рукописних текстів, складанні графічних моделей, схем. Але дана модель повинна бути конкретною, чіткою (при тому не слід плутати різну допоміжну документацію з планом). До такої документації також можна віднести розрахунки, картки, графічні зображення, які мають характер допоміжної наочності.

Однією з вимог, які стоїть перед слідчим, є здійснення контролю за дотриманням плану. Під час цього процесу він, враховуючи поставлену мету, слідкує за своїми діями та їх результатами і на цій основі регулює та корегує свою діяльність, в основі якої лежить спостереження, своєчасне

реагування на зміни ситуації та помилки. В планах необхідно передбачити і використання тактичних прийомів. Адже слідчий не завжди перед відтворенням має повні вихідні дані, а поведінка особи, з якою буде проводитись відтворення, не завжди є передбачуваною.

Підозрюваний, враховуючи вірогідність використання слідчим тих чи інших можливостей, способів і прийомів, намагається створити труднощі в їх реалізації. В свою чергу слідчий, передбачаючи можливі способи скоєння і приховування злочинів, встановлює приховані факти, нейтралізує опір зацікавлених осіб, забезпечує покарання винних. Таким чином, кожен намагається передбачити хід іншого. При цьому успіх залежить від повноти наявної інформації про самого “супротивника” та його можливу поведінку. Для того щоб успішно, розумно, цілеспрямовано і правомірно впливати на людей, необхідно знати і враховувати складні психологічні закономірності. Існують типові слідчі ситуації (детальніше будуть нами розглянуті в розділі про тактичні основи проведення відтворення обстановки та обставин події), в яких можуть бути використані такі методи:

- Інформування особи про істинне реальне її становище шляхом передачі інформації про реальний стан справ, що може на неї вплинути в необхідному для слідчого плані (наприклад, ознайомлення з результатами експертизи).

- Формування у особи помилкового уявлення про ті чи інші обставини. Наприклад, з метою перевірки правдивості свідчень слідчий може створити у особи враження про свою необізнаність, а в цей час свідчення звіряє зі своєю інформацією. Може бути і навпаки – коли буде складено враження про те, що слідчому відомо більше, ніж він дійсно знає. При тому перед відтворенням саме й необхідно отримати максимум знань про об’єкт і інші факти, які безпосередньо впливатимуть на реконструкцію.

- Формування в особи мети, яка певним чином співпадає з метою слідчого, примушує особу прийняти компромісне рішення. Наприклад, у процесі проведеної

слідчим роботи обвинувачений добровільно вирішує компенсувати заподіяну шкоду і погоджується на проведення відтворення, оскільки може показати, де перебувають матеріальні цінності.

□ Спрямування дій особи в бажаному для слідчого напрямку. Наприклад, слідчий свідомо «ловиться» на деякі хитрощі злочинця, в результаті чого той на деякий час закріплює начебто вдалу тактику, а слідчий тим часом використовує це у вирішальний момент відтворення або після нього [6].

У перерахованих типових ситуаціях кожен із партнерів пізнає себе, оперативні обставини, нову інформацію, а також поведінку “супротивника”. Виграє той, хто зможе об’єднати вищеперераховані обставини в одне ціле. Той, хто добре володіє знаннями в галузі психології, і здатен використати їх на практиці.

Протидія слідчому може бути як активною, так і пасивною: ненадання допомоги, неявка на виклик, відмова від проведення відтворення. Слідчий повинен мати певний арсенал знань, щоб подолати протидію. До них можна віднести такі прийоми (звісно, вони далеко не повні, а деякі з них можна використовувати в комплексі):

- накопичення перед відтворенням інших доказів, які б підтверджували винність чи невинність особи, з якою проводиться відтворення;
- створення умов, які б ускладнили протидію слідчому;
- емоційний та моральний вплив на “супротивника”, особливо якщо особа відмовляється від проведення відтворення;
- використання нових форм методів і засобів, які не відомі злочинцю;
- попередження “супротивника” про небажані для нього наслідки;
- збір інформації про плани особи, з якою планується проведення відтворення. Інколи особи погоджуються і навіть наполягають на проведенні відтворення – щоб втекти або довідатися, якими доказами володіє слідчий

(у таких випадках ефективно використовувати один із психологічних методів – випередження подій);

- уникнення зіткнення у не вигідних умовах. Краще відкласти проведення слідчої дії, як недостатньо доказів або можна перевірити свідчення простішим шляхом.

Таким чином, проаналізувавши наявну інформацію, можемо дійти таких висновків:

- для успішного проведення відтворення слідчий повинен підсвідомо готуватися ще на ранньому етапі розслідування, тобто при проведенні першочергових слідчих дій. Суть полягає в тому, що в процесі огляду місця події, допиту він отримує криміналістично визначену інформацію, яка надасть можливість гарантовано відтворювати події злочину в межах вимог закону, фіксуватиметься та інформація, яка згодом зникне;

- велику роль відіграють суто особисті якості слідчого – професійний досвід (навички побудови висхідних точок і побудови контуру події), життєвий досвід, криміналістичні знання;

- ефективність проведення відтворення також буде залежати від знання слідчим інформаційних якостей різних матеріальних об'єктів, його інтелектуального розвитку;

- спостережливість тісно пов'язана з усвідомленим сприйняттям предметів та явищ навколишнього світу, через що вона також є невід'ємною частиною відтворення;

- комунікативна діяльність спрямована на отримання інформації від людей через спілкування з ними. Слідчий повинен мати неабиякі комунікативні здібності, при тому що бесіди проходять у складних для обох сторін умовах. Через це слідчий повинен уміло встановлювати контакт з особою, весь час слідкуючи за очима людини, вміти знайти індивідуальний підхід до кожного допитуваного, цілеспрямовано керувати своєю поведінкою;

- вибір правильної тактики проведення відтворення є запорукою успіху. В основі рекомендацій щодо тактики повинна знайти своє відображення інформація про тип особи,

з якою проводиться відтворення, обставини і факти, що перевіряються;

- слідчий повинен керувати як своїми емоціями, так і емоціями інших учасників;

- отримана інформація повинна чітко фіксуватися. Як відомо, основним способом фіксації є протокол. Для того щоб правильно, без викривлення змісту зафіксувати інформацію, слідчий повинен володіти навичками письма. Адже при перевірці показань йому необхідно швидко перекласти усну форму мови в письмову;

- важливим фактором є вибір місця та часу проведення відтворення;

- слідчий, як правило, відтворює обстановку в присутності визначеного кола осіб. Він повинен вміти швидко організувати всіх цих людей, визначити кожному його місце, обов'язки, права – тобто утворити єдиний колектив і підкорити його своїй волі.

Зробивши такий підсумок, можна ще раз звернути увагу на те, що реконструктивна діяльність за залишеними слідами щодо вчинених у минулому подій потребує від слідчого наявності певних якостей, серед яких визначаємо спостережливість, самостійне мислення, інтелектуальний розвиток, відмінну пам'ять, розум і розсудливість.

ВИСНОВКИ

Результати історико-порівняльного аналізу утворення, існування та сучасного стану слідчої дії “відтворення обстановки і обставин події”, приводять до висновку, що ні в законодавствах країн близького зарубіжжя, ні в теорії та практиці єдності в поглядах не існує. Проте є позитивні боки деяких положень в законодавствах, прогресивні теоретичні погляди на проблеми відтворення обстановки і обставин події та аналогічних слідчих дій, які можна запозичити та адаптувати до національної правотворчості.

Здійснивши юридичний та семантичний аналіз ст. 194 КПК України, приходимо до таких висновків:

- закон передбачає, що ми можемо відтворити обстановку та умови, за яких відбулася подія; при цьому не визначається характер дослідницьких дій;
- у лінгвістичному плані термінологічне словосполучення *відтворення обстановки й обставин події* викликає певні зауваження. На нашу думку, замість двох термінів (*обстановка* та *обставини*) варто вживати один – *обставини*, семантика якого охоплює всі значення – “все, що стосується певної дії чи явища”.

Поняття “відтворення” має синонім “репродукування, реконструювання”, що ще раз підтверджує, що відтворення не охоплює проведення дослідів. Тож закономірно постає питання про деталізацію ст. 194 КПК України. Ми пропонуємо розглядати ст. 194 КПК як самостійну слідчу дію, яка проводиться з метою перевірки й уточнення наявних та отримання нових доказів шляхом відтворення обставин події та проведення дослідницьких дій в умовах, у яких відповідні дії могли відбуватися. Таке визначення дозволить слідчому відтворювати певні умови, моделювати, проводити досліді, вивчати об’єкти з метою перевірки та встановлення існування певних умов, явищ, обставин, перевіряючи при цьому наявні докази.

Враховуючи, що відтворення може бути розділене на дві окремі слідчі дії – перевірку показань і слідчий експеримент (в одному з проєктів КПК є така пропозиція), необхідно, щоб редакції даних статей не дублювали одна одну (при майже співпадаючій меті проведення). Тож ми пропонуємо відносно перевірки показань схилитися до думки М. Салтевського, при цьому дещо її деталізувавши, і визначити редакцію статті таким чином: “З метою перевірки показань потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, свідка та інших даних, які мають доказове значення, або отримання нових доказів, пов’язаних з конкретним місцем, слідчий у присутності понятих, а коли необхідно – з участю спеціаліста може прибути з особою на визначене місце, де відтворюватиме події, щодо яких особа давала показання”.

Додаткові способи фіксації в редакції вказувати не слід (як це зроблено, наприклад, у КПК Росії), оскільки застосування технічних засобів в Українському законодавстві передбачено відповідними статтями (81¹, 81² КПК).

- Виходячи із сутності слідчої дії «Слідчий експеримент», можемо визначити, що метою його проведення може бути не лише перевірка показань, а й слідчих версій про механізм вчинення злочинів, виникнення досліджуваних явищ та фактів. Виходячи з цього, доцільно було б викласти редакцію таким чином: “З метою перевірки припущення, висунутого на основі аналізу та оцінки наявних у справі доказів, слідчий має право у присутності понятих, а в разі необхідності – з участю спеціаліста провести експеримент або інші дослідницькі дії, випробування...”.
- При розділенні відтворення обстановки на дві окремі слідчі дії доцільно було б “Слідчий експеримент” виділити в окремий розділ, де окремо передбачити підстави та умови його проведення, вимоги до протоколу. “Перевірку показань” при цьому додати в Главу 15 (“Очна ставка, пред’явлення для впізнання”).

На наш погляд, у законодавстві існують певні невідповідності (про які й раніше йшла мова) щодо процесуальних прав і обов'язків учасників відтворення обстановки і обставин події. Якщо йти шляхом поділу відтворення на дві окремі слідчі дії, то дане питання буде стояти ще більш актуально. І якщо враховувати всі аргументи, то в законодавстві необхідно провести деякі доповнення, зокрема:

- у ч. 2 ст. 43 КПК України після слів "... давати показання" додати "та брати участь в їх перевірці за пред'явленим обвинуваченням...";
- у ст. 43¹ КПК України до "... подавати докази" додати «брати участь у перевірці показань...»;
- у ч. 1 ст. 70 КПК України після слів "... дати правдиві показання про відомі їй обставини в справі" додати "... а в разі необхідності взяти участь в їх перевірці". Відповідно внести зміни і до ст. 71 КПК України, доповнивши ч. 2 після слів "... дати показання про відомі обставини справи» словами «а в необхідних випадках – при перевірці його показань...»;
- стосовно потерпілого в ч. 2 ст. 72 КПК України після слів "Не можуть бути доказами повідомлені потерпілим дані, джерело яких невідоме" додати "потерпілий зобов'язаний за вимогою слідчого взяти участь у перевірці раніше даних ним показань". А в ч. 4 після слів "... а за дачу завідомо неправдивих показань" – "та відмову взяти участь в їх перевірці".

Виходячи з вищесказаного, постає необхідність внести зміни і до кримінального законодавства: в ст. 179 доповненням стала б відповідальність щодо відмови свідка чи потерпілого від участі в перевірці даних ним показань.

Правова регламентація участі потерпілого, свідка, обвинуваченого та підозрюваного дозволить покращити якість проведення розслідування.

При організації та проведенні відтворення обстановки і обставин події необхідно враховувати:

- критерії підбору учасників слідчої дії;

- психологічні особливості роботи при відтворенні обставин події, наявність конфліктних ситуацій як відкритого, так і прихованого характеру;
- детальну підготовку до проведення слідчої дії;
- алгоритмічні рішення в ході проведення відтворення у відповідних типових ситуаціях;
- вміння фіксувати проведення слідчої дії та отримані результати відтворення;
- правильно оцінювати отримані результати й ефективно використовувати їх у процесі попереднього розслідування.

Таким чином, враховуючи потреби практики, обґрунтовуючи рекомендації прогресивними теоретичними поглядами ряду відомих вчених, ми пропонуємо розробку організаційних, процесуальних і тактичних засад щодо підготовки та тактики проведення відтворення обстановки й обставин події, а саме:

- деталізуємо критерії підбору учасників, особливо щодо підбору понятих, визначаємо обов'язковість або необов'язковість участі особи в процесі проведення слідчої дії;

- пропонуємо визначитися зі специфікою роботи слідчого залежно від психологічних відносин, що склалися, пропонуємо шляхи вирішення конфліктних ситуацій;

- при розробці тактики проведення відтворення враховуємо, що дана слідча дія включає дві різні за пізнавальними можливостями слідчі дії, і виходячи з цього – складання можливих слідчих ситуацій. У роботі пропонуються раціональні шляхи вирішення даних проблем;

- звернули увагу на всі види фіксації, до того ж написано сценарій проведення відеозапису;

- подали загальні рекомендації щодо оцінки і використання отриманих результатів відтворення обставин події.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

До підрозділів:

Слідча дія як криміналістичний метод отримання інформації

1. Строгович М.С. Уголовный процесс.-М.,1946.-С.28.
2. Митричев С.П. Задачи советской науки криминалистики//Соц.за-конность.-1951.-№ 6.- С.13.
3. Васильев А.Н. Основы следственной тактики. Автореф. дис... д-ра юрид.наук.-М., 1960.
4. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы следственной тактики. Автореф.дис... д-ра юрид. наук. Харьков, 1966.-С.15.
5. Див.: Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М.,1999.- С.452.
6. Шейфер С.А. Познавательное значение следственных действий и их систем//Вопросы борьбы с преступностью .-М.,1972.-Вып. 15. – С.64.
7. Гусаков А.Н. Следственные действия и тактические приемы. Автореф.дис... канд. юрид. наук. – М.,1973. – С.8.
8. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. - М., 1973.-С.94.
9. Быховский И.Е. Развитие и совершенствование следственных действий//50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия.-Л.,1972.-С.31.
10. Біленчук П.Д., Головач В.В., Салтєвський М.В. та ін. Криміналістика: Підручник / За ред. акад. П.Д. Біленчука.- Київ: Право, 1997.-С.105.

11. Див.: Новий тлумачний словник української мови. В 4-х томах.-К.,1988.- Т.3.-С.96, Т.-4.-С.804-805.
12. Див.: Лукашевич В.Г., Салтевский М.В. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – Вып.29. – С.29-36.
13. Див.: Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания. -М., 1972.-С.277; Казимирчук В.П. Право и методы его изучения. -М., 1965.-С.14; Киримов Д.А. Вступительная статья // Лукич Р. Методология права. -М., 1981.-С.12.; Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т.1: Общая теория криминалистики. - М.: Юристъ, 1997.-С.41-42.
14. Див.: Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. Н.И.Порубова.-Мн.:Выш.шк.,1997.-С.10.
15. Коршунов А.М. Познание и деятельность. – М., 1984. -С.133.
16. Быков В.В. Методы науки. – М., 1974. – С.89-90.
17. Див.: Криминалистика: Учеб. пособие/Под ред. Н.И.Порубова.-Мн.:Выш.шк.,1997.-С.11.
18. Див.: Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 1980.- С.45-46.
19. Більш докладніше з цього питання див.: Лукашевич В.Г., Солов'євич І.В. Методологія правових досліджень: багаторівневість поняття//Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – К., 1996.-№ 2.-С.24-28.
20. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М., 1981. С.214.
21. Кондаков Н.К. Логический словарь-справочник. – М., 1975. – С.348.
22. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. М., 1974. – С.249-250.
23. Павлов Т. Теория отражения. – М., 1948. – С.401.
24. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – М., 1987. – С.31.

25. Див.: Зеленецкий В.С. Методологические основы борьбы с преступностью. – Харьков, 1989. – С.42.
26. Див., напр.: Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М.: Юрид.лит., 1978.- С. 16.
27. Колмаков В.П. Ведение в курс науки советской криминалистики. -Одесса, 1973.- С.10.
28. Див.: Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1978.- С. 17.
29. Див.: Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. -М., 1969. – С.49.
30. Криміналістика.: Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю. Тимошенко. За ред. акад. П.Д. Біленчука. -К.: АТІКА, 1998.- С.80.
31. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. –К., 1979.-С.65-66.
32. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. -М.: Юристъ, 1997.-С.150.
33. Див.: Криминалистика: Учеб. Пособие / Под ред. Н.И.Порубова. – Мн.: Выш.шк.,1997.-С.12-13.
34. Там же. - С.13.
35. Там же. - С.13.
36. Там же. – С.101.
37. Там же. – С.101.
38. Там же. – С.101.
39. Там же. – С.101.
40. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т.": Частные криминалистические теории. -М.: Юристъ, 1997.-С.451.
41. Цветков С.И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике. - Дисс... канд. юрид. наук. -М., 1977.-С.109.

42. Ищенко Е.П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений: Автореф. дисс... докт. юр. наук. – М., 1990. – С.22.
43. Див.: Костицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. – К., 1990. – С. 190.
44. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики.-М.:Юристь, 1997.-С.150.
45. Дану точку зору поділяють: С.Ю.Якушин (див.: Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань, 1983. – С.18.), В.С.Зеленецкий (див.: Методологические основы борьбы с преступностью. – Харьков, 1989. – С.23).

Криміналістична класифікація слідчих дій

1. Див.: Міхєєнко М.М. Доказування в радянському кримінальному судочинстві. -К.,1984. -С.77; В.М.Тертишник, С.В.Слинько. Теория доказательств. - Харьков,1998. -С.5-6; Теория доказательств в советском уголовном процессе. -М., 1973. – С.376, 385; В.М.Тертишник, С.В.Слинько. Теория доказательств.- Харьков,1998.-С.5-6; Белкин А.Р. Теория доказывания. - М.,1999. С.76.
2. Див. Словарь иностранных слов.-12-е изд., стереотип. -М.: Рус.яз., 1985.-С.183; Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова.-4-е изд. -М.: Политиздат, 1981.- С.123.
3. Див. Біленчук П.Д., Головач В.В., Салтевський М.В. та ін. Криміналістика: Підручник. За ред.акад. П.Д. Біленчука.- Київ: Право, 1997.-С.124,154; Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид.вузів і фак. За ред. Проф. В.Ю. Шепітько. - Харків: Право, 1998.-С. 42, 88; Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации,

- профессора Р.С. Белкина.-М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА.М.,1999.-С.549, 572;
Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. Н.И.Порубова.-Мн.:Выш.шк.,1997.-С.115, 151.
4. Див., наприклад: Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М., 1981. – С.35.
 5. Вперше така класифікація була прийнята в навчальній програмі по криміналістиці. Див.: Салтєвський М.В. Програма по советской криміналістиці для вищих учейних заведений МВД, здійснюють підготовку спеціалістів на базі середнього спеціального юридического освіти. - К., 1979.

Порівняльно-правовий аналіз відтворення обставинки і обставин події. Історіографія проблеми

1. Винберг А.И., Шавер Б.М. Криміналістика. – Юридическа література. – М., 1950.
2. Максүтов И.Х. Тактика следственного эксперимента и проверки показаний на месте // Криміналістика. – М., 1976.
3. Степичев С.С. Проверка показаний на месте // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства. – М., 1962.
4. Васильев А.Н., Степичев С.С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. – М.: Госюриздат, 1959.
5. Див.: Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958., Настольная книга следователя. – М., 1949., Якимов И.Н. Следственный осмотр: Дисс... доктора юр. наук. – М., 1946.
6. Колмаков В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. – Харьков, 1956.
7. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958.

8. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. – М., 1959.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР. – Душанбе: «ИРФОН», 1971.
10. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Науч. ред. заслуж. деятель науки России В.Т. Томин. – М., 1996.
11. Комментированный уголовно-процессуальный кодекс Белорусской ССР / Под. общ. ред. Министра юстиции А.А. Здановича. – Минск, 1973.- С.53
12. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР. – Баку, 1971.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Молдавской ССР. – Кишинев, 1985.-С.496.
14. Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. – М., 1963. – Т. 1-2.
15. Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Латвийской ССР. – Рига: «АВОТС», 1985., Уголовно-процессуальный кодекс Туркменской ССР. – Ашхабад, 1968.
16. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской ССР. – Фрунзе, 1986. – С.337.
17. Научно-практический комментарий криминально-процессуального кодексу України. – К.: Юрінком, 1995.- С.246.
18. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной судебной и экспертной практике. – М., 1964.
19. Белкин Р.С. Следственный эксперимент и проверка показаний на месте // Криминалистика. – М., 1966. – С.324.
20. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967.
21. Хилобок М.П. Следственный эксперимент // Криминалистика. – М., 1976. – С.271.
22. Див.: Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1970. – Т. 2, Селиванов Н.А.,

- Теребиллов В.И. Первоначальные следственные действия. – М., 1969. – С.260.
23. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юридическая литература, 1986. – С. 264.
 24. Вариеш Г.В., Колмаков В.П. Развитие криминалистики в ГДР за 20 лет // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып. 7. – С. 343.
 25. Глазырин Ф.В., Кругликов А.П. Следственный эксперимент. – Волгоград, 1981 – С.5.
 26. Див.: Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте: Методическое пособие. – М., 1966., Шейфер С.А. О познавательных возможностях и пределах применения проверки показаний на месте // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978. – Вып. 28. – С. 116-133.
 27. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982 – С .13.
 28. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. – Саратов, 1971.
 29. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: Система понятий. – М.: Юридическая литература, 1982.
 30. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981.
 31. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проверки показаний на месте. – Минск, 1990 – С 2.
 32. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / Під ред. В.П. Колмакова. – К., 1973 – С .203.
 33. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992.
 34. Соя-Серко Л.А. Организация следственного действия. – М., 1974.
 35. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльно-процесуальне право: Навчальний посібник. – К., 1999 – С.95.

Сучасні погляди на поняття, сутність та види відтворення обстановки і обставин події

1. Див.: Російсько-український словник ділової мови / Укл. В. Підмогильний, Є. Плужник. – 3-є видання словника «Фразеологія ділової мови», доповнене й виправлене. – К.: Редакція журналу «Український світ», 1992. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 600 с.
2. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. – М., 1959.
3. Горский Д.П. Определение. – М., 1974. – С. 11.
4. Проект КПК України / Під ред. Маляренко В.Т. – К.: Робоча група Кабміну, 1997.
5. Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1984, Уголовно-процессуальный кодекс Туркменской ССР. – Ашхабад, 1968.
6. Див.: Салтевський М.В. Криміналістика: Навчально-довідковий посібник. – К., 1996, Криміналістика / Под ред. Н.П. Яблокова. – М.: БЕК, 1996.
7. Салтевский М. Проблемы криміналістики: проблеми спілкування в криміналістичній тактиці // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 1998. – № 3.
8. Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криміналістической тактике // Криміналістическая и судебная экспертиза. – 1984. – Вып. 29. – С. 29-34
9. Див.: Гуковская Н.И. Право суда на производство следственного эксперимента // Советская юстиция. – 1958. – № 4., Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958.

10. Див.: Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М.: Юрист, 1997. – Т. 1-3, Белкин Р.С. Новый УПК РСФСР и некоторые вопросы науки советской криминалистики // Зб. ст. по новому уголовному и уголовно-процессуальному законодательству. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1961.
11. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Минск, 1971 – С.195-198.
12. Див.: Шейфер С.А. О познавательных возможностях и пределах применения проверки показаний на месте // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978. – Вип. 28. – С. 116-133. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981.
13. Див.: Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – М.: Высшая школа, 1973, Порубов Н.И. Криминалистическая тактика и ее роль в раскрытии преступлений: Лекция. – Минск, 1983.
14. Ноу-хау: Компьютерный детектор лжи. Проверка на честность или что такое трастер // СНП. – 1999. – № 7.
15. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юридическая литература, 1986.
16. Бахин В., Весельский В., Карпов Н. Эксперимент как средство совершенствования следственной деятельности // Закон и жизнь. – 1998. – № 7.
17. Див.: Собчик Л.Н., Лукьянова Н.А. Изучение психических особенностей летного состава стандартизованным методом исследования личности. – М.: Библиотека врача, 1978, Обозов Н.Н., Щекин Г.В. Психология работы с людьми. – К., 1990, Шейнов В.П. Скрытое управление человеком. Психология манипулирования человеком – Москва, Минск 2002.

Підготовка до проведення відтворення обстановки та обставин події

1. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981
2. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной судебной и экспертной практике. – М., 1964 – С 69.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1984.
4. Руководство для следователей / Под ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература. – 1971 – С 416.
5. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958 – С 25.
6. Белкин Р.С. Вказана робота стр.72
7. Винберг А.И., Шавер Б.М. Криминалистика. – Юридическая литература. – М., 1950 – С 80.
8. Гусев С.И. Внедрение научных рекомендаций в практику борьбы с преступностью // Советское государство и право. – 1976. – № 11.
9. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981.
10. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982.
11. Гуковська Н.І. вказана робота стр.95
12. Див.: Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте: Методическое пособие. – М., 1966, Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982.
13. Давидович А. Відтворення обстановки і обставин події – важлива слідча дія // Радянське право. – 1965. – № 3. – С 57.
14. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992 – С 113.
15. Шейфер С.А. Собрание доказательств в советском уголовном процессе. Методические и правовые проблемы. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986 – С 76.

Організація і тактика провадження

1. Митричев С.П. Теоретические основы советской криминалистики. – М., 1965 – С. 38.
2. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. – М., 1973 – С. 92.
3. Леви А.А. Применение метода реконструкции при расследовании. – М., 1975 – С. 50.
4. Величкин С.А. Тактический прием, его природа и свойства // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – М., 1976 – С. 190.
5. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967 – С. 283.
6. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982 – С. 42.
7. Быховский И.Е., Ратинов А.Р. Проверка показаний на месте // Вопросы криминалистики. – М., 1962. – Вып. 5 – С. 162.
8. Фуфыгин Б.В. Процессуальные формы проверки показаний на месте // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 38.
9. Уваров В.Н. Вказана робота. – С.54.
10. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958 – С. 38-39.

Фіксація ходу та результатів провадження

1. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958 – С. 86.
2. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982 – С. 64.
3. Васильев А.Н., Степичев С.С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. – М.: Госюриздат, 1959.
4. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / Під ред. В.П. Колмакова. – К., 1973 – С. 214.
5. Васильев А.Н., Степичев С.С. Вказана робота. – С.46.

6. Следственные действия (процессуальная характеристика, теоретические и психологические особенности). – Волгоград, ВСШ МВД СССР, 1984.
7. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юридическая литература, 1986.

Психологічні особливості діяльності слідчого

1. Див.: Криминалистика / Под ред. И.Ф. Крылова. – Л., 1976 – С 386.
2. Криминалистика / Под ред. А.Н. Васильева. – М., 1971 – С 252.
3. Настольная книга следователя. – М., 1949 – С 12.
4. Див.: Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юридическая литература, 1974. – Вып. 21., Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград, 1977, Быховский И.Е., Корниенко Н.А. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – Л., 1968.
5. Див.: Криминалистика / Под ред. А.Н. Васильева. – М., 1971 Васильев А.Н. Следственная тактика. – М.: Юридическая литература, 1976, Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юр. лит., 1981, Васильев А.Н. Тактика следственных действий. – М., 1980, Васильев А.Н., Карнеев Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – М., 1970.
6. Див.: Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967, Руководство для следователей / Под ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература. – 1971.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абдумаджидов Г. Следственные действия и общие условия их производства // Вопросы криминалистической тактики. – Ташкент, 1978.
2. Авсюк А.В. Процессуальные и тактические особенности проверки показаний на месте. – Минск, 1990.
3. Александров Г.Н., Строгович М.С. Неправильная практика // Социалистическая законность. – 1960. – № 3. – С. 19-21.
4. Аллан Пиз. Язык жестов. Как читать мысли людей по их позам, мимике, жестам: Пер. с англ. – Минск, 1995.
5. Антонян Ю.Н. Психология преступника и расследование преступлений. – М.: Юрист, 1996.
6. Антонян Ю.Н., Еникеев М.И., Эмиков В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. – М., 1996.
7. Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве. – М., 1964.
8. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. – Воронеж, 1977.
9. Баев О.Я. Криминалистическая тактика: Понятие и система // Актуальные вопросы правоведения. – Екатеринбург, 1992.
10. Баев О.Я. Теория следственных действий. – Воронеж, 1992.
11. Бакутин Ю.А. Способы маскировки преступного поведения. – Омск, 1987.
12. Бандура О.А., Лукашевич В.Г. Криминалистическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты. – К., 1991.

13. Бахин В., Весельский В., Карпов Н. Эксперимент как средство совершенствования следственной деятельности // Закон и жизнь. – 1998. – № 7.
14. Бахин В.П. Следственная практика: Проблемы изучения и совершенствования – К., «Лыбидь», 1991.
15. Бахин В.П., Кузьмичев В.С. Внезапность – важный тактический элемент проведения следственных действий // Следственная практика. – 1989. – Вып. 154.
16. Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Весельский В.К. Тактика слідчої діяльності: Поняття, сутність, зміст // Вісник НАВСУ. – 1998. – № 2.
17. Бахин В.П., Лысяя Т.В. Систематизация криминалистических рекомендаций как способ совершенствования следственной деятельности // Вестник Киевского университета. Юридические науки. – 1998. – № 29.
18. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991.
19. Белкин Р.С. К вопросу о природе, тактических целях и разновидностях следственного эксперимента // Советское государство и право. – 1958. – № 1.
20. Белкин Р.С. Криминалистика: Проблемы, тенденции и перспективы. От теории к практике. – М., 1988.
21. Белкин Р.С. Криминалистику на уровень современных задач борьбы с преступностью // Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений ОВД. – М., 1990.
22. Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М.: Юрист, 1997. – Т. 1-3.
23. Белкин Р.С. Новый УПК РСФСР и некоторые вопросы науки советской криминалистики // Зб. ст. по новому уголовному и уголовно-процессуальному законодательству. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1961.
24. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993.

25. Белкин Р.С. Предмет, система, задачи и методы советской криминалистики // Криминалистическая экспертиза. – М.: ВШ МВД МООП РСФСР. – 1966. – Вып. 1.
26. Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1961.
27. Белкин Р.С. Следственный эксперимент и проверка показаний на месте // Криминалистика. – М., 1966.
28. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. – М., 1959.
29. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной судебной и экспертной практике. – М., 1964.
30. Белкин Р.С., Белкин А.Р. Эксперимент в уголовном судопроизводстве. – М., 1997.
31. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. – М., 1973.
32. Белодед В.Д. Категория практики в советской философской науке. – К., 1987.
33. Биленчук П.Д. Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии: Автореф... дис. канд. юр. наук. – К., 1983.
34. Быховский И.Е. Об актуальных вопросах совершенствования регламентации следственных действий // Актуальные проблемы совершенствования следственных действий. – Ташкент, 1982.
35. Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юридическая литература, 1974. – Вып. 21.
36. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград, 1977.
37. Быховский И.Е., Корниенко Н.А. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – Л., 1968.

38. Быховский И.Е., Ратинов А.Р. Проверка показаний на месте // Вопросы криминалистики. – М., 1962. – Вып. 5 – С. 162.
39. Вариеш Г.В., Колмаков В.П. Развитие криминалистики в ГДР за 20 лет // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып. 7. – С. 343.
40. Васильев А.Н. Основы следственной тактики: Автореф. дис... доктора юр. наук. – М., 1960.
41. Васильев А.Н. Проблемы криминалистики // Тезисы докладов. – Харьков, 1969.
42. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М.: Юридическая литература, 1976.
43. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юр. лит., 1981.
44. Васильев А.Н. Тактика следственных действий. – М., 1980.
45. Васильев А.Н., Карнеев Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – М., 1970.
46. Васильев А.Н., Степичев С.С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. – М.: Госюриздат, 1959.
47. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М.: МГУ, 1984.
48. Васильев В.Л. Юридическая психология. – М.: Юридическая литература, 1991.
49. Величкин С.А. Тактический прием, его природа и свойства // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – М., 1976.
50. Вертузаев М.С., Попов Ю.В. Основы компьютеризации деятельности сотрудников ОВД. – К., 1992.
51. Весельський В.К. Експеримент як засіб слідчої діяльності // Вісник НАВСУ. – 1998. – № 4. – С. 168-180.

52. Весенин Э.Е. Понятие и задачи «проверки показаний на месте» // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1969.
53. Винберг А.И., Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание. – М., 1969.
54. Винберг А.И., Шавер Б.М. Криминалистика. – Юридическая литература. – М., 1950.
55. Гайдуков Ю.Г. Роль практики в процессе познания. – М., 1964.
56. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації підчас доказування у стадії попереднього розслідування: Автореф. дисс... канд. юр. наук. – К., 1996.
57. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. – Свердловск, 1973.
58. Глазырин Ф.В., Кругликов А.П. Следственный эксперимент. – Волгоград, 1981.
59. Горбачов О. Слідчі дії: Термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1997.
60. Горский Д.П. Определение. – М., 1974. – С. 11.
61. Гримак Л.П., Хабалев В.Д. Следственный гипноз и права человека // Государство и право. – 1997. – № 4.
62. Гросс Г. Руководство для судебных следователей: Пер. с нем. – Смоленск, 1985.
63. Гуковская Н.И. Право суда на производство следственного эксперимента // Советская юстиция. – 1958. – № 4.
64. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. – М.: Госюриздат, 1958.
65. Гусаков А.Н. Понятие тактического приема при расследовании преступлений // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Свердловск, 1973. – С. 168.
66. Гусев С.И. Внедрение научных рекомендаций в практику борьбы с преступностью // Советское государство и право. – 1976. – № 11.

67. Гутерман М.Д. Организованные мероприятия следователя в процессе расследования преступления. Дисс... канд. юр. наук. – М., 1979.
68. Давидович А. Відтворення обстановки і обставин події – важлива слідча дія // Радянське право. – 1965. – № 3. – С. 57.
69. Далин В.Н. Принципы материалистической диалектики в научном познании. – М., 1979.
70. Даль В. Толковый словарь русского языка. – М., 1973.
71. Диденко Ф.К. Следственный эксперимент в практике органов военной юстиции. – М.: Изд-во РИО ВПА, 1957.
72. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных действий // Следственные ситуации и раскрытие преступлений: Науч. тр. Свердловского ун-та. – Свердловск, 1975. – Вып. 14.
73. Драпкин Л.Я. Решение следователя и тактические приемы в структуре процессуальных действий // Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты): Межвузовский сб. науч. тр. – Свердловск: Юридический ин-т, 1983.
74. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск: БГУ, 1979.
75. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Минск, 1971.
76. Егоров В.Ф. Аспекты относительной самостоятельности логического познания // Методологические проблемы научного познания. – Горький, 1970.
77. Жогин Н.В., Фаткулин Ф.Н. Предварительное следствие. – М., 1965.
78. Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления: Автореф. дисс... канд. юр. наук. – Н. Новгород, 1992.
79. Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. – М., 1963. – Т. 1-2.

80. Злобин Г.А., Яни С.А. Проблемы полиграфа // Тр. ВНИИСЗ. – М., 1976. – Т. 6: Проблемы совершенствования советского законодательства.
81. Зуев В.И. Проблемы внедрения достижений криминалистики в практику расследования преступлений // Актуальные проблемы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений ОВД. – М., 1990.
82. Іерусалімов І.О. Деякі фактори і умови реалізації досягнення науково-технічного потенціалу у слідчій практиці // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів. – К., УАВС, 1996.
83. Кабанов Н.П. Роль информации, полученной с помощью научно-технических средств при принятии решений, имеющих уголовно-правовое значение // Актуальные проблемы правовой защиты личности в уголовном судопроизводстве. – Ярославль, 1990.
84. Казинян Г.С., Соловьев А.В. Проблемы эффективности следственных действий. – Ереван: Изд-во Ереванского ун-та, 1987.
85. Карпов Н.С. Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики: Дисс... канд. юр. наук. – К., 1989.
86. Кежоян А. Выход на место // Социалистическая законность. – 1976. – № 7. – С. 53-54.
87. Колдин В.Д. Тактика следственного эксперимента и проверки показаний на месте: Криминалистика / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – Т. 2.
88. Колмаков В.П. О теоретических основах систематизации методов, приемов и средств советской криминалистики // Правоведение. – 1965. – № 4.

89. Колмаков В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. – Харьков, 1956.
90. Колмаков В.П., Ароцкер Л.Е. Следственный эксперимент на предварительном следствии. – Харьков, 1949.
91. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Науч. ред. заслуж. деятель науки России В.Т. Томин. – М., 1996.
92. Комментированный уголовно-процессуальный кодекс Белорусской ССР / Под. общ. ред. Министра юстиции А.А. Здановича. – Минск, 1973.
93. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. – К., 1973.
94. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступления. – Харьков, 1978.
95. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы следственной тактики (познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): Автореф. дисс... доктора юр. наук. – Харьков, 1966.
96. Криминалистика / Под ред. А.Н. Васильева. – М., 1971.
97. Криминалистика / Под ред. А.Ф. Волынского – М.: ЮНИТИ, 1999.
98. Криминалистика / Под ред. В.Я. Колдина, Н.П. Яблокова – М.: Изд-во МГУ, 1990.
99. Криминалистика / Под ред. И.Ф. Крылова. – Л., 1976.
100. Криминалистика / Под ред. Н.П. Яблокова. – М.: БЕК, 1996.
101. Криминалистика / Под ред. Р.С. Белкина – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999.
102. Криминалистика / Под ред. Скорченко П.Т. – М., 1999.
103. Криминалистика социалистических стран / Под ред. В.Я. Колдина. – М.: Юридическая литература, 1986. – С. 196.

104. Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филипова, А.Ф. Волинского. – М.: СПАРК, 1998.
105. Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Харків: Право, 1998.
106. Кубрак П.М. Психологічні та етичні засади допустимості доказів на попередньому слідстві // Вісник НАВСУ. – 1997. – № 1. – С. 116-119.
107. Кузьмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности. – К., 1997.
108. Ларин А.М. Полиграф и права личности в уголовном процессе // Советское государство и право. – 1981. – № 6. – С. 99-103.
109. Леви А.А. Применение метода реконструкции при расследовании. – М., 1975.
110. Леви А.А. Тактические приёмы использования звукозаписи при расследовании // Социалистическая законность. – 1980. – № 5. – С. 50.
111. Леви А.А., Пичкалева Г.И., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем. – М., 1987.
112. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. – К., 1979.
113. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. – К., 1987.
114. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М., 1973.
115. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. – М., 1981.
116. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. – М., ВШ МВД СССР, 1969.
117. Лузгин И.М. Реконструкция в расследовании преступлений. – Волгоград, 1981.

118. Лук'янчиков Є.Д. Зміни у характері злочинності – об'єктивна передумова вдосконалення слідчих дій // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – № 1.
119. Лук'янчиков Є.Д. Слідчі дії як засоби збирання криміналістичної інформації // Вісник ОІВС, 1999. – № 3. – С. 49.
120. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. – К., 1993.
121. Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К.: УАВС, 1996.
122. Лукашевич В.Г. Расследование преступлений как информационно-познавательный процесс принятия решений следователем // Актуальные проблемы организации расследования преступлений. – Одесса: ОИВД, 1996.
123. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками следственных действий. – К., 1989.
124. Максутов И.Х. Тактика следственного эксперимента и проверки показаний на месте // Криминалистика. – М., 1976.
125. Митричев С.П. К вопросу о научных основах советской криминалистики // Советская криминалистика на службе следствия. – 1956. – Вып. 7.
126. Митричев С.П. Следственная тактика – это мастерство // Социалистическая законность. – 1971. – № 4.
127. Митричев С.П. Теоретические основы советской криминалистики. – М., 1965.
128. Михальчук А.Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий. – Саратов, 1991.

129. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992.
130. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльно-процесуальне право: Навчальний посібник. – К., 1999.
131. Настольная книга следователя. – М., 1949.
132. Науково-практичний коментар кримінально-процесуального кодексу України. – К.: Юрінком, 1995.
133. Ноу-хау: Компьютерный детектор лжи. Проверка на честность или что такое трастер // СНІР. – 1999. – № 7.
134. Обозов Н.Н., Щекин Г.В. Психология работы с людьми. – К., 1990.
135. Орлов Ю.К. Структура судебного доказывания и понятие судебного доказательства. – М.: ВЮЗИ, 1987.
136. Основы уголовного судопроизводства. – М., 1958.
137. Плужник О.І., Ляхов С.С. Кримінальна статистика та її застосування ОВС у боротьбі зі злочинністю // Вісник ОУВС. – 1997. – № 3.
138. Подголин Е. Запись показаний при проверке показаний на месте // Социалистическая законность. – 1986. – № 5. – С. 32-33.
139. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – М.: Высшая школа, 1973.
140. Порубов Н.И. Криміналістическая тактика и ее роль в раскрытии преступлений: Лекция. – Минск, 1983.
141. Практика расследования преступлений: Сборник ситуаций. – СПб, 1991.
142. Проект КПК України / Під ред. Маляренко В.Т. – К.: Робоча група Кабміну, 1997.
143. Проти злочинності всією громадою: Виступ Президента України Л. Кучми на розширеному засіданні координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю // Іменем закону. – 1997. – 19 лютого.

144. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / Під ред. В.П. Колмакова. – К., 1973.
145. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967.
146. Реан А.А. Психология изучения личности. – М.: Изд-во Михайлова, 1999.
147. Російсько-український словник ділової мови / Укл. В. Підмогильний, Є. Плужник. – 3-є видання словника «Фразеологія ділової мови», доповнене й виправлене. – К.: Редакція журналу «Український світ», 1992.
148. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 600 с.
149. Руководство для следователей / Под ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература. – 1971.
150. Салтевский М. Проблемы криміналістики: проблеми спілкування в криміналістичній тактиці // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 1998. – № 3.
151. Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криміналістической тактике // Криміналістическая и судебная экспертиза. – 1984. – Вып. 29. – С. 29-34.
152. Салтевский М.В., Лысов Н.Н. Криміналістическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности. – К., 1993.
153. Салтевський М.В. Криміналістика: Навчально-довідковий посібник. – К., 1996.
154. Селиванов Н.А. Советская криміналістика: Система понятий. – М.: Юридическая литература, 1982.
155. Селиванов Н.А., Теремилев В.И. Первоначальные следственные действия. – М., 1969.

156. Селиванов Н.А., Терebilов В.И. Первоначальные следственные действия: Краткий справочник следователя. – М.: Госюриздат, 1958.
157. Следственная работа органов внутренних дел / Под ред. П.П. Михайленко. – К., 1979.
158. Следственные действия (процессуальная характеристика, теоретические и психологические особенности). – Волгоград, ВСШ МВД СССР, 1984.
159. Словник юридичних термінів (російсько-український) / Андерш Ф., Винник В. та ін. – К.: Юринком, 1994. – 332 с.
160. Собчик Л.Н., Лукьянова Н.А. Изучение психических особенностей летного состава стандартизованным методом исследования личности. – М.: Библиотека врача, 1978.
161. Советская криминалистика. – М.: Юридическая литература, 1979.
162. Соя-Серко Л.А. Организация следственного действия. – М., 1974.
163. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте: Методическое пособие. – М., 1966.
164. Соя-Серко Л.А. Рационализация работы следователя. – М., 1975.
165. Специализированный курс криминалистики / Под ред. М.В. Салтевского. – К., 1978.
166. Стемповская В.И. О роли абстракции в познании. – М.: Изд-во АН СССР, 1959.
167. Степичев С.С. Выезд на место как тактический прием проверки доказательств // Социалистическая законность. – 1955. – № 12. – С. 29-31.
168. Степичев С.С. Еще раз о выходе на место // Вопросы криминалистики. – М., 1964. – Вып. 12.
169. Степичев С.С. Проверка показаний на месте // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства. – М., 1962.
170. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958.

171. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1970. – Т. 2.
172. Строгович М.С. О криминалистической одорологии // Вопросы борьбы с преступностью. – Иркутск, 1970. – Т.85.
173. Таранов П. Приемы влияния на людей. – М.: Гранд, 1999.
174. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юридическая литература, 1973. – 2-е изд.
175. Тертишник В.М. Кримінальний процес. – К., 1997.
176. Тертышник В.М. Проблемы теории и практики доказывания на досудебных стадиях современного уголовного процесса. – Сумы, 1995.
177. Тимошенко П.Ю. Проблеми діагностики слідів пам'яті людини в кримінальному судочинстві (криміналістичний аспект). – К., 1994.
178. Томин В.Т. Научная организация труда следователя и процессуальная норма // Проблемы организации управления и труда в ОВД. – Омск, 1969.
179. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М., 1991.
180. Турчин Д.А. Некоторые вопросы использования показаний на месте события для исследования обстановки места происшествия // Ученые записки ДВГУ. – Владивосток, 1967. – Вып. 19. – С. 125-137.
181. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. – М., 1982.
182. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР. – Баку, 1971.
183. Уголовно-процессуальный кодекс Грузинской ССР. – Тбилиси, 1961.
184. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1984.
185. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской ССР. – Фрунзе, 1986.

186. Уголовно-процессуальный кодекс Латвийской ССР. – Рига: «АВОТС», 1985.
187. Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР. – Душанбе: «ИРФОН», 1971.
188. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменской ССР. – Ашхабад, 1968.
189. Уголовно-процессуальный кодекс Молдавской ССР. – Кишинев, 1985.
190. Уголовно-процессуальный кодекс Украины. – Харьков, 1993.
191. Усатий Г.О. Компромiс як засiб вирiшення кримiнально-правового конфлiкту. Автореф... канд. юр. наук. – К., 1999.
192. Фуфыгин Б.В. Процессуальные формы проверки показаний на месте // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 38.
193. Ханаусек Т. Полиграф в системе исследований и криминалистических действий: Пер. с польск. – М.: Изд-во Академии МВД СССР. – 1977.
194. Хилобок М.П. Следственный эксперимент // Криминалистика. – М., 1976.
195. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. – Саратов, 1971.
196. Хмыров А.А. Косвенные доказательства. – М., 1979.
197. Цимбал П.В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: Автореф... канд. юр. наук. – К., 1992.
198. Цымбал П.В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: Дисс... канд. юр. наук. – К., 1992.
199. Чуфаровский Ю.В. Психология в оперативно-розыскной деятельности. – М., 1996.
200. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. – М., 1995.
201. Шавер Б.М. Руководство по расследованию преступлений: Пособие для прокуроров, следователей и работников милиции. – М., 1941.

202. Шейфер С.А. О познавательных возможностях и пределах применения проверки показаний на месте // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978. – Вип. 28. – С. 116-133.
203. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981.
204. Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе. Методические и правовые проблемы. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986.
205. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков, 1995.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	3
ВИХІДНІ НАУКОВІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ	7
Слідча дія як криміналістичний метод отримання інформації.....	7
Криміналістична класифікація слідчих дій.....	21
Порівняльно-правовий аналіз відтворення обстановки і обставин події: історіографія проблеми.....	33
Сучасні погляди на поняття, сутність та види відтворення обстановки і обставин події.....	43
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ	83
Підготовка до проведення слідчої дії.....	83
Організація і тактика провадження.....	112
Фіксація ходу та результатів провадження.....	135
Оцінка отриманих результатів.....	146
Психологічні особливості діяльності слідчого.....	152
ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ПОСИЛАНЬ	171
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	183

